

SOCIOLOGIA ÉS MAGÁNJOG.

A magánjognak, mint általában a jognak, tudományai a jogtörténet, az összehasonlító jogtudomány, a jogászat illetve a magánjogi jurisprudencia, vagyis a pozitív magánjog rendszere, s végül a jogbölcsészet.

Jelen értekezés célja hangsúlyozni s röviden bizonyítani, hogy a magánjog igazán termékeny művelésének lehetségesítése végett szükséges e jogi szakot az általános sociologia, s közelebbről a nemzetgazdaságtan alapjaira helyezni. S e tudományág, — melynek elsősorban a jogpolitika terén volna nagy gyakorlati jelentősége — egy önálló ágát képezné az általános sociologia része gyanánt szereplő jogbölcséleteknek.

Hogy e tudományág helyét rendszerben kijelölhessük, illetve elfoglalt álláspontunkat pár szóval indokoljuk, érintenünk kell az újabb időben gyakran fölvetett amaz érdekes kérdést, hogy a jognak leíró tudományai, szemben a jogbölcsélettel, valóban tudományok-e a szó sajátos értelmében.

E kérdés megoldása túlhaladja feladatunk keretét, föltételezi a tudományok hierarchiájának szabatos megállapítását, s azért röviden utalva D'Alembert (*Encyclopédie française* I. 1751.), Bentham (*Nomenclature and Classification Works* 1843.), Ampere (*Essai sur la philosophie des sciences* 1834.), Comte (*Cours de Philosophie positiv* 1839.), Spencer (*Classification of sciences* 1864.), Erdmann (*Die Gliederung der Wissenschaften. V. J. Seh. für wissenschaftliche Philosophie* 1878.), Wundt (*Über die Eintheilung der Wissenschaften. Philosophische Studien* V. 1889.), s H. O. Lehmann (*Die Systematik der Wissenschaften und die Stellung der Jurisprudenz.*)« osztályozásaira, azok méltatása nélkül körvonalozhatjuk nézetünket abban, hogy ha a tudomány szót terminus technicus jelentésben fogjuk föl — értve alatta a tünevények, mint ilyenek rendjéről való ismereteink rendszeresítését, — akkor a leíró isméket, — ahova a tételes jogtan is tartozik, — tudománynak nem nevezhetjük. A közönséges szóhasználat azon-

ban éppen a jogászatot (pl. magánjogi jurisprudenciát) érti az illető jogi szak tudománya alatt, nyilván azért, mert hisz a gyakorlati jogalkalmazás *számára* tényleg az illető szak tétele, jogtana az irányadó alapstudium.

A jognak tudománya — sui generis értelemben — csak a jogbölcselet. Az az új bölcseleti irány, mely a philosophia kutatások terén először a Comte által inaugurált positiv természettudományi módszernek elfogadásával teljesen szakított a múlt metaphysikai és theologiai bölcseletének avult hagyományaival; I. kiderítve, hogy az ember szellemi világa époly törvények uralma alatt áll, mint a vele régebben oly éles ellentétbe helyezett anyagi világ, egy a régivel az alap szilárdsága, az építés anyaga, a kivitel *arányai*, s a stíl eredetisége tekintetében, össze sem hasonlítható épületet emel a társadalmi tudományok számára: megteremti az általános társadalmi tudományt, a modern sociológiát. A philosophia e hatalmas forradalma megrázkódtatja a régi jogbölcseletnek s a 18. századbeli ész-vagy természetjognak alapjait. Fölismerve, hogy a társadalom olyan organismus, s a jogfejlődésnek egyetemes természeti törvényei vannak, a létezett létező és létezendő jogok sokféleségével szemben az egyetlen igaz, abstract tökélyű jog fantomját megvalósítani hasztalan akaró természetjog, a múlt lomtárába utasítatják, s helyét a sociológiának részét képező modern jogbölcselet, a jognak tulajdonképeni tudománya foglalja el, miként pl. az életben az élet, a hőtan a hő felett uralkodó törvényeket vizsgálja: épúgy keresi ez a jogi jelenségek viszonyait, s alárendelve azokat a coexistentia vagy a successio törvényeinek, e viszonyok törvényeit rendszerbe foglalja a jogi tünemények, mint ilyenek rendjéről való fogalmainkat. S e tudomány, mely ma még, hasonlóan az általános sociológiához, szintén a kezdet stádiumában van, lesz idővel a törvényhozás tudománya. Feladata leend az általános sociologia által felállított társadalmi törvények tekintetbe vételével megállapítani az egyes jogi szakok terén az alapelveket, a melyekből az illető jogterületre vonatkozó szabványok megalkotásával a törvényhozónak kiindulnia kell. Egyes kérdésekre nézve már találkozunk itt-ott kísérletekkel (pl. vizsgálni kezdik a büntetés miértjének s mikéntjének kérdéseit, a tulajdon fogalmát, fajait stb.), de a jogbölcseletnek oly kidolgozott rendszere, mely az egyes jogterületek intézményeinek sociologiai taglalását tartalmazná, még a távol jövő zenéje. Sociologusaink legnagyobb részének figyelmét az állam, s a társadalom természetének

tagadhatatlanul érdekes és alapvető kérdései foglalták le. A szoros értelemben vett jogbölcselet nagyon el van hanyagolva, különösen fájdalmasan érezteti hatását a magánjog bölcseletének úgy szólván teljes hiánya, úgy a joggyakorlat, mint a törvényhozás terén; mert a mit bölcseleink e téren nyújtanak — ez is ritkán történik, — ma is alig egyéb a pandekta tankönyvek általános tanainak összeállításával.

Ha egy pillantást vetünk a bölcseleti jognak a gyakorlati jogtudomány egyes ágaira, főleg pedig a jogászaira mindenkor gyakorolt nagy hatására: könnyen érthetőnek tartjuk a panaszt, a mely a tételes magánjog leíró tudományának s a magánjogi codificationnak nagyfokú elmaradottságát méltán hangoztatja.

Mint minden leíró-ismeágnak — a magánjognak is — mióta annak tudományos műveléséről szó lehet, megvolt a tendenciája, hogy tételeinek indokolására a hozzá legközelebb álló elméleti tudományhoz, a bölcselethez fordult.

A római jog számos tételének indokolása alapul már a kor uralgó bölcsészetének, a stoának tanításán.

A 18. század észjogának hatása alatt a magánjogi dogmatika az örökérvényű magánjogot akarja megállapítani, s a positiv jog egyes intézkedéseit az eszményi állam eszményi jogához igyekszik átidomítani.

Az észjogi magánjogi dogmatika ellen a visszahatást a Hugó s Savigny által inaugurált jogtörténeti iskola képezi, mely túlzásaitól eltekintve — ma is uralkodó irány a magánjogi jurisprudentia terén. A jogtörténeti iskolának sem sikerült ugyan megoldani a néplélek mysticus tényezőjének szerepeltetésével — a jogkeletkezés és fejlődés titkát, de világosan bebizonyította, hogy a természetjog teleológiai magyarázata meg nem állhat. A történeti és természetjogi iskola pártosai közt sokáig nagy szenvedélylyel folytatott harcznak eredményeit ma már egy késő kor történetírójának elfogulatlanságával fixírozhatjuk. A történeti iskola fölhívta a jogtudomány figyelmét egy eladdig majdnem teljesen elhanyagolt segédtudományra: a történetre. Ennek tanulmányozása alapján hangoztatta az észjog túlkapásaival szemben a törvényhozás terén a nemzeti sajátságok kellő figyelembevételét, a jogi conservatizmust a tudomány terén a forrástanulmányt, a systematicus tárgyalási módszert stb. Hiányai, hogy a jurisprudentia súlypontját teljesen a jogtörténetre helyezte, s hogy teljesen nem tudott szakítani az észjoggal (Hegel- és Schelling-féle reminis-

centiák), okozták az elméletnek és gyakorlatnak már Savigny által méltán fölpanaszolt eltávolodását egymástól.

E kor magánjogi dogmatikájának abstract nyelvezete, formalisticus fejtegetései, speculativ, a Hegel vagy Schelling-féle bölcsészeire emlékeztető levezetései, üres kategorisálása ellen az »actio pactionem parit« elvének a szellemi világban is érvényes törvénye alapján korán beállt a visszahatás. Az úgynevezett gyakorlati irány követésének szükségessége, vagyis a magánjogi dogmatikának kiszámítása az abstrakt bölcséleti spekulatiókból, kapcsolatban a praxisnak tudományosabbá tételével, a legnagyobb civilisták dolgozataiban hangsúlyoztatik és követtetik.

És a nélkül, hogy kicsinyelni akarnók ama tényt, hogy a magánjog óriási irodalmában sűrűn találkozunk magas színvonalú fejtegetésekkel, melyeknek gyakran hajszálfinomságú különbségekre alapított éles distinctioi, a kérdések gyökeréig nyúló lángeszű bevezetései bámulatunkat érdemlik ki, nem habozunk kimondani, hogy a magánjogi jurisprudentia korántsem áll ama színvonalon, melyet fontosságánál fogva megérdemel.

És ez a létező alapokon nem is lehet másként. Mindaddig, míg a magánjog tudományos művelése nem helyeztetik az általános sociologia alapjaira s különösen vagyoni jogi része, a mi itt bennünket főként érdekel, nem hozatik szoros összeköttetésbe a nemzetgazdaságtan tanításaival: a magánjog tulajdonképeni termékeny műveléséről szó sem lehet.

A magánjog szabályozza a gazdasági javak forgalmát, a jövedelem elosztás, a jószágcsere mechanizmusát. A gépezet mikénti összetétele pedig releváns az egész társadalmi gépezet összetételére nézve.

A magánjog vagyoni jogi része képezi a társadalom gazdasági rendjének alapját, helyesebben: azon körülmény, hogy minő valamely társadalom gazdasági rendje, határozza meg a magánjogi rendezés mikéntjét. Miként a fának héja csak akkor felelhet meg a fa törzsét védő hivatásának, ha szorosan követi a törzs és ága alakját, azok legkisebb hajlását: akként a vagyoni jog csak akkor teljesíti a társadalom gazdasági rendjét megállapító feladatát, ha nyomról-nyomra kíséri a társadalomgazdaság alakulásait. Vagyoni jog és társadalom gazdaság egy bizonyos circulus vitiosus-ban állnak egymással. A társadalmi gazdaság legkisebb változásához időmulnia kell a feladatát pontosan betölteni kívánó vagyoni jognak és viszont a jog legkisebb változtatása gyakorlati változásokat hoz létre a társadalom gazdasági rendjében. Más vagyoni joga van

a rabszolga gazdasági munkájára alapított társadalomnak, mint a hűbérkor vagy a jogegyenlőség társadalmának, más a vagyonjog az individuális, más a socialis társadalomban. S miként a kultúr-történész, s az archeolog évezredek síroiban talált eszközökről meg tudja hozzávetőleges biztosságai állapítani ama kor emberének életmódját, műveltségi állapotát, foglalkozásait, viszonyait, s ez alapon a kort, melyből a sír való, vagy a biológus ősi régi állati csontok leletéből rekonstruálni tudja az illető állat csontvázát s ez alapon meghatározza hovatartozandóságát, fajtát, életmódját stb.; akként valamely társadalom magánjogainak ismerete alapján biztos leírását lehet adni az illető társadalom gazdasági helyzetének, közigazgatási viszonyainak és fordítva, valamely társadalom gazdasági viszonyainak ismeretéből biztos következtetés vonható a vagyonjog tételeire.

Ebből folyik, hogy a társadalom általános és gazdasági törvényeinek ismerete nélkül a magánjogot megfelelően szabályozni nem lehet. De következik ebből a magánjog elsőrendű fontossága a többi jogterületekkel szemben.

A mai társadalomban a vagyon-, illetve jövedelemeloszlás és jószágcsere mechanizmusa a földbirtokon és a termelési eszközökön, tehát az úgynevezett tőkén lévő magántulajdon elismerésén alapul. A tőke tulajdonosa annak jövedelmét is élvezi. A tőke szerzése s a jövedelem élvezése a szerződési szabadság szabályai szerint s örökösödési jog elismerésével történik. S ama kérdés, hogy a társadalmi gazdaság jelen alapjai megmaradnak-e vagy nem, egyenesen a lét és nemlét kérdése a modern társadalomra. Ez alapelvek megváltoztatása a társadalmi élet sokkal mélyrehatóbb megváltoztatását jelenti, mint a mai jogi szak (pl. közjog, büntetőjog) szabályainak módosítása. Ha ma például proclamálnánk hazánkban a monarchia eltörlésével a köztársaság, e változás csak kevésbé érdekelné az alföld kalászos rónáinak szegény szántó-vetőjét, vagy az Erdély aranybányáinak koldus munkásait. De ha a törvény a tőkének termelési tényezői mivoltát megtagadná, s helyébe a munkát léptetné, kimondván, hogy a jövedelem ezen túl nem a tőke tulajdonosát illeti, hanem azt, ki a tőkét munkájával hasznosítja, jövedelmezővé teszi: teljesen bizonyos, hogy nem akadna ember széles e hazában, kinek existenciáját e változás gyökerében nem érintené. Ez intézkedés a jelen viszonyok között a társadalom mai alapjainak teljes földülését eredményezné.

S ha egy pillantást vetünk arra a módra, melylyel a magánjogi jurisprudentia pl. tankönyveiben az egyes magánjogi intéz-

ményeket tárgyalja; azonnal szembetűnik, hogy a tárgyalási mód korántsem adja meg a fölvilágosítást, az egyes fogalmak, institúciók valódi lényegéről.

Vajmi kevéssé van pl. tájékoztatva a jogügylet fogalmáról, jelentőségéről, funkciójáról az, ki a jogügylet alatt »valamely jogi hatás előidézésére irányuló magánakarat kinyilatkoztatás«-t ért. (Windscheid : Lehrbuch des Pandekten-Rechts L 166.1. 7. kiadás.)» de a jogügylet nemzetgazdaságtani szerepét a jószágcsere-forgalomban, s a vagyon- és jövedelemeloszlás egész mechanizmusában tekintetbe nem veszi.

Úgyszinte téves eredményekre jut az is, ki a jogképesség s a jogalany fogalmát a jövedelem- és vagyoneeloszlás tana nélkül akarja megérteni, s figyelmen kívül hagyja, hogy e fogalmak súlypontja azok nemzetgazdaságtani szerepére van helyezve.

A gyümölcs fogalma, a haszonélvezet tana szinte nem érthető meg a jövedelem tanának ismerete nélkül.

A jó- és rosszhiszemű birtokos restitutionalis kötelezettségének a tulajdonossal szemben különböző mértéke csakis *gazdasági* helyzetük különbözőségéből magyarázható meg helyesen.

És ha ezek után világos előttünk, hogy a vagyonjog tudományos tárgyalásaiban a társadalom-gazdaságtan eredményei a leghasznosabban értékesíthetők: valóban sajtáságosnak kell tartanunk ama jelenséget, hogy a magánjogi szabványok eme hátterével, — az élet valóságának ama darabjaival, — miket a magánjog tételei épp rendezni hivatvák, se a magánjogi jurisprudentia, se a társadalmi gazdaságtan nem foglalkozik.

Ez állításunkat félreértések elkerülése végett magyaráznunk kell.

Elismerjük, hogy vannak — újabban mindinkább növekvő számban — magánjogi monographiák, melyek tárgyuk jogpolitikai oldalát is kellő figyelemben igyekeznek részesíteni. Az újabb magánjogi törvénykönyvek keletkezési processusának története pedig bizonyítja, hogy a jogpolitikai szempontok sokszor szakértők meghallgatása, s beható közgazdasági tanulmányok alapján nyertek érvényesítést (Német polgári törvénykönyv). Viszont azt sem vonhatjuk tagadásba, hogy a társadalmi gazdaságtan is foglalkozik olykor a pozitív magánjog egyes intézményeinek jelentőségével, gazdasági hatásaival. (Tőke, magántulajdon, örökjogi problémák, hitbizomány stb.) Mindez azonban anélkül történik, hogy a társadalomgazdaságtan a jog egész mechanizmusáról kellő tájékozással bírnia; sokszor nem is sejtí, hogy vonatkozó levezeté-

seinél csak a magánjogi tételek egyes consequentiáiról van szó, s viszont sokszor fogalmával sem bír annak, hogy egyes tételeinek megvalósítása a magánjogi jogrend minő felforgatásával járna.

Mindezen sporadikus, sokszor hézagos fejtegetések a magánjogi institutiók és szabályok belső hátteréről, közgazdasági hatásairól nem pótolhatják azt a codificatio és a gyakorlati jogalkalmazás terén kiszámíthatatlan káros hiányt, hogy a magánjogi elvek társadalomgazdaságtani hatásainak, sociálpolitikai jelentőségének rendszeres tudománya mai nap még nem létezik.

Hogy pedig az egyes jogterületre vonatkozó tételes törvények rendszere mellett mennyire szükséges és hasznos a megfelelő elméleti politikai tudomány; a tételes közjog, az általános államjogtan viszonyán kívül a pénzügytan szerepe a pénzügyi jog mellett fényesen bizonyítja. A pénzügytan megfigyeli a pénzügyi jogi tételek jelentőségét, társadalomgazdasági kihatásait; a hasznos és káros következmények összevetése alapján megállapítja a végeredmény mérlegét s a szerint helyesel vagy gáncsol. Általános programot ad, mely mutatja, mily czélokot kell a pénzügyi törvényhozásnak követni s e ezélok mi módon érhetők el.

Ez alapon meghatározza azon elveket, melyek szerint a legczélszerűbben lehet az államszükségletek helyes mértékét megállapítani s a szükségletek fedezésére megkivántató anyagi javak beszerzéséről, kezeléséről és felhasználásáról gondoskodni stb.

S a társadalmi dynamikára és statikára oly eminens befolyást gyakorló elsőrendű fontosságú jogi szaknak, minő a magánjog, sokszorozottabb mértékben van szüksége a magánjog politikai tudományára.

A magánjog e bölceleti tudománya a társadalom vagyoni rendjének mechanizmusát egyes tételeiben s azok összefüggésében analysálja, a magánjogi intézmények társadalomgazdasági hatását és socialis jelentőségét fixírozza; a pro- és contra-érdek mérlegelése alapján meghozza Ítéletét az illető institutio, vagy rendelkezés értéke fölött; a káros tételek eliminálását, megszüntetését követeli, kimutatva, hogy minden könnyelmű lépés a magánjogi törvényhozás terén súlyos bűn az ember ethikai, intellectualis és gazdasági jóléte ellen, és hogy egy rövidke, látszólag jelentéktelen intézkedés, vagy az első látásra alig észrevehető hiány a törvényben hány gazdasági existenciát tesz tönkre, vagy nagy gazdasági erőket kényszerít helytelen irányba stb. Vizsgálódásait kiterjeszti arra, mily motívumokra, ösztönökre,

cselekvésre vezet az analysálandó jogi tétel, mérlegeli, mely cselekményeket idéz elő, melyeket *akadályoz* meg. Következéseiben kiindulópontul szolgálnak az emberi jellem ismert tulajdonságai, a tapasztalati psychologia, a gazdasági életnek, a magánjogi szabványok köz- és magángazdasági hatásának ismerete, az ethica tételei stb.

A magánjogi bölcsélet legfontosabb feladata a kor szellemének megértésében, a fejlődés irányának fölismerésében rejlik; e célból figyelemmel kell kísérnie azt is, minő célokat követ a socialpolitika a jognak egyéb vidékein. Nem szabad tehát dissonans hangot adni az általános socialpolitika concertjében, ellenkezőleg, a lehetőség szerint hozzá kell járulnia az összhang létrehozásához. Számot kell vetnie a múlttal, a jellel, a jövővel, csak így állíthatja föl a magánjog programját.

Ez új tudomány művelőinek a magánjogot és a társadalomgazdaságtant egyenlő alapossággal kell tanulmányozniok.

E tudományszak megalapításának óriási eredményei lesznek. Igen nagy és jótékony hatást gyakorol ez első sorban a magánjogi jurisprudentiára. Világossá tétetvén az összefüggés a vagyonsjog s a társadalomgazdaság közt, a jogászat üres theoretizálás helyett igazi gyakorlati irányban fog haladni.

Csak e tudomány segélyével lesz lehetséges például a római jog valódi megértése. Egy németalföldi jogtudós szerint a római jogról megjelent munkák címeinek átolvasására naponkint tizenkét óra egy egész századon át sem volna elegendő. És ez óriási irodalomnál többet fog érni a római jog lényegének megismerésére az a munka, a mely a római jogot Róma gazdasági története s társadalmi organismusának fejlődése alapján fogja rendszerbe foglalni.

Kiváló szolgálatot tesz az új tudomány a gyakorlati jogalkalmazás terén. A gyakorlatnak összehasonlíthatatlanul könnyebb lesz a jogszabály esetleg kétes tartalma esetén a helyes irányt megtalálni s mindenestre nehezebb lesz olynemű botlást elkövetni, mint például Curiánk a holtkézi döntvény meghozatalával.

Az elmélet és gyakorlat összhangja az elméletnek gyakorlatiabbá s a gyakorlatnak elméletibbé tétele által e tudomány révén meg fog valósulni.

De legnagyobb fontossága e tudománynak a codificatio terén lesz. Ha ezalatt nem pusztá compilation a művelt nemzetek rokontárgyú jogszabályainak, öntudatlan lemásolását, az

alapul fekvő viszonyok hasonlóságát meg nem vizsgáló gépies kiírását, hanem a nemzet élő joga egy élő *ágának* öntudatos megteremtését értjük: kétségtelenül szükség van e téren az emberiség és a nemzet történetéből merített tudományos és gyakorlati tapasztalatok figyelembevételére, a jogtörténet, az összehasonlító philologia, a művelődéstörténet, ethnologia, psychologia, társadalmi gazdaságtan, statistica stb. eredményeit felölelő sociologia törvényeinek ismeretére.

S így lesz e tudomány azután a magánjogi törvényhozás tudománya *)

Dr. Kiss Albert

*) A magánjog művelésének kapcsolatbahozatalát a nemzetgazdaságtannal — se célból egy új tudománynak (»Civil-Politik«) megteremtését, a nélkül azonban, hogy annak rendszerbeli helyét megnyugtatóan megállapította volna — tudomásunk szerint először Petrazycki Leo, jelenleg szentpétervári egyetemi tanár követelte: Die Fruchtvertheilung beim Wechsel des Nutzungsberechtigten. I., Berlin. 1892. és Die Lehre vom Einkommen. I—II. k. 1893—5. című műveiben egy sokak által sejtett igazságot mondván ki, követői sorában vannak : a német civilisták közül Dernburg, Oertmann P. berlini, br. Schey bécsi egyetemi tanárok stb.

AZ ISZÁKOSSÁG ELLEN VALÓ VÉDEKEZÉS.

Ama káros tényezők között, melyek az egyén szervezeti és szellemi épségét s közvetve a társadalmi, erkölcsi és jogrendet veszélyeztetik, nagy szerepet játszik az alkohol. A szeszes ital hatásának nyilvánításánál figyelembe jön egyfelül a szeszes ital minősége, mennyisége s azon idő, mely alatt azt valaki elfogyasztja, másfelől az egyén szervezeti és szellemi állapotának minősége.

A tapasztalat azt bizonyítja, hogy főleg az amylalkoholt nagyobb mennyiségben tartalmazó közönséges pálinka élvezete a legártalmasabb a szervezetre. Az elmebetegek számára szolgáló intézetekbe leginkább azon társadalmi osztályból kerülnek az alkoholisták, a kik kedvezőtlen anyagi körülményeiknél fogva éppen ezen rossz minőségű szeszes italt fogyasztják. De bármely más szeszes ital is nagyobb mennyiségben és huzamosabb időn át használva, káros befolyást gyakorol a szervezetre és az elmeélet működésére. A káros befolyás érvényesülését elősegíti a gyengült szervezetbeli ellenállóképesség. Az öröklés által terhelt, a satnyább fejlődésű, testi és szellemi betegségek által elgyengített, erősebb és tartósabb kedélyi izgalmaknak, szellemi és testi kifáradásnak kitett egyének a szeszes italokra élénkebben reagálnak. Az ezek iránt való intoleranciát fokozhatják a koponyát ért sérülések is. Sőt ilyen csekélyebb ellenállású, gyengébb idegrendszerű egyéneknél egy-egy alkoholos excessus a szeszes italok huzamosabb élvezete nélkül is az öntudat megzavarását, a teljes öntudatlanságot eredményezheti, a mely nem is egyenértékű a teljes részegséggel, mert már kisebb alkohol-mennyiség is kiválthatja. Egyes ideges vagy psychopathiás állapotok egyenesen disponálják az egyént a szeszes italok mértéktelen élvezetére, a mikor aztán kettős tényező összegezve érvényesíti kedvezőtlen befolyását. Elősegíti továbbá az alkoholizmus kifejlődését az a körülmény is, ha az alkoholos excessusokat kellő szünet és pihenés megfelelő foka nem szakítja meg.

Az adott viszonyokhoz mérten rövidebb-hosszabb idő múlva kifejlődhet az alkoholos mérgezés, az u. n. alkoholizmus, a mely lehet acut és chronicus. A szeszes italok mértéktelen élvezete után a szervezetben jelentékeny működésbeli és anyagi elváltozások bontakozhatnak ki, milyenek: a vérerek bénulásos állapota mellett az egyenlőtlen vérfelosztás, congestiók, a vérerek belső hártájának lobosodása, a vérereknek rigiddé válásuk következtében könnyebb sérülékenysége s ily módon a guta-ütésre (ágybéli vérzésre) való hajlam, egyes szervek, főleg a máj, vese, tüdő megbetegedése, az agy burkainak vérteltsége, gyuladós folyamata, az agy finomabb idegelemeinek degenerálódása, az emésztési zavarok s részben a hiányosabb táplálkozásból, részben pedig a direkt elváltozásokból kifolyólag a szervezet resistenciája csökken, mintegy disponálva van arra, hogy a külső káros hatányok könnyebben érvényesülhessenek nála. Az alkoholistá ellenálló képessége tehát csökken, könnyebben szerez végzetes lefolyású szervi betegségeket, átlagos élettartama kisebb lesz. Az idegrendszer kóros tüneteinek egész sora zavarhatja meg közérzetét. Gondolkodása, jelleme teljesen megváltozik, Conventionalis, ethikai, morális, jogi, socialis érzete tompul vagy teljesen elmosódik, a szép, jó, nemes iránt való fogékonysága kialszik, családi és hivatásbeli kötelességeit elhanyagolja, kedvező talajt képez az elmebetegség kitörésére. Az iszákosság hű kísé-
rője az anyagi és erkölcsi elzüllés. A tapasztalat nemcsak azt bizonyítja, hogy a büntettek, vétségek, kihágások és az öngyilkosságok egy jelentékeny része motívumait innen meríti, de azt is látjuk, hogy a balesetek egy meglehetősen száma az egyént ittas állapotában éri. Eltekintve a statisztikai adatoktól, az előbbit lépten-nyomon tapasztalhatja az, a kinek büntető ügyekben alkalmá nyílik megfigyeléseket tennie. Az utóbbit élénk világitásba helyezi ama tanulságos eszmecsere is, a mely a nemzetközi közegészségi és demographiai congressusnak 1894-ben Budapesten tartott ülésén kifejlődött s a midőn pl. Axmann Béla kimutatta, hogy a gyári és ipari munkálatoknál a sérülések 61%-a a pálinkanemű italok élvezete folytán jön létre.

Az elmebetegségek aetiologiájában pedig az alkohol 12—45%-ban szerepel. A percentbeli ingadozásokat azon körülmény okozza, hogy az egyes elmeegógyító intézetek beteganyaga nem egyforma társadalmi osztályból kerül ki s az alkoholfogyasztás nem minden országban egyforma. Dahl pl. azt tapasztalta, hogy Dániában egy-egy lakosra ötször nagyobb pálinka-

fogyasztás esik, mint Norvégiában, a hol különben az iszákosok száma évről-évre csökken s ennek megfelelőleg a norvégjai intézetekben az alkoholisták száma 1872-től kezdve 8,4%-ról 3,5%-ra esett le, míg Dániában 10,3— 11,9%-ot tett ki.

A szeszes italok mértéktelen élvezete nemcsak az iszákos egyén szervezeti és szellemi életét rontja meg, de kihat az utódok testi és elméleti épségére is. Iszákosak gyermekei gyakran lesznek epilepsiásokká, hysteriásokká, gyengeelméjűekké, elmebetegékké, idegesekké vagy legalább is csekélyebb ellenálló képességű, sérülékenyebb szervezetet hoznak magukkal a világra, Flemming, Ruer, Demeaux esetei még azt is bizonyítják, hogy a különben józan szülők által alkoholos kábultságban nemzett gyermekek elme- és idegbetegségekre disponáltakká válhatnak.

Ily módon a társadalomnak, az államnak jól felfogott érdekében áll az amylalkoholt nagyobb mértékben tartalmazó közönséges pálinka forgalomba hozatalát s élvezetét megakadályozni, a szeszesital-fogyasztást általában csökkenteni s végül oda hatni, hogy a kedvezőbb körülmények biztosítása mellett az egyéni szervezeti és szellemi ellenálló képesség fokozódhassék.

A feladat megoldása azonban nem könnyű dolog. A kérdés számai annyira kuszáltak s annyira belenyúlnak a kényszerűség által kiformalódott társadalmi viszonyokba, nemzetgazdasági és pénzügyi érdekek körébe, hogy a gyökeres változtatás, a kedvező eredmény teljes elérésének reménye csak sok idő múlva, erős küzdelmek árán valósulhat meg.

Mint már említettük, az alkoholisták legnagyobb része a köznépből, a munkásosztályból kerül ki, a kik sokszor mostoha anyagi körülményeiknél fogva, a hiányosabb táplálkozás mellett mintegy kényszerülnek az alkohol segélyével kierőszakolni ama testi erőt, a melynek munkája révén önmaguk és családjuk számára megszerezhetik a lét fentartásának legszükségesebb feltételeit. Ezek csak a legolcsóbb s legrosszabb minőségű pálinkához juthatnak. Igen sok nincs is közülök úgy nevelve, hogy a munkaszünetet a testi kipihenésre, az értelem fejlesztésére, a kedélyi élet nemesítésére használja fel. De meg a jelen viszonyok között erre legtöbbször megfelelő módot és alkalmat nem is talál. Szórakozni a korcsmába megy, sőt heti keresetének kiszolgáltatása után is első teendője a pálinkamérések megméltelyező légkörébe sietni. És a nagy családdal járó gondok, a nyomot sokszor nem is egészen indokolatlanul kergetik az ilyen szerencsétlent az alkohol mámorába, mely rövid időre felejtetni

képes. Milyen nagy feladat tehát a pauperismus, a nyomor megszüntetése, más társadalmi viszonyok megteremtése! Azon üdvös áramlat, mely újabb időben indult meg s mely a munkásnép nemes, kedélyt és értelmet nevelő szórakoztatására szolgáló munkáskönyvtárak, társas helyek létesítését czélozza, csak részben segíthet a bajon. A társadalmi regeneráló hatóerők egész sorát kell tevékenységre serkenteni, hogy idővel, talán nagyon is hosszú idő múlva kedvező viszonyok formálódjanak ki.

Az iszákosság ellen való küzdelmet megnehezítik azon nemzetgazdasági és pénzügyi érdekek is, melyek a szesz produktálása és fogyasztása mellett előtérbe lépnek. Eltekintve attól, hogy a pálinka- és sörfőzés, a bortermelés a munkások és alkalmazottak nagy számát juttatja kenyérhez, egyesek, társulatok és végül az állam oly nagy összegeket képező jövedelmi forrásra tesz szert ezáltal, hogy ennek egyenértékét egyhamar másutt feltalálni alig lehet. Magyarországon pl. 1897/98-ban 38.057 szeszfőzőben 104,025.510 hektoliter szeszt termeltek s az idevonatkozó szeszadó 1898-ban 60,748.000 koronát tett ki.

Az alkoholismus kérdése nemcsak a szakköröket, de az emberbarátokat általában régibb idő óta foglalkoztatja s alig van ország, melyben az iszákosság meggátlására mozgalom nem indult volna meg. A teendők iránya két csoportra oszlik. Az egyik a már kifejlődött alkoholismus gyógyítását, teljes megszüntetését czélozza, a másik praeventiv intézkedésekkel a kifejlődés elé igyekszik gátat vetni. A tapasztalat u. i. azt bizonyítja, hogy az elmeegógyító intézetek önmagukban véve nem elégségesek az alkoholisták elhelyezésére. Az alkoholos elmezavar kellő szakszerű gyógykezelés mellett s a szesz italok fokozatos megvonásával aránylag elég rövid idő alatt meggyógyulhat. Mihelyt az elmezavar meggyógyult, az egyén tébolydában nem tartható tovább. A tapasztalat pedig azt bizonyítja, hogy az alkoholistáknál a visszaesésre való hajlam igen nagy. A tébolyda tehát csak az elmebetegséget gyógyította meg, de az alkoholos élvezetek iránt való fogékonytságot nem. Hogy a lehetőség határai között ennek elejét vehessük, szükséges, hogy az iszákos egyén még az alkoholismus tüneteinek visszafejlődése után is hosszú időn, hónapokon, éveken át szakszerű felügyelet alatt álljon s a szesz italok élvezetére való alkalom elkerültesse. Ily módon létesültek iszákosok számára külön intézetek, a hol az erkölcsi érzés, a psychicus ellenálló képesség fokozatos és céltudatos fejlesztése és a munka iránt való szeretet felkeltése mellett az

anyagi és szellemi elzúllás szélén állott alkoholisták egyénisége jótékony átalakuláson mehet át. Franciaországban már 1747-ben Condillac szükségesnek mondta, hogy az izgatott alkoholisták (maniaques de la boisson) külön kórházakba helyeztessenek el. Amerikában Rush Benjamin javasolta először 1804-ben az iszákosok számára való külön intézetek felállítását s Bostonban rendezték be az elsőt 1857-ben, a melyet csakhamar több is követte. Részből magán és társadalmi úton, részből állami segély mellett létesültek, de az állam szigorú felügyelete alatt. Az intézetekbe való felvételre vagy önként jelentkezhetett az iszákos, vagy hatóságilag utalták be. Az első esetben az illető írásban kötelezte magát, hogy 4—6 hónapig marad az intézetben. Az utóbbiban bírói ítélet alapján 3—12 hónapi időtartamra helyezték el, a midőn két orvosnak és két előkelő polgárnak kellett bizonyítania, hogy »az iszákos egyén önuralmát elvesztette, a szeszes italok élvezete következtében ügyeinek ellátására képtelen és közveszélyes.« Ide kerültek azon egyének is, a kik valamely bűncselekményt részeg állapotban követtek el. Az intézetből való elbocsátás az igazgató vagy orvos javaslatára történt s bírósági commissió döntött az esetben is, ha valaki az intézetben való jogtalan visszatartás miatt emelt panaszt. Az elért eredmények kedvezőknek bizonyultak, a mennyiben az alkoholisták 30—70%-a meggyógyult. Az amerikaiak példáját követték Európa egyes államai is. Angliában 1871-ben dr. Dalrymple orvos és az alsóház tagja törvényjavaslatot nyújtott be az iszákosok számára létesítendő intézetek tárgyában és pedig úgy az önkéntes, mint a hatósági kényszer-felvétel jellegével. A javaslat eleinte nem talált kellő támogatást, mert a parlament az egyéni szabadságot látta általa veszélyeztetve. Dalrymple halála után dr. Cameron vette kezébe az ügyet s 1878-ban megalkották az iszákosokra vonatkozó törvényt (Habitual Drunkards Bill), mely szerint az iszákosok számára menhelyek állítandók fel, a melyek törvényes felügyelet alá helyeztetnek s ide azok fogadhatók be, a kik a békebíró előtt két tanú jelenlétében önként kérik felvételüket, de ott 12 hónapon túl nem tarthatók. Ezen törvényt, mely 1880-ban lépett életbe, később módosították, hogy a felvétel szüksége két bíró által igazoltassék. Franciaországban dr. Roussel 1873-ban dolgozott ki törvényjavaslatot, mely szerint mindazok, kik egy évben háromszornál többször leiszszak magukat nyilvános helyen, szokványos iszákosoknak (ivrognes d'habitude) tekintessenek és javítóintézeti büntetésen kívül bizonyos polgári

jogoktól is megfosztassanak néhány évre. De a törvényhozó-testület ezt nem fogadta el, az egyéni szabadság megsértését látván benne. 1881-ben a német elmeorvosok azon kérelmet terjesztették a tartományi gyűlés elé, hogy a megrögzött iszákosok — akaratok ellenére is — a rokonok ajánlata folytán a hatóság által az iszákosok számára berendezett menhelyekre küldesse-nek gyógyítás céljából s mindaddig ott tartassanak, míg erre nézve szükség forog fenn. Németországban azonban csak magán-jellegű intézetek létesültek, a hova a betegek saját kívánságukra vétettek fel.

Az iszákosság ellen való küzdelem tárgyában Zürichben 1887-ben a tartott nemzetközi congressus erősebb impulsust adott a kérdés gyakorlati megoldására irányuló törekvésre. Az alkoholismus kérdésével ezután majdnem minden szakegyesület foglalkozott s a szakemberek minduntalan hangsúlyozták a constatált iszákosoknak speciális intézetekbe való kényszer-elhelyezését. Ezen álláspontot indokolja azon körülmény, hogy az iszákosoknál csak hosszabb idő lefolyása alatt gyakorolt szakszerű elbánás s a szeszes italok megvonása mellett remélhető az esetek bizonyos számában a teljes gyógyulás, ellenkező esetben a különben is gyengébb ellenállású, csekély akaraterejű iszákos könnyen visszaesik a bajba. A kényszer hiánya mellett éppen ez utóbbi körülmény nehezíti meg a fennálló intézetek eredményes működését. A létesített intézetek legnagyobb része azonban csak önként jelentkezőket fogad be s ezeket akaratok ellenére nem is tarthatja vissza. Angliában azonban bár az illető iszákos saját beleegyezésével vétetik fel, de kötelezvéen magát bizonyos ideig való bennmaradásra, törvényes hatalommal visszatartható a megállapított idő tartamáig. Amerikában pedig az Egyesült Államokban az iszákosok menhelyére a hatóság rendelkezése alapján is beküldhetők s a teljes gyógyulásra szükséges ideig ott tarthatók.

Svájc egyes kantonjai már erélyesebb intézkedéseket léptettek életbe s a szent-galleni 1884-ben meghozta az iszákosok gondozásáról szóló törvényt (*Gesetz betreffend die Versorgung von Gewohnheitstrinkern*), a mely kimondja, hogy oly egyének, kik szokásból ivásnak adják magukat, iszákosok menhelyeiben helyezendők el 8—18 hónapra, a mely határidő visszaesések esetén meghosszabbítható. Az elhelyezés vagy önkéntes jelentkezésre, vagy az iszákosok lakóhelye községtanácsának határozata alapján történik. Hivatalos orvos bizonyítványával igazolandó

az iszákosság és a baj orvoslására az elhelyezés szükségessége. A határozatot az illetővel nyilatkozat végett közlik s a kantoni kormánytanácsnak meg kell erősítenie. A kormánytanács az elhelyezést saját hatáskörében is elrendelheti, ha sürgősségi okok forognak fenn s ha a községi hatóságok ezt megtagadják. Az elhelyezés költségei az illető iszákos egyén vagyonát terhelik. Vagyontalanság esetén a költségek a szegény-alapból fedeztetnek. Ott, hol szükség merül fel, a kanton is hozzájárul a költségek viseléséhez. Egy hónappal a határidő letelte előtt az intézet értesíti a hatóságot s ha a gyógyulás nem teljes, a gyógyítás tartama meghosszabbítható. Az elhelyezés előtt vagy alatt az illető számára gondnokot lehet kirendelni.

Franciaországban 1894-ben Sérioux küldte ki a kormány az alkoholisták elhelyezésére szolgáló intézetek tanulmányozása céljából s ennek javaslatára, mivel az állam az iszákosok kényszerelhelyezésétől még vonakodik és mivel az elmeorvosintézetekben ápolts alkoholisták csak addig tarthatók vissza, míg a tulajdonképeni alkoholos elmezavar vissza nem fejlődött: a szajnai Departement elhatározta, hogy alkoholisták számára olyan intézetet állít fel, a hova oly delirium tremensben s egyéb alkoholos elmezavarban szenvedő egyének helyezettessenek el, a kik ezen bajuk miatt eddig elmeorvosintézetbe szoktak kerülni, de a kik nemcsak az acut elmebaj lefolyásáig, hanem azon túl is ott tarthatók és pedig mindaddig, a míg teljesen egészségesek nem lesznek, vagyis a mikor már az iszákosságra való hajlam befolyása alatt nem állnak. Az intézet tehát első sorban lehetőleg a gyógyítható esetek számára szolgálna s a javíthatlan iszákosok, a súlyosabb alkoholismus esetei s olyan degenerált egyének, kiknél az alkoholos excessus a szellemi elfajulás tünete, távol tartatnának.

Az iszákosok számára berendezett intézetek nagy része olyan, hogy a határozott alkoholos elmezavar eseteit kizárja, a mint ezt főleg a svájci intézetek szabálya egyenesen ki is fejezi.

Az előbb felsorolt okok minden esetre annak szükségessége mellett szólnak, hogy az iszákosok számára külön intézetek létesíttessenek. Nézetünk szerint legalkalmasabb megoldás lenne a Sérioux javaslata szerint való. Vagyis az alkoholisták számára felállítandó intézetbe, mely két részre volna osztható, úgy az iszákosoknak bizonyult egyének, mint az alkoholos elmezavarban szenvedők vétetnének fel, de az utóbbiak is mindaddig visszatartandók volnának, míg a lehetőség szerint a teljes meg-

gyógyulásra és a visszaesésre való hajlam megszűnésére a kellő garancia meg nincs adva.

Fontosak az ilyen speciális intézetek az igazságszolgáltatás szempontjából is. A párisi nemzetközi congressus 1889-ben az alkohol kérdésével foglalkozván, beható megvitatás tárgyává tette az alkoholisták felelősségre vonásának, beszámítási képességének kérdését is. Motet ez alkalommal megkülönbözteti az egyszerű részegséget a pathologikustól. Az előbbi a véletlenül vagy mások befolyása által ittasokká válóknál fordul elő, a nélkül, hogy veszélyesebb mérvet öltene. Az utóbbi az ideges, ingerlékeny természetű vagy gyenge elméjű egyéneknél fordul elő, a kinnél már mérsékelt mennyiségű szeszes ital is heveny elmezavart vagy dühösségi rohammal összekötött részegséget idéz elő. Motet szerint az egyszerű részegség s az ennek következtében elkövetett bűntett és vétség büntetendő lenne. A praedisponált egyéneknél enyhébben, de csak akkor, ha ezen gyengébb ellenállási képességről tudomása nem volt. A heveny alkoholos delirium és az elmeengyengék ittassága alatt elkövetett bűncselekmény nem büntetendő. A congressus kimondta annak szükségességét, hogy az alkoholisták mindkét csoportjához tartozók, mint önmagukra, a családra, a társadalomra nézve veszélyes egyének bírói ítélettel speciális intézetekbe helyezendők el, a honnan csak akkor volnának elbocsáthatók, ha a visszaeséstől már nem kell félni. A chronicus alkoholizmusban szenvedők gondnokság alá helyezendők és az iszákosok menhelyében gyógykezelendők.

A német elmeorvosok egyesületének 1891. évi szept. hóban tartott ülésén az iszákosság kérdésével is foglalkoztak s Jolly kiemelte, hogy habár nem helyes az ittas egyének cselekedeteit teljesen be nem számítani, de minden esetben a psychiatricus álláspontnak kell irányadónak lennie. Dr. jur. Roller kiemelte, hogy az ittasság alatt elkövetett cselekmények csak akkor büntetendők, ha a részegség a bűntett elkövetése céljából idéztetett elő. A büntetésnek helye van akkor is, ha a tettes tudja, hogy az ittasság kóros izgatottságot idéz elő nála.

A német elmeorvosok egyesülete azonban az iszákosság meggátlása céljából készített törvényjavaslat azon intézkedése ellen, hogy az iszákosság maga büntetendő, óvást emelt és Jolly kiemelte, hogy habár az iszákosság önhibából eredő baj, de ezen hiba nem büntethető, mert különben a syphilises elmebetegeket is ilyen sorsban kellene részesíteni. De minden esetre

helyén valónak tartja az egyesület, hogy az iszákosok adott esetben önrendelkezési joguktól megfoszthatók legyenek. Az 1900-ban életbe lépett új német polgári törvény (6. §.) kimondja, hogy az iszákosok gondnokság alá helyezhetők.

Általában több irányban tapasztalható ama törekvés, hogy az iszákosság meggátlásának egyik eszközét képezze az iszákosok cselekedeteinek jogi szempontból való szigorúbb elbírálása. E tekintetben azonban soha sem szabad szem elől téveszteni az igazságosság elvét. Ha a részegség egymagában általánosságban véve nem is képez minden esetben a beszámítást kizáró okot, ott a hol alkoholos elmezavarról vagy öntudatlanságról van szó, csakis a büntető törvény 76. §-a lehet az irányadó. Nagyon érdekes és tanulságos azon eszmecsere, a mely hazai büntető törvényünknek mint javaslatnak a főrendiházban történt tárgyalása alkalmával kifejlődött. Cziráky János gr. aggályait fejezte ki a 76. §-ban körülírt öntudatlanság megítélésére nézve. Felhossa, ha valaki pl. holtrészegre issza magát és akkor követ el büntetett, megengedi, hogy ez enyhítő körülményül szolgál, de hogy az ő cselekedete ily állapotban be nem számítható volna, azt nem fogadhatja el. Csemegi Károly erre azt válaszolta, hogy a jogtudomány majd kivételnélküli álláspontja: az orvosok észlelete és a tudomány uralkodó szabályai szerint nem képez büntetendő cselekményt semminemű tett, melynek elkövetésénél az akarat nem irányadó, melyet nem ember, t. i. szabad akaratának teljes elhatározásával bíró lény, de a melyet valaki öntudatlan állapotában követ el. Annak megkülönböztetése, hogy miféle öntudatlan állapotok vannak, a büntető törvénykönyv keretébe nem tartozik. A büntetőtörvény azt mondja, hogy a kinél nincs szándék és így öntudatlan állapotban van, az tettet követhet el, de cselekményt nem, mert a cselekmény az akaratnak és a tettnek együttes találkozása. Ha a részegség oly fokú, hogy az önelhatározást kizárja, ez éppen olyan, mint az ideiglenes, átmeneti örültség. Ha az ember nem akart elkövetni valamely tettet, de részegségében a tett mégis létre jött, e tettet épp úgy nem lehet büntetni, mint ha villámcsapás vagy állatrúgás által okoztatott valami. Cziráky ama ellenvetésére, ha valaki már előre eltökélt szándékkal öntudatlan állapotba hozza magát részegség által, hogy ezáltal felbátorítva kövesse el a tettet: ez beszámítás alá esik, — Csemegi azt válaszolja, hogy ezen eset nem képzelhető, ez in rerum natura non datur. Mert ha valaki magát lerészegíti azon szándékkal, hogy részegsége által oly állapotba jöjjön,

mely állapotban bizonyos büntettet elkövethessen vagy az következik be, hogy teljesen öntudatlan állapotba jön és akkor nem emlékszik többé arra vissza, hogy miért itta le magát, vagy pedig nem jön oly öntudatlan állapotba, hogy ne emlékezne vissza eltökéllésére, akkor pedig egészen a büntető törvénykönyv rendelkezése alá esik. Tehát nem az a kérdés, hogy önmaga határozta-e el magát arra, hogy öntudatlan állapotba jusson, hanem a kérdés az: hogy azon pillanatban, midőn a cselekményt elkövette, öntudatlan állapotban volt-e vagy sem. E tekintetben Európának valamennyi büntetőtörvénykönyve ugyanazon álláspontot fogadta el.

Vannak esetek, a hol a közvéleményt, a büntető jogászt a büntettesnek az alkoholos öntudatlanság révén a cselekmény következményei elől való menekülése nem elégíti ki, mert a büntett által a társadalmi, a jogrendet, az erkölcsi érzést sértve látja s az egyéni érzések túlsúlya az objectivitást háttérbe szorítja. Ilyen esetben, ha az igazságosság elve szerint az egyén a büntető törvény értelmében nem büntethető, mert a beszámíthatóság feltételei hiányzanak, az egyéni labilis impressióktól ment társadalmi érdek kielégítést nyerhet oly irányban, hogy a rendellenes cselekedetek elkövetésére hajlamos iszákos hosszabb időre az iszákosok menhelyére küldessék.

Az egyes államok az iszákosságot csak akkor büntetik, ha az alkalmat szolgáltat nyilvános botrány előidézésére. Ilyenkor az iszákos egyént pénz- vagy szabagságvesztésre, sőt Franciaországban a politikai jogok gyakorlásának egy időre való felfüggesztésére ítélik. Austriában 1877-ben Galíciára és Bukovinára vonatkozólag szigorúbb intézkedéseket léptettek életbe, a melyek értelmében az, a ki korcsmákban, vagy más nyilvános helyen lerészegedik, egy havi fogsággal és 50 frt pénzbírsággal büntethető. A kit pedig egy évben háromszor büntettek iszákosság miatt, az egy évre eltiltható a korcsmába való járástól s a ki e tilalmat megszegi, egy hónapi elzárással vagy 50 frtnyi pénzbírsággal sújtható. A kihágásokról szóló hazai büntető törvénykönyvünk (1879 : XL. t.-cz.) 84. §-a azt mondja: »A ki nyilvános helyen botrányt okozó részeg állapotban jelen meg: huszonöt forintig terjedhető pénzbüntetéssel büntetendő«.

Az iszákosság meggátlására irányuló mozgalomban az oroszánrészt egyes lelkes emberbarátok és társadalmi úton létesült jótékonyági egyesületek vették ki. Nálunk is első sorban ide kell fordulni, mert habár a kérdés helyes megoldása

állami érdek is, az állampolgárok testi és szellemi épségéről, a közerkölcsiségről lévén szó, hazánkban, melynek oly rövid idő alatt sikerült a többi európai művelt országok kulturális szintjét elérnie, a kifejtett nagy munkában a megoldandó súlyos feladatok egész sora nehezedett az állam vállaira.

Az alkoholizmus ellen való küzdelemben társadalmi utón kiváló eredményeket értek el külföldön a jótékonyági, a mértékletességi egyesületek, melyek feladatukká tették a nép értelmi és erkölcsi felfogásának fejlesztését s egyfelől az alkoholos élvezetek iránt való vágy, hajlam elfojtását, másfelől a szeszes italok megszerzésének módját megnehezíteni. Eszközei: a helyes irányban vezetett népnevelés, a testi és szellemi épség fejlesztése és fenntartása, az anyagi viszonyok javítása, a népszerű előadások, iratok, erkölcsi oktatások, munkáskönyvtárak, olvasó termek, kedélyt nemesítő szórakoztató-helyek létesítése, a szeszes italok árulásának megbízhatatlan, nyereségre vágyó üzerek kezéből való kivétele, a korcsmák számának apasztása, a szeszes italokat forgalomba nem bocsátó vendéglők, étkező helyek felállítása. Mily hatalmas eredményt értek el az imént említett egyesületek, azt főleg az amerikai, angolországi, svéd és norvégiai viszonyokra vonatkozó statisztikai adatok bizonyítják meggyőző módon. Érdekes eszköz gyanánt szolgál még az iszákosság legyőzésére, illetve a szeszes italok élvezetének korlátozására nézve Norvégiában az úgynevezett gothenburgi rendszer, a mely abban áll, hogy fedhetlen előéletű, tekintélyes polgárok szövetkeztek a szeszes italok elárúsítására s a tiszta jövedelemnek csak 5%-a esik a részvényeseknek, míg a többit jótékony célokra fordítják. A szövetkezet tiszta és egészséges helyiségekben tiszta italokat méret s ezekben a vevő csak az ital elfogyasztásának idejéig maradhat. Hitelbe senkinek sem adnak. A társulatok működése nyilvános ellenőrzés alatt áll. A hol ilyen részvénytársaság működik, ott a korcsmák száma nagyon megapadt. A norvégek példáját követték a svédek és finnek is, jó eredménynyel.

Amerikában és Angolországban a jótékonyági egyesületeket az egyház is támogatja az iszákos ellen kifejtett küzdelemben. Erkölcsnemesítő, a józan életmódra buzdító nyilvános előadásokat, beszédeket tartanak, hírlapokat, röpiratokat, munkákat adnak ki.

Az állami, hatósági intézkedések feladatát képeznék: az alkoholos italok fogyasztásának csökkentése, a rossz minőségűek forgalomba hozatalának megakadályozása. Ezen cél elérésére

szolgál: a szeszes italok nagyobb megadóztatása, pontos ellenőrzése, az azok produkálására és elárúsítására vonatkozó engedélyek megszorítása, a korcsmaügy szigorú ellenőrzése. Dr. Fekete Gyula »Az iszákosság« című, 1891-ben megjelent s a magyar tudományos akadémia által pályadíjjal jutalmazott munkájában részletesen és kritikai alapon ismerteti az iszákosság ellen való védelem azon irányelveit is, a melyeket az állam van hivatva a társadalomnak biztosítani.

Hazánkban az állam még mindig nagyon előtérbe helyezi pénzügyi érdekeit, de midőn az 1899. évi XX. t.-cz.-kel a szeszadót nemcsak szabályozta, de lényegesen emelte is s az állami italmérsi jövedékről szóló 1899. évi XXV. t.-cz.-ben arra törekszik, hogy »az italmérsi engedélyek és illetékek kérdését újabban szabályozza és azt a közrendészeti, közegészségügyi és állampénzügyi érdekek megfelelő összeegyeztetése által oldja meg«, tárgyi és személyi tekintetben kellő garantiát nyújtani igyekszik: habár az iszákosság ellen gyökeres praeventiv eszközkhöz nem is nyúl, intézkedéseivel mégis hozzájárul az alkoholizmus terjedésének akadályozásához, csökkentéséhez.

A kihágásokról szóló büntetőtörvény (1879. XL. t.-cz.) 85. §-a pedig azt mondja : »A ki más korcsmában, vendéglőben, utcán vagy más nyilvános helyen szándékosan lerészegít, továbbá a kik szeszes italok eladásával iparszerűleg foglalkoznak és ezek megbízottjai, ha részegnek, noha ezen állapotát tudják, még szeszes italt adnak: ötven forintig terjedhető pénzbüntetéssel büntetendők. A pénzbüntetés száz forintig emelhető: ha a kihágás a tizennegyedik évet még be nem töltött kiskorú ellen követett el. Ha a kihágást oly egyén követi el ismételve, ki szeszes italok eladásával iparszerűleg foglalkozik és e miatt már két ízben büntetve volt, a mennyiben utolsó büntetésének kiállításától két év nem múlt el: üzlete folytatásától is, három hónaptól egy évig terjedhető időtartamra eltiltható.«

Az iszákosság terjedése és meggátlása ellen való küzdelem bár lassan, de kellő kitartás mellett, idők folyamán czélt érhet. De éppen úgy, mint külföldön, nálunk is a fősúlyt a társadalmi úton kifejthető tevékenységre kell fektetni. Már a gyermeknevelés első stádiumában kell megkezdeni a jótékony munkát s a társadalmat alkotó különféle elemekbe már idejekorán beoltani a szeszes italok iránt való ellenszenvet, az alkohol káros befolyásának meggyőző ecsetelésével, továbbá a rendezett életmód alkalmazása mellett fentartható testi és szellemi épség fontos

ságának megismerését. Alakuljanak jótékonyági, mértékletességi, erkölcsnemesítő egyesületek, a melyek az emberszeretet érzése által vezérelve, igyekezzenek jó példa, oktatás által, irodalmi úton a nagy néptömeg gondolkodását helyes irányba terelni, erkölcsi érzését, fogékonyságát a nemesebb szórakozások iránt fejleszteni. A kik kedvező anyagi körülményeiknél és egyéni hajlamaiknál fogva a jótékonyág gyakorlására képesek és készek, ne felejtsek el, hogy az alkoholisták számára felállítandó gyógyító intézet alapjának megvetése által a társadalmat nagy hájlára köteleznék, mert sok szerencsétlen egyént mentenének meg az elpusztulástól és az erkölcsi, jogrend megsértését eredményező sok káros cselekedet elejét vehetnék.

Dr. Moravcsik Ernő Emil
egyetemi tanár.

A MODERN FRANCZIAORSZÁG.

— Első közlemény. —

A párisi nagy világkiállítás nagy és magasztos szavak kíséretében megnyílt és a legközelebbi hónapok folyamán magához fogja vonzani az egész földkerekség művelt elemeit, hogy bemutassa nekik az emberi szellemnek a tizenkilencedik század folyamán megtett óriási haladását. A kiállítás nem csupán nagy mulatóhely vagy vásár, nem csupán a *globe-trotterek* és turistáké ez idei találkozóhelye lesz, hanem egyúttal szigorú ítélőszék is, a mely előtt sorra meg fog jelenni minden nép, hogy számot adjon arról, mennyit tett az emberi haladás érdekében. Az egész világ ítélete fogja ez alkalommal évekre kihatólag megállapítani azon érdemeknek súlyát, a melyeket maguknak az egyes nemzetek az emberi gondolat előbbrevitelében szereztek. Jaj annak a népnek, mely a bírálatot nem állja ki.

Nem véletlen műve, hogy ezt a kiállítást francia földön, a francia fővárosban rendezték, annak az országnak fővárosában, a melyről egy lelkes fia joggal azt mondhatta, hogy mindig a művelődés élén halad: la France marche toujours à la tête de la civilisation. Nincs nép, mely a most letűnő század folyamán többet tett volna az emberi haladásért, mint Franciaország, akár a politikai, akár a gazdasági, akár a művészeti eszmék fejlődésére gondolunk. Az újkori nagy eszmeáramlatok majdnem kizárólag itt keletkeztek, a nagy népmozgalmak innen indultak hódító körútjukra és a XIX. század államférfiai lassanként hozzászórtak ahhoz, hogy úgy tekintsenek Franciaországra, mint valami igen érzékeny iránytűre, a melyen mindig pontosan meg lehet állapítani, hogy mily irányt fognak venni Európa politikai törekvései a legközelebbi jövőben. Mert ha a régi Ausztriáról azt mondhatták, hogy ez az ország mindig vagy egy eszmével vagy egy esztendővel mögötte maradt a többi országoknak, úgy Franciaországról bátran elmondhatjuk,

hogy ez vagy egy eszmével vagy egy esztendővel megelőz minden európai államot. Mi kényelmesen melegsünk ama tűz mellett, melyet jórészen Franciaország gyújtott meg számunkra, nem törődve azzal, hogy az, a ki a tüzet meggyújtotta, olykor-olykor megégette kezét mellette. Olyannak tűnik fel a francia nép, mint egy orvos, ki saját testén próbálja ki azon szerek hatását, a melyekkel a világon létező rosszat csökkenteni akarja és a melyekről még nem tudja, hogy azok mérgek-e vagy orvosságok. Ha ennek következtében Franciaországon gyakran visszataszító politikai betegségek tüneteit véljük észlelhetni, nem szabad fölötte túlszigorúan ítélkeznünk: Franciaország nagy marad még tévedéseiben is.

A ki valamely ország fejlődését annál eszményibbnek tartja, minél szebben jut kifejezésre benne a haladás folytonossága, az úgy fogja találni, hogy Franciaország ez eszménytől nagyon távol áll. Franciaország ugrásokban fejlődik, nyugtalanul változtatja céljait, ma lelkesedik valamiért, mit holnap sárba ránt és sem lelkesedésében, sem gyűlöletében nem ismer határt. Phantasiája nagyobb, mint józan ítélőképessége s ezért könnyen ragadtatja el magát sokszor teljesen üres phrasisok által a legnagyobb túlzásokra. Ennek oka nagy részben kétségtelenül a francia nép impulsiv, nyugtalan természetében rejlik, de vannak e jelenségnek talán némi tárgyi okai is. *Lanessan*, az indochinai gyarmatok volt kormányzója, a demokratikus köztársaságról szóló pár évvel ezelőtt megjelent könyvében e jelenség okait abban találja, hogy a köztársaság a francia nép turbulens természete következtében Franciaországban sokkal előbb született meg, mielőtt még a nép nagy tömege képes lett volna intézményeivel bánni és szellemét átérteni. Ez vonta maga után azt, hogy a francia nép amaz önrendelkezési jogot, melyet magának a nagy forradalom idejében oly véres áldozatokkal vívott ki, csak arra használta fel, hogy a hatalmat felváltva vagy valamely diktátornak, vagy valamely oligarchiának kezébe szolgáltassa ki, a kiknek ismét érdekükben állt a közszabadságokat lehetőleg megszorítani. Csak most, a harmadik köztársaság idejében, észlelhető e tekintetben jelentékeny haladás. A francia nép kezdi átérteni a köztársaság szellemét és intézményeit. Tanult tapasztalataiból. Azóta halad a demokratia felé, nagykorúvá válás tudatára jött erőinek, de még mindig akadályokat talál útjában, monarchikus intézményeket vagy ilyenek maradványait.

nyait. A legközelebbi jövő feladata lesz ez akadályoknak végleges elhárítása és a demokratikus köztársaság újjászervezése.

Fejtetéseink során talán sikerülni fog e fejlődési folyamatra bővebb világot vetni. Annyi bizonyos, hogy a francia állam mai szervezetében sok különös ellenmondást találunk, mely a gyakorlati életben számos inconvenientiát von maga után és a mindennapi politikai életben is igen élénken érezhető. Ez mondatta pár évvel ezelőtt Jules Roche-al, hogy »mi francziák vagyunk a legrosszabbul kormányzott ország a világon« és Jules Lemaitre-el, hogy »harmincz év óta kétes élvezet francziának lenni«. Az ország szervezetében mutatkozó ellenmondások és anomáliák azonban megtalálják természetes magyarázatukat amaz egészen sajátos fejlődésben, a melyen Franciaország a harmadik köztársaság megalapítása óta átment. Nem szabad elfelednünk, hogy Franciaország ma oly köztársasági szervezettel bír, a melyet neki kénytelenül-kelletlenül egy monarchista tradícióktól áthatott többség adott, hogy ezt a szervezetet annak idején mindenki ideiglenesnek tartotta — még maga megalkotója is — és senki sem hitte volna, hogy daczára ennek maradandóbb lesz mindazon »örök időknek« szóló alkotmányoknál, a melyekkel Franciaország az idők folyamán ismételtlen bírt. Mielőtt azonban Franciaország ez idő szerinti közállapotainak ismertetésére térnénk, feltétlenül szükséges és érdemes lesz egy tekintetet vetni a harmadik köztársaság történeti fejlődésére, hogy megismerkedjünk azokkal az eszmékkel, irányokkal, törekvésekkel és külső körülményekkel, a melyek a köztársasági intézményeknek megadták mai formájukat.

I.

A második császárság bukása hihetetlenül gyorsan és csendesen ment végbe. Mihelyt a sedani katastrópháról szóló hírek Parisba érkeztek, mindenki tudta, hogy a császárság sorsa meg van pecsételve. A képviselőházban, a melynek hatalmas nagy többsége III. Napoleon személyes híveiből állt, néma csendben, ellenmondás nélkül fogadták el Jules Favre indítványát, mely III. Napóleont trónvesztesnek jelentette ki. A midőn Gambetta a szajnai praefectust meglátogatta, hogy tőle hivatalát átvegye, ez ezekkel a szavakkal fogadta őt: »Vártam Önt«. E két szó megadja 1870. szeptember 4-ének egész psychológiáját. Mindenki tudta, hogy a császárságnak vége van, mindenki ezt várta. A császárság nem töröltetett el, — mondja e kor

egy történetírója, — egyszerűen megszűnt. Megszűnését nem kísérték a gyűlölet kitörései, de a köztársaságot sem üdvözölte a nép enthusiasmus.

Az enthusiasmus egyelőre nem is lett volna helyén. A sedani catastropha nyomasztólag hatott a kedélyekre, német csapatok occupálták Franciaország egy részét, a háború tovább folyt a francziákra nézve igen kedvezőtlen körülmények között, békére még gondolni sem lehetett. Ily körülmények közt csak ideiglenes kormányt szerveztek, melynek feladatául a nemzeti védelmet tekintették (gouvernement de la defense nationale) s ennek megalkotásánál nézetekre, elvekre nem tekintettek. »Anonym« kormányt akartak és ezt meg is alkották. A tizenkét ember, kik a defense nationale kormányát képezték, tényleg folytatták a háborút addig, míg Franciaország ismét elmondhatta: tout est perdu, hors l'honneur.

Eljött a béke s vele eljött az ideje annak, hogy Franciaország szervezetét állandóbb alapokra fektessék. Az első feladat volt, oly embert találni, a kinek elég tekintélye legyen ahhoz, hogy az ország ügyeit vezesse addig, a míg az ország nyugodtan el fogja határozhatni, hogy milyen kormány alatt akar élni. Nagy emberekben nem volt hiány. A defense nationale tagjai között ott volt *Gambetta*, de ő akkor még teljesen kiforratlan volt. Jules *Favre*-ra gondolni sem lehetett, mert ő egész népszerűségét és jövőjét áldozatul adta hazájának, a midőn a frankfurti szerződés alá írta nevét. Ott volt Jules *Ferry*, de ő aránylag új ember volt, a kiről akkor még kevesen sejtették, hogy a harmadik köztársaság legnagyobb miniszterévé fog válni. III. Napoleon korából is pár nagymúltú ember állt rendelkezésre, de ezek mint a bukott régime támogatói, mintegy compromittálva voltak. Egyetlen egy férfiú létezett, kit fényes politikai múlt mellett a letűnt rendszerért sem terhelt semmi felelősség, *Thiers*, s ő reá hárult úgyszólván a körülmények kényszerűségénél fogva az a feladat, hogy Franciaország kormányának gyeplőit kezébe vegye. Igaz, hogy *Thiers* conservatív államférfiú volt és monarchikus tradíióktól volt áthatva, de hisz ilyen volt a nemzetgyűlés nagy többsége is. Különben az elvekre és nézetekre nem igen gondoltak. Még a választásokat is politikai programok és jelszavak nélkül ejtették meg. »Azt a kérdést, hogy köztársaság-e vagy monarchia, majd eldöntjük később, — írja *Prévost Paradol*, — most az a jó honpolgár, kit sem a köztársaság, sem a monarchia szó sem meg nem

részegít, sem fel nem háborít.« »Végezzünk szerényen és egyszerűen hasznos dolgokat, — írja egy más publicista, — egyítsük erőinket katonai reorganisatiónkra, belső szervezetünk újjalakítására és közoktatásunk reformjára, — úgy majd nagy dolgokat is fogunk végezhetni, ha ennek ideje eljött.«

A communista zavargások, a melyek 1871 tavaszán Parisban egy negyedéven át annyi réműletet terjesztettek, hozzájárultak ahhoz, hogy az egész nemzet szilárdan Thiers körül csoportosuljon, de egyúttal sokáig megakadályozták Franciaország végleges szervezetének megállapítását is. Csak 1871. augusztus utolsó napján ruházta a nemzetgyűlés Thiersre forma szerint az elnöki nevet, egyelőre három évre való érvénnyel. A köztársaságnak ezzel legalább egy szilárd pontja volt. De már ez az első lépés rendezettebb viszonyok felé is megadta a különböző pártoknak a jelszót a mozgolódásra s csirájában hamar kifejlődött az a pártcsoportosulás, mely nagyjában egész mostanig fenmaradt. Azok mellett, kik őszintén a szenvedélyeket fölizzató kérdések kerülését óhajtották két intransigens irány fejlődött ki. A jobboldal készen tartogatott egy legitimista királyságot, mely valamivel később talán létre is jött volna, ha Chambord gróf, a praetendens, kinek V. Henrik név alatt a trónt el kellett volna foglalnia, hajlandó lett volna a francia nemzetnek azt a kis concessiót megtenni, hogy a lilium-fehér Bourbon-lobogó helyett a tricolor zászlót fogadja el jelvényül. Chambord gróf e tekintetben scrupulosusabb volt, mint hasonnevű elődje, a kinek »Paris fölért egy misével« s ez álláspontján híveinek érdekében tett kísérletei a legkedvezőbb időpontban hajótörést szenvedtek. A mint a legitimisták a klerikális elemekre támaszkodtak, úgy a bonapartisták a hadsereggel kaczerkoddak. A két monarchista párt hatalmas volt s bizton néztek a jövő elébe, annál inkább, mivel akkor még a nagy középpártról és magáról Thiersről is feltételezték, hogy csak a monarchia helyreállításának akarják útját egyengetni. A balszárnyat néhány radicalis alkotta, kik azonnal, minden átmenet nélkül egy a szélsőségig demokrata köztársaságot szerettek volna megeremteni. A jobb-, közép- és balpárt azóta sokszorosan differentiálódott, alapjában véve azonban még ma is ugyanezt a pártalakulást találjuk meg Franciaországban.

A politikai életben már akkor is számtalan nehézség merült fel. Ezek nagy részben amaz egészen különös helyzetre voltak visszavezethetők, melyet Thiers az államszervezetben elfoglalt

s mely hasonlított egy miniszterelnök helyzetéhez, ki egyszerűs mind az államfői functiókat is gyakorolja. Majdnem két évig húzódtak már az alkotmány megállapítására vonatkozó előkészületek és a munka még mindig nem haladt. Végre Thiers 1872. november 11-ére egy döntő sessoria hívta össze a nemzetgyűlést. »Franciaország nem akar folytonos riadalmak közt élni,« — mondja az ez alkalommal kiadott manifestumában s egyúttal megjelöli azt az alap gondolatot is, a melyet Franciaország új szervezetében keresztül akart vitetni, kijelentvén, hogy a köztársaság vagy conservatív lesz, vagy egyáltalában nem lesz: La république sera conservatrice ou eile ne sera pas. Thiersnek álláspontja nagyjában győzött, habár csekély többséggel, állása azonban mindjobban megingott. Az ülés szak folyamán meg ejtett választások a balpártot erősítették, mi egyfelől nehezítette a kormány álláspontját, másfelől megijesztette és tömörülésre bírta a jobbpártot is. Ily körülmények közt Thiers csekély többsége csakhamar kisebbséggé vált, a középpártnak köztársaságellenes szelleme mindjobban kifejezésre jutott, végül Thiers, ki ebben az időben már őszinte híve volt Franciaország köztársasági szervezetének, kénytelen volt helyét elhagyni.

A nemzetgyűlés *Mac Mahon* maréchal tette az elnöki székre. Mac Mahonnak az a feladata lett volna, hogy a radikális és demokrata eszmék haladását megakadályozza és feltartóztassa Franciaországot ama lejtőn, a mely a többség véleménye szerint az anarchiához vezetett. Hogy neki erre időt adjanak, elnöki tisztének tartamát hét évben szabták meg s azután ismét az alkotmánytervezetekkel foglalkoztak. Végre 1875. február 25-én az új alkotmány készen volt. A nemzetgyűlés összes mérsékelt elemi, Gambettától kezdve egészen a »hercegek pártjára«-ig, megszavazták az alkotmányt, világos tehát, hogy ez nem lehetett más, mint compromissum. A köztársaságba átvették majdnem ugyanazokat a garantialis intézményeket, a melyek a császárság korában ismeretesek voltak és az elnököt bármely pillanatban királylyal helyettesíthették volna, a nélkül, hogy szükségessé vált volna az alkotmányban csak egyetlen szakaszt is megváltoztatni. Ha nevetségesnek tartotta valaki azt a badeni polgárt, ki egy kis német forradalmacska alkalmával felkiáltott: »Es lebe die Republik mit dem Grossherzog an der Spitze«, — úgy most itt az ellenkező, de hasonlóan visszás jelenségnek lehetett tanuja, — királyságot láthatott király nélkül. De Franciaország boldogult ez alkotmánnyal és utóvégre ez a földolog.

A választások nagyban és egészben igazat adtak az alkotmány megteremtőinek. A senator-választásoknál a mérsékeltek győztek, bár határozottan republikánus többség még nem került a senatusba. A képviselőválasztások az ország ezen verdiktjét még jobban kifejezésre juttatták: 4,028.153 szavazat esett köztársasági és 3,202.335 monarchista jelöltekre. Az egyes pártok különben számtalan csoportra oszoltak, a melyeknek mindegyike a maga feje szerint akart haladni s apró zsörtölődések és czivódások foglalták el az ország idejét: Franciaország már akkor is, mint azóta oly gyakran, egy nyugodt ország benyomását tette, melynek rendkívül nyugtalan képviselői vannak.

Egy ministerválság Jules Simont hozta a miniszerelnöki székbe. Őszintén szabadelvű férfiú volt, bár a vakmerő újtókhoz nem tartozott, hazafisága és képességei kétségbevonhatlanok voltak, de a jobboldal mégis igen bizalmatlan volt vele szemben és osztozkodott ez érzésben némileg az elnök is. Véletlenül ép az ő miniszerelnökéke alatt klerikális üzelmek tűntek fel, s ezeket Gambetta a képviselőházban is szóvá tette egy híres beszédében, a melyben a klerikalismust tüntette fel a szabadelvű Franciaország legnagyobb ellenségének. A kormány igen mérsékelt álláspontot foglalt el, de a jobbpárt még ettől is félt. 1878. május 16-án Mac Mahon hirtelenül elbocsátotta a miniszeriumot, helyébe egy Broglie herczeg vezetése alatt álló monarchista kabinet lépett, mely a képviselőháznak e cynikus szavakkal mutatkozott be: »Tudjuk, hogy mi nem bírjuk a ti bizalmatokat, de ti sem bírjátok a mienket.« Mac Mahon a senatus előzetes hozzájárulásával feloszlatta a képviselőházat és új választásokat rendelt el. Ha ez nem volt államcsíny, legalább is átkozottul hasonlított hozzá. Mac Mahon ugyan hangsúlyozta ragaszkodását a köztársasághoz és sokkal loyálisabb és egyenesebb ember volt, semhogy adott szavát megszeghette volna, így tehát valószínű, hogy ő a klerikalismus elleni küzdelmet akkor, — a »Kulturkampf« légrében — tényleg veszélyesnek tartotta Franciaországra nézve, de az is kétségtelen, hogy környezetében, sokan alkalmasnak vélték az időt egy új restaurációra. Bármint volt is a dolog, a csíny nem sikerült. Daczára a legnagyobb pressiónak 320 köztársasági és csak 210 monarchista jött be a képviselőházba. A Broglie-cabinet feladta a játszmát és egy átmeneti kabinet után Dufaure ismét nyílt köztársasági érzelmű miniszeriumot alakított. Ezzel a politikai viszonyok visszatértek rendes medrükbe és hogy az ország ezzel meg volt elégedve,

azt bizonyítják az 1879. január 5-én fogatosított senator-választások, melyek a mérsékelt köztársasági pártot a senatusban is győzelemre juttatták és a kabinetnek körülbelül 60 szavazatnyi többséget biztosítottak.

A conservatív pártnak ez eredménytelen államcsínyére erős visszahatás következett be, A köztársaságiak nagy része határozottan antiklerikális politikát és radikális reformokat követelt s ha a kormány mérsékelt álláspontot is foglalt el, Mac Mahon mégsem érezte magát jól az új légkörben. 1879. január 30-án lemondott s pár órával később Jules Grévy-t választották a francia köztársaság elnökévé. 670 szavazat közül 563 reá esett. Ezzel véget ért a harmadik köztársaság fejlődésének második phasisa, a melyből a köztársaság megerősödve került ki és Gambetta azonnal megadta az új korszaknak jelszavát, a midőn kijelentette: »a veszélyek kora véget ért, most kezdődik a nehézségek kora... Eljött az ideje annak, hogy megállapítsuk, mi van megérve, mi sürgős, mivel várhatunk, mit kell kerülnünk s mit kell határozottan elítélnünk.«

A körülmények a munkára kedvezőek voltak. A kormány élére Jules *Ferry* került, a modern Franciaország legnagyobb államférfiainak egyike s az ország 454 köztársasági képviselőt küldött a képviselőházba politikájának támogatására. Külpolitikai események némileg elterelték ugyan a figyelmet a belpolitikai reformoktól, de ezekre is jutott idő. Az izgató kalandok után a francia nemzet szemelláthatólag felocsúdott a komoly munkában. Az általános várakozás különösen *Gambetta* felé fordult, ő benne látták az újjászületett Franciaország leghatalmasabb egyéniségét. A mikor 1881. november 14-én Gambetta kormányalakításra vállalkozott, ministeriumát eleve elkeresztelték a »nagy ministeriumnak«. A legnagyobb csodálkozással látta ily körülmények között mindenki, hogy a képviselőház már két hónappal később, 1882. január 26-án megbuktatta Gambettát. Erős, compromissumra képtelen egyénisége, nem felelt meg azoknak a fogalmaknak, a melyeket a francziák a parlamentarismusról alkottak maguknak. Nekik sima ember kellett, a ki a különböző pártcsoportok fölött egy equilibrista művészetével fenn tudja magát tartani, s Gambetta nem ilyen ember volt. Szerették, dicsőítették, képviselőházi beszédeire hallgattak, mintha isteni megnyilatkozások lettek volna, de mint kormányelnök kényelmetlen volt. Gambetta nem is lett többé minister, 1882. végén elragadta a halál.

Gambetta után egymásután következtek az új kabinetek Freycinet, Duclerc, Fallières próbálkoztak meg azzal a feladattal, hogy oly kormányokat alkossanak, melyek mindig oda mennek, a honnét a parlamentben a szél fúj. A képviselőháznak ez sem tetszett. Végre a kormány gyepői ismét Jules *Ferry* kezébe kerültek és hosszabb ideig maradtak nála, mint bármely elődjénél, úgy, hogy ministeriumát a »hosszú ministeriumnak«, le long ministère-nek nevezték.

Jules *Ferry* erős egyéni jelleget adott kormányának, akár csak Gambetta, de több államférfias nyugodtsággal, mérséklettel vezette a kormányt és ott, hol erre szükség volt, engedni is tudott. Ő maga mondta egy beszédjében: le gouvernement doit être un fanal, qui éclaire et guide et non une sorte de crépuscule, ou viennent se fondre toutes les opinions (a kormánynak világítótoronynak kell lennie, mely megvilágít és vezet, nem pedig valami szürkületnek, a melyben az összes nézetek egymásba olvadnak). Egyházpolitikai és közoktatásügyi téren igen sokat tett, mint még látni fogjuk; ő alapította meg Franciaország gyarmati politikáját, mely a francia nép előtt új perspectivát nyitott meg és némileg elterelte figyelmét a revanche gondolatától, sőt saját külpolitikája is volt, a melynek merész, de szép alapgondolatát a Németországgal való kibékülés képezte. Az ő cabinetje érdemelte meg igazán a »nagy ministerium« nevét, — a harmadik köztársaságnak soha erősebb ministeriuma nem volt. *Ferry* határozottan a középpártokra támaszkodott, különösen mióta a radikálisok izgatásaira XII. Alfonz spanyol király, kit a német császár egy elsassi német ezred tulajdonosává nevezett ki s ki közvetlenül azután Párisba érkezett, a francia fővárosban insultusoknak volt kitéve. Az alkotmányrevisióra irányuló óhajoknak eleget tett, de a revisio pár kevésbé lényeges pontra szorítkozott, úgy hogy ezentúl a mérsékelték és a radikálisok főleg abban különböztek egymástól, hogy az utóbbiak az alkotmány revisióját megtartották programjukban, amazok nem. Az 1885. január 25-én megejtett senatorválasztások még *Ferry* programjának győzelmével végződtek, de a parlamentben ekkor már igen sok volt az ellensége. Mikor a *Ferry* által kezdeményezett tonkingi expedícióról kedvezőtlen hírek érkeztek, a melyeknek jelentősége túlzott színekben lett odaállítva, *Ferry*t 306 szóval 149 ellen végleg elejtették. Óriási bukás volt ez, a melyből *Ferry* nem ocsúdott többé fel. Ő volt sokáig a legnépszerűtlenebb egyén Franciaországban és csak két-három héttel halála előtt vetett véget a francia nép e kegyet-

len ostracismusnak, a midőn a francia senatus Ferry-t elnökévé választotta. A történelem, igazságosabb lesz, de a legszebb emléket saját érdemeivel biztosította magának, a melyeket egy tisztelője — Coubertin — e szavakban foglalt össze: il a restauré l'idée du gouvernement parlementaire et l'a affermie; il a détourné l'activité et l'attention nationale vers les colonies et eréé une France extérieure, enfin il a fait de Instruction et de l'éducation les fortes assises de la République.«

Ferry bukásával véget ért a harmadik köztársaság fejlődésének harmadik phasisa és ismét válságosabb idők jöttek.

Az 1885. év óta lefolyt eseményeknek három esemény adja meg physiognomiáját és e három esemény szerint három phasist találunk a francia köztársaság történetében. Ez a három esemény a Boulanger-ügy, — a melybe beleszövődik a Wilson-féle botrány is, — a Panama-botrány és a Dreyfus-ügy. Ezek nyomták rá bélyegüket arra a korra, a melyről szólunk, és ha az egyháznak kibékülése a köztársasággal és a francia-orosz barátság megalapítása határozottan nagyobb jelentőséggel is bírtak, mégis ez a három episod képezi az eseményeknek mintegy gyűpontját. Nem történetet írunk és ezért ez episodoknak csak egyes jellemző vonásait fogjuk kiemelni, de, mielőtt erre rátérnénk, egy pillantást kell vetnünk Franciaország politikai állapotaira az 1885-től Boulanger fellépéséig terjedő időszakban.

A köztársaság jövője ez időben Franciaország nem egy barátjában aggodalmakat okozhatott. Ferry után senkinek sem volt elég befolyása arra, hogy egy erős többséget együtt tartson, így rákerült a sor az u. n. concentratiós kabinetekre, a melyek alatt az ország a legkülönbözőbb irányok között ingadozott ide-oda és a melyek a bennük rejlő ellentéteknél fogva természet-szerűleg nem voltak képesek csak egyetlen kérdés megoldását is foganatba venni. A köztársasági pártok zilált állapota kitűnt már Ferry utódja, *Brisson* korában. Brissonnak, ki a radikálisok felé hajolt, a nélkül, hogy extravagantiáiban osztozkodott volna, választásokat kellett vezetnie. A választások első ízben mentek végbe a lajstrom-rendszer szerint, a melyről senki sem tudta, hogy miként fog működni, daczára annak azonban, a köztársaság hívei apró csoportokban bocsátottak ki manifestumokat és választási programokat, a jelöltek száma rengeteg nagy volt a választók pedig teljesen tájékozatlanok maradtak. Nagyon gondosan vizsgálva a különböző programokat, körülbelül a követ-

kező pártárnyalatokat különböztethetjük meg, a melyek még ma is fennállanak, ha két-három árnyalattal talán ki is bővültek.

A jobb oldal, mely nyíltan »reactionariusnak« nevezte magát, apró csoportokra volt szaggatva. Voltak köztük legitimisták, kik a párisi gróf, mint a Bourbon-ház képviselője körül csoportosultak és monarchisták, kik az orleansi háznak, Lajos Fülöp utódainak, akarták juttatni a trónt. Voltak közöttük bonapartisták, kik Viktor herceget és bonapartisták, kik Jerome herceget akarták trónra ültetni. Voltak végül közöttük kalandorok, kik mindenek fölött változást, forradalmat óhajtottak s a kik később a boulangisták és még később a nationalisták legnagyobb contingensét alkották. Mindé csoportok a választási harcban egyesültek egy bizonytalan szavakba foglalt program mellett, melynek alap gondolata volt: »feltartóztatni Franciaországot ama lejtőn, mely a romlás és anarchismus felé vezet«, vagyis köznap nyelven: a köztársaságot megbuktatni.

A jobb közép akkor még nem létezett, ez több eredménytelen kísérlet után csak a 90-es években jött létre azokból az elemekből, kik conservatív elveik fentartása mellett nyíltan csatlakoztak a köztársasághoz. A míg e párt hiányzott, a reactionariusok és köztársaságiak között semmi átmenet nem volt. A köztársaság híveinek legconservativebb csoportját egy kis fractio képezte, a melynek lelke sokáig Léon Say volt s a melynek tagjairól el lehetett mondani, »non numerantur, sed ponderantur.« Ez az a csoport volt, melynek elveit a »Journal des Débats« képviselte. A köztársaságiak zömét az ú. n. opportunisták alkották, kik több árnyalatra oszoltak és rendesen együtt működtek a balközéppel. Valamivel előrehaladottab liberalismust képviselt az alliance republicaine, melynek tagjaihoz tartozott Passy, Brisson, Lockroy, Ranc és Spuller. Még messzebb mentek programjukban a radicalisok, kik »az általános szavazati jog feltétlen souverainitását« és munkás-törvényeket követeltek. Végül a radicalis socialisták követelték a senatus, a köztársasági elnökség és a ministerium eltörlését, az állandó hadsereg megszüntetését, az örökjog megszorítását, a teljes községi autonómiát stb. A politikai világ legszélsőbb fractióját alkották a forradalmi socialisták, a kik egyes vezéreik szerint ismét különböző csoportokra szakadnak (guesdisták, allemanisták, blanquisták, possibilisták stb.)

Ily zilált pártviszonyok mellett nehéz volt a választás az egyes jelöltek között. A nép nem tudta, kit válasszon és az új szavazási rendszerre való tekintettel azt sem tudta, hogy hogyan válasszon. Október negyedikén megtörténtek a választások és meglepetéssel végződtek, a mennyiben 176 reactionariussal szemben csak 127 republicanus jutott a házba. 269 mandátum sorsát pótválasztáson kellett eldönteni. Ez az eredmény megijesztette a köztársasági pártokat. Az október 18-iki pótválasztásokig szervezkedtek, még pedig sikerrel, mert ezúttal 244 köztársasági jelölt jött be a házba 25 reactionariussal szemben. A végleges eredmény az volt, hogy a jobboldali ellenzék 65 bonapartistából, 73 legitimistából és 64 bizonytalan árnyalatokhoz tartozó reactionariusból, a baloldal pedig 107 radicalisból és 275 republicanusból állt, kik közül legalább 75 a radicalismus felé hajlott. A képviselőház különben teljesen fejjetlen módon működött, azzal kezdte munkásságát, hogy Tonkingot végleg fel akarta adni és csak négy szónyi többséggel szavaztak meg a Tonkingnak szánt hiteleket. Erős többség híján úgy Brisson, mint Freycinet és Goblet kormányai ama sajátságos ingadozó equilibrista-politikát folytatták, mely Franciaországra nézve annyira jellemző.

Ekkor vette kezdetét az első ama három episod közül, a mely Franciaország legújabb történetét alkotja, — a *Boulangerepisod*. Boulanger tábornok hadügyminister volt már Freycinet alatt s tőle átvette őt Goblet is. A tábornok úr — úgy látszott — igen kereste a feltűnést, kaczerkodott a francia népnek revanche-ra vágyó elemeivel és sok szóbeszédre adott alkalmat, úgy, hogy a külföld figyelmét is magára vonta. Amaz óhaj, hogy Boulanger hadügyministerségéből mielőbb eltávolíttassék, nagyban hozzájárult ahhoz, hogy 1887. május 17-én Goblet kormányát elejtették. Rouvier alakított új cabinetet csupa mérsékelt elemekből és Boulanger nélkül. De Boulanger népszerű volt és ki is használta népszerűségét, zajos ovatiókban részesíttette magát, néhány lap fennen dicsőítette, mindazok a kalandor-elemek, a melyekben Franciaországban sohasem volt hiány, csatlakoztak hozzá: szóval, mindenki hajlandó volt benne a jövő emberét látni.

Ez a hit annál könnyebben beválhatott volna, mert egy más incidens is hozzájárult a köztársaság zavarainak fokozásához. Véletlenül köztudomásra jutott, hogy a köztársasági elnök veje, Wilson, valóságos kereskedést űzött a becsületrend jelvényeivel. A leleplezések mind nagyobb mérveket öltöttek, par-

lamenti vizsgáló bizottságot küldtek ki az ügy megvizsgálására és beleszólt a törvényszék is. Ez a botrány szükségszerűen visszahatott magára Grévyre is. Bár nagyon kedvetlenül és csak hosszas ingadozások után, de mégis rászánta magát arra, hogy helyét elhagyja. Ferry, Floquet, Freycinet, Brisson és Carnot voltak a jelöltek a köztársaság elnöki székére. Az első szavazás nem vezetett eredményre, a másik szavazásnál Carnot, kinek külön pártja nem volt és ki a jelöltek között csak mint *outsider* szerepelt, 616 szavazatot egyesített magán s ezzel meg volt választva a köztársaság elnökének. Szerény, correct és nem közönséges ember volt, kinek hazafisága minden kételyen felül állt s ki ama »köztársasági aristokrátiához« tartozott, a mely még demokrata népeknél is keletkezni szokott, mert az emberek szeretik átruházni a nagy embereik iránt érzett hálát azok utódaira is.

A Wilson-ügy ezzel — legalább a politika szempontjából — be volt fejezve, de annál kényelmetlenebb dimenziókat öltött a Boulanger-ügy. Az ülésszak folyamán megejtett választásoknál az ország legkülönbözőbb részeiben ismételten Boulangert választották meg. Pártja nőtt, lapot alapítottak érdekében és oly szenvedélyesen izgattak mellette, a mint csak Franciaországban tudnak izgatni. Ekkor azt kezdték beszélni, hogy Boulanger, ki abban az időben egy hadtest parancsnoka volt Clermont-Ferrandban, három ízben engedély nélkül elhagyta állását és álruhában Párisban időzött. Mikor e hírek valóknak bizonyultak, a kormány Boulangert disponibilitásba helyezte és egy katonai bíróság kimondta, hogy Boulanger megérdemli a hivatalból való nyugdíjaztatást. Boulanger erre 1888. február havában visszatért Párisba és nyílt agitatót fejtett ki saját személye érdekében. Az ország több részében nagy többséggel képviselőnek választották, sőt 1889. január 27-én igen szenvedélyes választási küzdelem után 244.149 szóval 162.419 ellen elhódított egy párisi kerületet is. Ez a siker hozzájárult a nemrég megalakított Floquet kabinet bukásához. Ismét Tirard vette át a miniszterelnökséget, a belügyministeri tisztet pedig Franciaország egyik legerélyesebb politikusa, Constans vállalta el, azzal a nyilvánvaló szándékkal, hogy Boulanger és hívei, a »*ligue des patriotes*« üzelmeinek véget fog vetni. Az a körülmény, hogy az 1889-iki kiállítás a figyelmet némileg elterelte, megkönnyítette feladatát. Constans törvényt nyújtott be, mely a senatus, mint állami főtörvényszék előtt való eljárást szabályozta. Bár

nem igen létezett nyilvánvaló ok, a melyért Boulanger e törvényszék elé lehetett volna állítani, mindenki tudta, hogy ez a törvény Boulanger ellen irányul. Boulanger maga elmenekült Franciaországból és szökése körülbelül oly hatással volt, mintha bűnösségét beismerte volna. 333 szóval 199 ellen a képviselőház megadta a felhatalmazást arra, hogy Boulanger törvényszék elé állítsák. 1889. ápr. 12-én kezdődött meg a tárgyalás a főtörvényszék előtt a vádlott távollétében és Quesnay de Beaurepaire vádbeszéde semmi kételyt nem hagyott fenn arra nézve, hogy Boulanger tényleg a köztársaság ellen áskálódott. A tárgyalás folyama alatt az országban megejtett választások, a melyeknél Boulanger is bőven jelöltette magát, világos bizonyítékokat hoztak arra, hogy Boulanger népszerűsége az országban is rohamosan hanyatlak. Boulanger elítélték s ő ezentúl holt ember volt. Pár évvel később öngyilkossággal vetett véget életének.

A szeptember végén megejtett választások, a melyek 390 republicanust és 211 reactionariust hoztak be a képviselőházba, megmutatták, hogy a köztársaság érintetlenül került ki a Boulanger-kalandból. Nemsokára több jel is bizonyította a köztársaság megerősödését. A német császár anyjának Parisban tett látogatása, ha eredménye nem is volt, joggal azt a benyomást tehetette, hogy Németország francia szomszédjai kezét keresi. A francia flotta egy részének 1891. nyarán Kronstadtban tett látogatása teljes orosz-francia entente-hoz vezetett, s az orosz autokratia képviselője ezzel beismerte a köztársaság stabilitásába vetett hitét. A belső consolidatio is haladást tett. Az ország gazdaságilag fellendült és ez új lendületnek volt eredménye a Méline által megalapított erős védvámpolitika. A kormány, melynek elnöke ekkor Freycinet volt, szokatlanul sokáig vitte az ország ügyeit, tovább, mint Jules Ferry »hosszú minisztériuma«. Végül a pápa is meghajolt a köztársaság előtt; az ő kezdeményezésére a conservatívek egy része Mun gróf vezérlete alatt csatlakozott a köztársasághoz és egy jobb-középet alkotott. A köztársaság diadalmaskodott az egész vonalon.

De a krisisek ideje még nem telt le és alig hegedtek be a Boulanger-ügy által ejtett sebek, egy új hatalmas botrány, a *Panama-botrány* izgatta fel a kedélyeket. A Panama-csatorna létrehozására alakult társaság megbukott, egyik vezetője, egy kétes hírű fináncz-báró megmérgezte magát és a lapok suttogva borzasztó dolgokat beszéltek az uralkodó corruptióról. A reac-

tionariusok titkon gyűjtötték az anyagot és 1892. november 21-én, mint valami bombát vetették be a parlamentbe. A közvélemény ismét elvesztette fejét. Tényleg történtek vesztegetések, sőt egy minister is a megvesztegetettek között volt, de a közvélemény nem elégedett meg ennyivel, a francia népet ismét elragadta phantasiája és corruptiót szagolt minden felé. A Freycinet után következett Loubet-kormányt és utódját, a Ribot-ministeriumot elnyelték az izgalmak, a melyekkel ez ügy járt, gyanúsították Rouviert, Freycinet-t, Clémenceau-t, Floquet-t s majdnem minden nevezetesebb politikust egész a köztársasági elnökig és az orosz nagykövetig. Az egyik compromittált az állítólag megvesztegetetteknek egy névsorát tette közzé s e névsorban az egyik név csak mint M. X . . . szerepelt. Ez a titokzatosság teljesen elvette a francia közönség józan logikáját. Hónapokon keresztül keresték Monsieur X . . . et s csak aztán kezdtek belátni, hogy csak egy ügyes csínynyel van dolguk és hogy az egész névsor apokryph. A köztársaság megingott, de nem bukott el. Lassanként a kedélyek lecsillapultak és a választások megmutatták, hogy a köztársaság ép oly szilárdul áll, mint azelőtt. 311 kormánypárti republicanus, 121 radicalis, 35 a jobb-középhez tartozó képviselő, 58 reactionarius és 49 socialista jött be a házba.

A panamaügy a régi embereket legalább egyidőre elsöpörte és új emberek vették át a vezetést. Előbb Dupuy, aztán Casimir-Périer és utána ismét Dupuy jutott a kormányra. Dupuy kormányának idejére esik Carnot elnöknek Lyonban történt meggyilkoltatása. Azon anarchista merényletek közül, melyek Franciaországban néhány éve időről-időre ismétlődtek, egy sem volt gyászosabb és szomorúbb ennél a merényletnél, a melynek egy minden ízében nemes és a legjobb szándékoktól áthatott államférfiú esett áldozatul.

Utódja *Casimir-Périer* lett, ki ép úgy, mint Carnot, a köztársasági arisztokrátiához tartozott. Casimir-Périer már pár hónap múlva látszólag minden külső ok nélkül lemondott azzal az indokolással, hogy a francia alkotmány nem adja meg a köztársaság elnökének azokat a jogokat, a melyekre szüksége volna. Utána *Fattre Félix* lett elnök.

Az ő elnökségének ideje alatt, melynek egy nagy része folyamán *Méline* vezette a kormány ügyeit, a legfontosabb ese-

mény talán a francia-orsz barátság megszilárdulása volt, de az, a mi az ő korával örök időkre sokkal inkább kapcsolatban lesz, kétségtelenül a *Dreyfus ügy*. Sokkal ismertebb és közelebb fekvő eseményekről van szó, semhogy szükséges volna ezeket hosszadalmasan elmondani. 1894 elején egy, a hadügyministeriumban alkalmazott, Dreyfus nevű zsidó kapitányt árulás miatt a törvényes formák nyilvánvaló megsértésével — bár talán jóhiszeműleg — örökös száműzetésre ítélték. Pár évvel később, 1897. őszén, elterjedt az a hír, hogy Dreyfus ártatlanul lett elítélve és hogy az árulást egy Walsin-Esterházy nevű őrnagy követte el. Esterházyt katonai bíróság elé állították, de ez felmentő ítéletet hozott. A képviselőházban Méline minden, a Dreyfus pör revisiójára irányuló óhajt azzal utasított vissza, hogy ez egy elintézett ügy, — chose jugée. Végül mikor úgy látszott, hogy a Dreyfus rehabilitációjára irányuló kísérletek végleg hajótörést szenvednek, a francziák nagy írója, Zola Emil azzal vádolta Esterházy bíróságát, hogy tudva bűnöst mentett fel. Zolát rágalmazás miatt perbe fogták és az ellene folytatott per majdnem kétségtelen bizonyítékokat szolgáltatott Dreyfus ártatlanságára. Mindenki látta ezt, csak a francia nép nagy többsége nem, mely ép úgy, mint a Boulanger-episod vagy a Panama botrány idejében, teljesen elvesztette fejét és ítélőképességét. A francziáknak ez az ideges kedélyállapota jól ismeretes mindenki előtt, ki történetüket ismeri, ily állapotban minden genialitása daczára a legnagyobb bornírtságokra képes. Végre 1898 őszén Méline megbukott. Utódja, Brisson, a semmitőszék elé vitte az ügyet s a semmitőszék új tárgyalást rendelt el a Dreyfus-ügyben. Az új tárgyalás 1899 egész augusztus havát elfoglalta és Dreyfusnak enyhébb büntetésre való elítélésével végződött ugyan, de a tárgyalás oly világos bizonyítékokat szolgáltatott Dreyfus ártatlanságára, hogy alig keltett izgatottságot, midőn az új Waldeck-Rousseau kabinet kezdeményezésére Dreyfus kegyelmet kapott.

Közbe a köztársaság elnöki székében is változás állt be. Faure elnök hirtelenül meghalt és utódja *Loubet* lett, kinek megválasztását a Dreyfus-ügy revisiója ellen küzdő reactionariusok nagy táborra, mely a közönség antirevisionista hangulatát magára nézve kedvezőnek találta, egy kis forradalomra szerette volna felhasználni. A csíny nem sikerült, vezetőit száműzetésre ítélték.

Most ismét teljes a nyugalom Franciaországban és míg a kiállítási év le nem telik, minden nyugodt is fog maradni.

A kormányban a socialistaknak egy képviselője is helyet foglal, a mi világos tünete annak, hogy a köztársaság megalapítása óta mennyire balfelé tolult át a politika súlypontja. Az izgató kérdések letűntek a napirendről s ilyenkor Franciaország egész nagyságában mutatkozik. Az időpont alkalmas arra, hogy Franciaország közállapotaira egy rövid pillantást tegyünk.

Spectator.

A FEMINISMUS.

— Első közlemény. —

I.

Közhely számba megy már arról beszélni, hogy társadalmunk forrong és átalakulóban van. Az óriási gazdasági krízisek, elvetemedett politikai szekták föltünedezése, egyes központoknak nagymérvű erkölcsi dekadentiája, nagyszabású munkásmozgalmak s egyáltalában a társadalomnak minden irányú feszültsége: mindannyian kórtünetei annak a lappangó socialis betegségnek, melyből elvégre is szükségképpen kell, hogy a megoldás nagy műve a ma még csak sejtések világából kibontakozzék. Erre a megoldásra tör minden socialis mozgalom. Ez a száz és ezerféle-képpen elképzelt nagy társadalmi ideál, az emberi célok valamennyiének összeredője, az a hatalmas, mindeneket egyetemesen átfogó társadalmi új organismus, melyben minden egyes megtalálja a maga boldogulását, s melyben az örökigazság eszméje alakít, irányít, éltet és kormányoz feltétlen souverainitással. Mint mozaikdarab az egész kép keretébe, úgy illeszkedik e legkülönbözőbb s voltaképp mégis csak egyetlen célú socialis küzdelmek sorába a nőikérdés. Nevezzük nőemencipationak és a nemi alárendeltség teljes eltörlését értjük alatta, nevezzük feminismusnak; s utóbbi esetekben strictebb tartalommal s helyileg is jobban megjelölve a már szervezett, s öntudatos programm alapján politikai pártként szereplő társadalmi actiora kell gondolnunk.

Hazánkig a feminismus fölkorbácsolt hullámgyűrűi, még alig-alig hatottak el. Nem mintha a középeurópai forgalomból nagyon is kiesnének a messzi keletre, de mert társadalmunk még nincs a feministicus irányzatok számára kellően előkészítve, de megkülönböztetés viszonyaink sok »feminista kérdésben« már őseredetileg kedvezőbben alakultak, mint külföldön, s nem egy vonatkozásban a francia feministák elkeseredett propagandája nálunk a szó szoros értelmében tárgyaltalan volna.

Ennek ellenére azonban időszerű és indokolt egy pár szóval a feminizmus mozgalmairól, röviden ismertetve azoknak történelmét, fejlődését, programját és mai állását a különböző európai államokban — megemlékeznünk.

A mi mindenekelőtt a fogalmat magát illeti, »feminizmus« névvel azt a társadalmi mozgalmat szoktuk megjelölni, melynek sok irányú, az állami és társadalmi viszonyoknak úgyszólván minden oldalára kiterjedő propagandája, a nők helyzetének javítását tűzte ki feladatául. Ez általános értelemben a feminizmus = nőemancipatio, habár a szóhasználat — indokolatlanul ugyan — de szűkebb körre szorította a »feminizmus« elnevezést, s így szorosabb értelemben feminizmus alatt a női jogok kiküzdésére törekvő mozgalomnak közönségesen csak azt a részét szokták érteni, melynek hazája összeesik a francia Code civil jogterületével, ide sorozva azokat az államokat is, melyeknek általános magánjoga nagyjában a francia magánjoggal azonos. Ez a körülmény az általános nőemancipatio és szorosabban értelemben vett feminizmus közt azt a további különbséget teremtette meg, hogy míg amannak programjában a két nem közötti politikai jogegyenlőség a vezérszerepet játsza, s a magánjogi jogegyenlőség kivívása részben tárgytalan, részben már csak kis jelentőségű követelések kielégítésére szorítkozik: addig emennek elsősorban a nőknek magánjogilag mélyen alárendelt helyzetéről van szó, melynek megszüntetése a további és főleg politikai törekvéseknek is mintegy alapját képezi. Ennek megfelelőleg a feminizmus mozgalmainak főiránya elsőkön ezekre mutat; vagyis a feminizmus — tekintve a kivívott és kivívandó jogokat — az emancipatorius törekvések egy oly szűkebb körét jelenti, mely a fejlődésnek az adott körülményekből folyólag egy még alacsonyabb fokozatán áll. Hogy azonban az általános nőemancipatio és feminizmus közötti különbségek csak alakiak, de elvi és lényegbeli eltérések nélkül valók: kétségtelen dolog. Kitűnik ez elsősorban abból, hogy maguk a feminizmus irodalmának legkiválóbb képviselői úgy a nőemancipatio, mint a feminizmus eredetét egy közös törzsre viszik vissza, teljesen azonosítván a kettőt, a lefolyt századok rendén való lassú kifejlődésük és történelmük szempontjából; — de kitűnik abból is, hogy újabban a különbségtételt mindinkább elejtik, s általánosítják a feminizmus elnevezést a női törekvések minden fajtájára.

A feminizmus egyik legbuzgóbb jelenkori előharcosa *Bridel* Louis, genfi egyetemi jogtanár a feministikus mozgalomról irt egyik művében a következő körülírást adja: »A feminizmus az általános fõlszabadítás és újjáteremtés tanítása, a női nem helyzetének

megreformálásával. Célja nemcsak az, hogy a személyiség jogából folyó egyéni önrendelkezés nagy elvénél fogva a nőknek legszemélyesebb jogait biztosítsa, hanem törekszik arra is, hogy az emberiség érdekében, a társadalmi élet helyes fejlődésének útját kijelölve, az emberi nem két alkotó fele között az egészséges versenyt egyengesse és előmozdítsa. A mozgalom tehát egyfelől az igazság és szabadság munkája, másrészt a társadalmi szükségszerűség kifolyása.« (*Melanges féministes*).

A feminizmus mozgalmát nagyon régi időkre szokták visszavinni. Azok, kik a feminista eszmék gyökereit oly szinte mesés régmúltban már keresik és föl is vélik találni: maguk a feminista írók; s *Bridel* fenti körülírását ép azért említők, mert eléggé általánosan hangzik ahhoz, hogy a feminizmus történelmét már *Plató* »Közértársaságról« írott munkájával vezessük be. Legalább föl szokták venni, hogy *Plató* ama tételével, mely szerint a közügyek intézésében mindkét nemnek egyforma befolyást kellene tulajdonítani: első volt, ki ez irányzatnak szószólójává vált. Ilyszerű alapon teszik feministává *Plutarchos*-t is, ki a férfiak és nők közötti egyenlőtlenséget tisztán csak a férfinem túlértékiségéből vélte megmagyarázhatónak, nemkülönben *Cicerót*, ki a nőkre nézve kevésbé előnyösen rendelkező *Lex Voconiat* több ízben hevesen megtámadta; valamint a nagy *Gams*-t, ki a nők feletti túlságos gyámkodásnak kifejezett ellensége volt. S végre, hogy az ókor egy másik nagy szellemét említsük: *Seneca* a házastársak egymásiránti kölcsönös hűségéről gyakran és nagy dicsérettel emlékezik meg, s mert »*Mulier republicae damnum est aut salus*« inkább paroemia, semmint politico-philosophiai tételszámba menő kijelentésével evidenter arra utalt volna rá, miszerint a nők mindenkori helyzetének az államélet egészére nagy befolyása van: benne is feminista bölcselkedőt kell — feminista felfogás szerint tekintenünk. — Tovább kutatva a fejlődés meglehetősen rejtve maradt fonalát, a keresztény korszak írói közül, a szentatyák egy némelyikének irataiban találunk számos olyan helyet, mely in favorem mulieris szól; így *Gergely szt. Ágoston* és *szt. Jeromosnál*, s mondhatjuk, hogy a folytonosság megszakítva az eszmék fejlődésében nincs. — Természetes azonban, hogy mindeddig még igazi »feminizmusról« szó sem lehet. Az inkább csak curiosum kép fölemlített vonatkozások legfelebb annak bizonyosságául szolgálhatnak, hogy a nemek közötti nagy különbség s ennek különböző társadalmi hátrányai, méltánytalansága stb. iránt a nagy gondolkozóknak, kellő érzékük mindig megvolt.

Az újkorban már változik a helyzet. Erős tollú és öntudatos írók állanak elő, kinek föllépése már valóságos társadalmi agitatio jellegével bír, s kiknek nevéhez ép ezért méltán fűzhetjük a feminizmus mozgalma kezdeményezésének érdemét. Első közöttük *Cornelius Agrippa*, ki 1510-ben »*De nobilitate et praecellentia femineae sexus*« ez. és osztrák Margitnak ajánlott könyvében határozottan az elnyomott nők érdekében lépett sorompóba.

Őt követi, ugyancsak a XVI. században, egy hasonló irányú munkával *Castiglione Balthazar*, majd *Marinelli Lucia*, *Mile*, *de Gournay* és *Poulain de la Barre* (XVII. század).

A feminizmus mozgalma nagyobb arányokat a francia forradalom kitörésekor öltött. A talaj eszméi befogadására sokkal alkalmasabb volt már s a szabadság és egyenlőség istenítése közben, természetesen, hogy a nemek egyenlősítése iránti törekvések nemcsak általánosultak, de már szervezett alakban is megjelennek a küzdő téren. *Condorcet*, *Siéyes*, *Olympe de Gouges* hatalmas szószólói voltak a nemek egyenjogúságának; különösen pedig ez utóbbi az »Égoux« nevű forradalmi pártkör élén a teljes egyenjogúsítást politikai pártprogrammképpen hevesen követelte. Ugyanez időben Németországban *Hippel* hirdeti a nőemancipatio eszméit. A code civilnek a convent elé terjesztett tervezetében tényleg nagy mértékben érvényesültek az »Égoux« kör kívánalmái; a rohamosan fejlődő események azonban épp azon a ponton voltak, hogy fejlődésük iránya ne a szabadság, testvériség és egyenlőség eszméinek incarnatióját képező valamelyes új államszervezet, hanem épp annak megfordítottja, az abszolút egyeduradalom lassankénti kibontakozása felé mutasson. *Bonaparte* első consul hatalma tetőpontján állott s befolyása a tervezetben érvényesült feminista eszméket a codeból végkép kiszorította. Ezzel nyomuk veszett, minden gyakorlati hatás és eredmény nélkül. Csak a talajt tették a kifejtett szellemi erők imposans befektetésével termékenynyé és fogékonnyá. Tényleg a napóleoni uralom bukásával — legalább az irodalomban — a fejlődés rohamossá válik. A feminista íróknak egész gárdája száll síkra a női jogokért, élén a nagy angol philosophus, *John Stuart Millel*, kinek »*Subjection of women*« című munkája a modern feminizmusnak mintegy talpkövévé képezi. Európaszerte jelentkezni kezdenek lassankint az eredmények is. E szétszórt sikerek kivívásában azonban az érdem jórészt azoknak a politikai pártoknak jut részül, melyek kapcsolatban a társadalom gyökeres újjá alakítása, organisálása iránti törekvésekkel,

programmjukba a feminizmust is fölvtették. így kerül kapcsolatba a feminizmus már a francia restauratio korában *Fourier* és *Saint Simon* követőinek iskolájával, mely az »emancipation feminine« szükségét hangoztatja (*Fourier: Theorie des quatre mouvements*. Paris 1808). A »feminine« kifejezésből *Dumas fils* (*L'homme-femme* című művében) a »feministe« szót gyártotta, megadva ezzel a női jogok kiküzdésére törő ezen ma már nagyon általánossá és hatalmassá vált társadalmi áramlatnak legjellemzőbb elnevezését. A feminizmus jelen századbeli legjelentősebb írói az eddig említettekén kívül *Eugene Pelletan*, *Mlle Jenny D'Héricourt*, *Alexandre Dumas fils*, *Ernest Legouvé*, *Léon Giraud*, *Sécrcétan*, *Louis Bridel*, *Louis Frank*, *Salvatore Morelli*, *Odoardo Luchini*, *August Bebel*, *Susan Anthony*, *Flora Tristan*, *Cabet de Pierre Leroux* stb.

A socializmus a nőkérdést a munkáskérdéssel egyesítette. Határozott kifejezést nyert az érdekek ez az összekapcsolása a romagnai és nápolyi munkások 1877. május 6-iki manifestációjában. »A nő emancipációjá tulajdonképen azonos a munkásnép emancipációjával. A nő és munkás egyaránt áldozatai a tőkének. A mai társadalom így szól a nőhöz: add el magad, vagy veszzél éhen! A jövő társadalma pedig azt fogja mondani: élj, dolgozzál és szeress!« Hasonló értelemben nyilatkoztak a »Congrés ouvrier socialiste« Marseilleben (1879) és a collectivista munkások congressusa Parisban (1880) és ezek után számos nemzetközi, illetőleg particularis jellegű munkásgyűlés és munkásegylet.

Általában véve a feminizmus rohamos térfoglalásának és terjedésének, valamint elért sikereinek érdeme is a feminizmust fölkaroló politikai pártokon kívül első sorban a feminista célokra alakult szervezeteket illeti. Ma már Európaszerte számos női egyesület s egyesületi szakközlöny (A *Bridel-féle* »Revue de morale sociale«) sőt napilap is (a párisi »La Fronde«) szolgálja kizárólag a női jogokat, mint például a francia nyelvű egyesületek között a némileg központi helyzetű brüsseli »Ligue Beige de droit des femmes«, továbbá a német »Allgemeiner Deutscher Frauenverein«, az angol »Womens Institute«, az amerikai egyesült államok nőegyleteinek szervezeti központja a »National federation of Women« stb., míg nálunk a »Tisztviselőnők országos Egyesülete« mellett némileg az ily szabású női célokat szolgáló egyesületek közé sorozhatók még a már megszűnt »Női Iparegylet«, a »Mária Dorottya-Egylet« s legáltalánosabb körben minden jótékony

nőegyesület is fölemlíthető, habár legnagyobb részben a feministicus törekvéseknek és célzatoknak nyoma sincs bennök.

Mellőzve egyelőre a feminizmus mai állapotának rövid vázolását a fentiekkel szemben, hol a feminista törekvések legáltalánosabb fejlődési pontjait jelöltük meg, — mert hiszen minden országban, minden népnél más és más a mozgalom történelme úgy a keletkezési időpont, mint az actio terjedelme s mozgóerői tekintetében, — nem lesz hiábavaló egy pár adattal az antifeministikus áramlatokat is az előbbivel párhuzamosan figyelembe vennünk.

Antifeministák természetesen mindig voltak, sőt az uralkodó társadalmi áramlatnak igazi képviselői még napjainkban is mindig ezek. Nem a feminista mozgalom terjedése, nem is ad hoc? spontán ötletből eredő vállalkozások voltak tehát azok, melyek a feminizmus *irányzatát* elítélték, hanem a közfelfogásnak, a feminizmus által épp hevesen ostromolt közmegegyezésnek a kifejezői. Csak a közel múltig is tudniillik, annál inkább a régi időkben, a nők alárendelt helyzetét a természet követelményének, isteni jognak magyarázták. Egyébiránt közismert dolog, hogy az ó- és középkor társadalma mint vélekedett a nőkkel szemben. Az új-kor felfogása csak enyhített a régi gondolkozásmód ridegségén, de lényegében, az alap-szemlélési pontot illetőleg a férfi- és nőnem közötti társadalmi különbség ezer meg ezer, bár simább alakban épp oly elementáris hatálylyal jut kifejezésre és pozitív jogi érvényesülésre ma, mint régen.

Azonban az egyöntetű tárgyalás kedvéért egy pár adatot mégis föl kell említenünk. A legrégebbi korra szállván vissza,, láthatjuk, hogy már *Aristophanes* vígjátékaiban mily maró gúnynyal teszi neveltség tárgyává a női követeléseket; *Juvenalis* élehangú satyrákkal ostromozza korának asszonyait s a középkor társadalmának berendezkedése is, melyen vörös fonálkép húzódik végig az uralkodó egyházi fölfogás: a lehető legkedvezőtlenebb helyzetbe vetette a nőt. A költőktől megénekelt »oltár oldalánál fölmagasztalt ideál« a nő, társadalmi helyzete tekintetében lényegileg ugyanaz, mint az ó-kor rabszolgaasszonya s csak a forma változott, melyben különben teljesen azonos gondolkozásmód jutott kifejezésre. Az egyház a Mária-cultust üzi, álláspontja azért az hogy: »A nő nem Isten képmására teremtett. A férfinak nem kell arcát eltakarnia, mert az ő arcza Istennek képmása, azon az Istennek dicsősége van. A nő azonban elfödözi az arcát, mert az nem Isten képmása, és az az Istennek

dicsősége nélkül való«. (Corp. j. Canonici. Decret. secunda pars. Causa XXXIII. quest. V—XIII. fejezet.) Az egyházi atyák általában véve ellenségesen írnak s emlékeznek meg a nőkről. *Tertulianus* például valóságos gyűlölettel tárgyalja a természet ez »alsóbbrendű lényeit«, kiket »pokol kapujáénak nevez s kiktől a világnak minden romlását származtatja.

A természetjogi iskola föllépése teremt a bölcselet és társadalmi világnézletek fejlődésében új korszakot. Az idők s az emberek gondolkozásmódja megváltoztak. A nőkre nézve azonban kedvező fordulatot ez iskola felfogásában is hiába keresnénk. A »fragilitas feminei sexus« elvét a természetjogi iskola is főtartotta s nagyon nyomós tekintélyek, kiváló szellemek nyilatkoznak hosszú egymásutánban a nők emancipatioja ellen. Nem mondhatni ugyan, hogy az antifeministicus álláspont teljesen rideg és visszataszító volna minden tekintetben. A mozgalom jogosultságát bizonyos kisebb-nagyobb és írökként változó körben még az emancipatio legkifejezettebb ellenségei is elismerték. így *Proudhonnál* és *Schopenhauernél* találjuk meg e jelenséget. Mérsékelt engedményeket s csak az egyes részletekben való visszautasítást láthatunk (egész napjainkig tekintve vissza) *Laboulaye*, *Gide*, *Michelet*, *Holtzendorff*, *Gabardi Brocchi*, *Glasson*, *Jalabert* stb. írtaiban s különösen az tapasztalható, hogy a politikai jogok részben vagy egészben való kiterjesztésével szemben legnagyobb az ellenszenv az antifeminista írónál, jöllehet a gyakorlatban, mint látni fogjuk, egy ezzel épp ellenkező jelenséget kell majd constatálnunk.

A PARLAMENTARISMUSRÓL.

— Második közlemény. —

III.

Nézzük meg most már magának a parlamentnek működését, itt sem a tudomány phrasisait, de a tényleg létező állapotokat tartva szem előtt. Kikből is állanak a mai parlamentek? Egy csomó képviselőből, a kiknek csak egy kis része képes a törvényalkotás ideális feladatának önállóan megfelelni, a többi részint feltétlenül alárendeli akaratát a hatalom birtoklójának, részint az egyetemes érdeken kívül álló célok elérésére használja fel befolyását, melyek között az egyéni előmenetel és jobb pozíciók utáni törekvés nem utolsó helyen áll. A képviselők egy jó része nem más, mint a választók ügynöke, a kinek ugyancsak kell lótni-futni, fáradni, hogy ügynöki díját — mandátumát — el ne veszítse. S bármit mondjon is az elmélet, a valóságban igen sok képviselő megélhetési módnak, keresetforrásnak tekinti a mandátumot, nemcsak az azzal járó fizetésért, de az általa közvetve elérhető jelentékeny előnyökért is. Szóval az igazi képviselői feladatot, a törvényalkotást, csak az a kevés ember teljesíti, a ki ért is ehhez, s még szerencséinek mondható, ha a hozzá nem értő többség nem törődik a törvényalkotással, de rábízta azt a hivatottakra.

Hogy is áll ez a képviselői feladat a valóságban? Azok közül, kik úgy törnek magokat a mandátum után, ugyan hány kivan egyedül azért jutni be a parlamentbe, mert hivatást és képességet érez magában nemzetének igazán használni és jó törvényeket alkotni? Igazán úgy áll a dolog, hogy a jelölt urak nagyobb részét ez a szép ideális cél vezérli? Oh nem! Sőt ellenkezőleg. A kik igazán képesek volnának a magasztos feladat megoldására, a kik életük munkásságát, szellemük egész erejét a társadalmi élet törvényeinek kutatására szentelik, legtöbbször nem is juthatnak be a parlamentbe. Nem rendelkeznek

a mandátum elnyerés ama feltételeivel, melyek a mai rendszer mellett a képességnél előbbvalók, minők: vagyon, népszerűség, befolyás. Így aztán a dolog természete szerint bejut a parlamentbe egy nagy csomó olyan elem, a mely a hatalomnak megadja ugyan a numerikus erőt, de a lényegét, a szellemi alkotó erőt illetőleg nagyon csekély értéket képvisel.

Ezek az elemek pedig a parlament működésében döntő szerepet visznek, mert ők adják a modern alkotmányosság alapfeltételét, a számbeli többséget s így voltaképen ők fejezik ki a nemzet akaratát. Ez a többségi elv ma már megtámadhatatlan dogma; jónak tartjuk, mert jobbat nem ismerünk, de természeti szempontból nézve ennek is nagy hiányosságai vannak. Ez is oly természetellenes a maga teljes merevségében, hogy ösztönszerűleg keressük azokat az eszközöket, a melyek a többség gépies agyonszavazása ellen biztosítékot nyújthatnak. A szavazatok mérlegelésére, a kombinált választásra s a kisebbség kellő képviseltetésére vonatkozó kisebb-nagyobb értékű teoriák mind erre a törekvésre vezethetők vissza. Már magában a többség akaratát az egészének tartani nagy hiba, de végre is igaz, hogy ha már valamelyik akaratnak érvényesülnie kell, úgy az inkább a többségé, mint a kisebbségé legyen. Itt azonban máshol rejlik a hiba. Ott, hogy a többség épen nem képezi az igaznak, a helyesnek kellő biztosítékát. Sőt épen ellenkezőleg. Igazán nagy, a nemzetet valóban előbbre vivő eszmék megteremtésére csak kevesek képesek. Egy ember sokszor mélyebben lát, mint száz más. Az alkotmányos elv csak akkor válik be, ha a jobb felfogás véletlenül többséget is tud szerezni magának. A társadalmi élet törvényei épen úgy, mint a természeti törvények függetlenek a többség szavazatától. A jog és igazság mindig az marad, akár megszavazza azt a többség, akár nem. Ezért van az, hogy döntő kérdéseknél a szavazásnak meggyőző ereje nincs. Egy intelligens kisebbség csak azt ismeri be, hogy le van szavazva; legyőzetését azonban nem. Mindazáltal a parlamenti többség a nemzet akaratát fejezi ki; de ha ez a többség a nemzet többségének meg is felel (a mi pedig nem mindig történik), mégis marad egy tekintélyes kisebbség, olykor a nemzet kisebb, de értékesebb része, a melynek akaratát nem érvényesül, a mely tehát a valóságban alig élvez egyéb szabadságot, mint a kritika és a panaszkodás szabadságát.

Legnagyobb baja a numerikus többségi elvnek az, hogy magában a parlamentben a *formák uralmát* létesíti, kétségessé

téve ez által a törvények alkotásának lényegét is. A többség önkéntelenül érzi, hogy vele szemben a kisebbség jogait biztosítani kell, de viszont a többség akaratának érvényesülése is formális biztosítékot igényel. Így aztán létrejött a szabályoknak és formáknak olyan tömege, hogy az ma már épen azt kezdé legjobban fenyegetni, a minnek védelmére készült, t. i. az alkotmányos szabadságot. Az újabkori parlamentek valósággal ijesztő példáit szolgáltatják a formákkal való visszaéléseknek. A rengeteg formalitás s annak minden ponton való pedáns, sőt kínos megtartása a parlamentek munkaerejének és idejének $\frac{9}{10}$ -ed részét igénybe veszi, még normális parlamenti működés esetén is. Az üres szószaporítás, pénz- és időpazarlás még parlamenti béke idején is horribilis. Hát még komoly conflictusok esetén, A hevesebb parlamenti harcokban a formákat valósággal fegyverül használják az erőszakosabb elemek a parlament működésének megakasztására és a kisebbség akaratának keresztülerőszakolására. Ma már az obstructiók különböző fajtáiból egész gyűjteményünk van, a nélkül, hogy azok ellen sikeres orvosszert ismernénk. Azok a toldott-foldott paktumok, ideig-óráig tartó compromissumok, melyekkel a parlamenti erőszakoskodások végződni szoktak, rendesen rosszabbak a semminél is, s a legfontosabb kérdések lényegét követelik áldozatul. Pedig e téren még tapasztalataink nem is teljesek. Ki tudja minő szörnyszülött állapotokat fog a parlamenti intézmény természetellenessége produkálni, ha majd eljut a végletekig?

Már most is odáig vagyunk, hogy alkotmányos szabadságunk §-ok özönébe van belefulasztva s a valóságban az már nem is annyira szabadság, mint alkotmányos rabszolgaság. Segítség pedig alig van. A természetellenességek e tömegével szemben a rossz elvet dédelgető tudomány tehetetlenül áll. A gyakorlat meg nem tud egyebet csinálni, hát szaporítja a formákat a türehetlenségig. S azért még sem tudott olyan szabályt alkotni, a mely egyfelől a kisebbség erőszakosságait megakadályozni, másfelől ugyancsak a kisebbség jogait teljesen biztosítani képes lenne.

Ha most még ezekhez a kétségtelenül szomorú dolgokhoz hozzávesszük az elvekkal való játéknak olykor igazán tanulságos eseteit és a pártélet ferdeségeit a parlamentben s azon kívül, valóban aggódva kell kérdeznünk, hogy ezek az állapotok in ultima analysi hova fognak vezetni? S a művelt népek meddig fogják ezeket a képtelenségeket eltűrni. Lehetetlen szaba-

dulnunk azon meggyőződés hatása alól, hogy itt a reformok már-már elkerülhetlenné s a huszadik századnak elháríthatlan feladata lesz e degenerálódott politikai intézményeket a természetes alapra visszavezetni.

IV.

Hogy a képviseleti rendszer a gyakorlatban ilyen ferde állapotokra vezet, annak mélyebben fekvő okát magában a politikai tudományban kell keresnünk. E tudománynak az államhatalmakról s ezek megosztásáról szóló tanai határozottan tévesek. Az Aristotelesi hármasság felosztás ma már a természetes alapon művelt társadalmi tudomány igényeinek meg nem felel többé. Ezért teremnek oly sűrűn az alkotmányozó, egyeztető, foederatív, fejedelmi, katonai, gazdasági és még ki tudja miféle hatalmakról szóló tanok, melyeknek azonban az eredetiségen kívül más érdemük alig van, mint hogy egy helyes, természetes alapon kifejtendő államhatalmi elmélet szükségességét documentálják. E kérdés vizsgálata azonban nagyon is eltérítene tárgyunktól; itt csak a törvényhozó és kormányhatalom egymáshoz való viszonyára vessünk egy rövid pillantást.

Az államhatalmi ágak legfontosabbikának ősidőktől óta a törvényhozást hirdeti a tudomány, melylyel szemben a hibásan »végrehajtó« hatalomnak is nevezett kormányzat alárendelt helyet foglal el. Ezen alárendeltségi viszony kifejezést nyer a felelős kormányzatnak a parlamenthez való viszonyában, s e viszony közjogi meghatározásában is. Pedig a dolognak természetszerűleg megfordítva kell állani s az állami élet súlypontját nem a törvényhozásban, de a kormányzatban kell keresnünk, mivelhogy az a valóságban tényleg így is van. Ezt az igazságot legjobban beláthatjuk, ha a parlament és a kormány funkciókörét a valóságban szemügyre vesszük, s meggyőződünk arról, hogy a parlament nem kizárólagosan törvényhozó szerv, de kormányzati feladatokat is teljesít, míg a kormánynak viszont nagyon fontos legislatív teendői is vannak. S bármelyik ágát tekintjük is az állami életműködésnek, a valóságban mindig a kormányhatalom nagyobb jelentősége lép előtérbe.

A törvényhozásnak a valóságban az a feladata, hogy általános irányelveket jelöljön meg a kormányhatalom részére, de a törvény holt betűjébe is a kormányzatnak kell lelket önteni. A kormányhatalom ismeri fel a viszonyokban rejlő szükségszerűségeket, s ő van hivatva kielégíteni a nemzeti életnek folytono-

san előtérbe lépő igényeit. S épen ez által még a törvényhozás munkájában is neki jut a főszerep. A törvényjavaslatokat a kormány nyújtja be a közszellemben megnyilatkozó nemzeti akarat hatása alatt. Ez a közszellem s annak hatalmas orgánuma a napi sajtó és a tudományos publicisztika készíti elő a törvényeket, a kormány juttatja azokat a megvalósulás stádiumába s e két hatalmas tényező ellenállhatlan befolyása alatt végzi el a törvénygyártás formai munkáját a parlament. Tehát még a törvényalkotás munkáját sem az a néhány száz ember végzi el, aki a parlamentben ül, hol van tehát a parlamentnek a valóságban az a nagy hatalmi súlya, melyet a tudomány neki tulajdonít? Nyilvánvalóan nem a törvényhozási, de a kormányzati működésében. Az adó- és újonczmegajánlás, a napi politikai és kormányzati kérdések felvetése s megvitatása, az interpellate joga stb. mindmegannyi kormányzati actus, s inkább ezekben és nem a törvények alkotásában nyilatkozik meg a parlament jelentősége. Különösen olyan államokban, a hol az uralkodó e kérdésekben kevés önálló akarattal bír. Ezért van Angliában a parlamentnek nagyobb tényleges hatalma mint más államokban. Maga a törvényhozás legfeljebb szervezeti kérdésekben, mint alkotmányozó hatalom bír elsőrendű politikai fontossággal, a nemzeti élet rendes menetében azonban nem. Itt a kormányhatalom a fő. Az ő kezét érzi az állampolgár, tőle jó minden jó és rossz, s benne találja minden közéleti cselekvőségünk ultima ratióját. Sohasem a törvényhozó, de mindig a kormányhatalom követheti el a legnagyobb zsarnokságot s veszélyeztetheti legjobban a közszabadságot, viszont minden bajaink közt a kormánytól várjuk a segítséget. De ezenkívül a kormányhatalom legislativ jogkörrel is bír, nemcsak a törvény kezdeményezésben, de főként a kormányrendeletek által, melyek a napi élet közvetlenül érdeklő kérdéseit intézvéen el, az állampolgárra nézve olykor a törvényeknél is nagyobb fontossággal bírnak. A kormányhatalom eme túlsúlya a valóságban tényleg meg van. Ez a természetes állapot, a melyet idővel a tudománynak is a maga értéke szerint honorálnia kell. Ha még meggondoljuk azt a jellemző tény is, hogy magát az államot is külső ténykedéseiben a kormány képviseli s a közéletben a kormányhatalmat magával az államhatalommal szoktuk azonosítani: csakugyan be kell látnunk azt, hogy az államhatalmak között a valóságban tényleg a kormányhatalmat illeti az elsőség. S ezt a túlsúlyt azon alkotmányos elv sem csorbíthatja, hogy a kormány a parlamenti többség soraiból alakítandó.

Mindezen viszonyoknak természeti alapról való szemléletéből azon kétségtelen igazság domborodik ki, hogy a kormányhatalom eme túlnyomó jelentősége mellett a mai parlamenti rendszer nem alkalmas az alkotmányos szabadság teljes mértékben való biztosítására. A közszabadság valódi garantiáit a kormányzatban kell keresnünk és feltalálnunk. Ez pedig a jövő feladata lesz.

V.

Mindezek az itt elmondott dolgok kétségtelenül nem újak, az azonban bizonyos, hogy actualisak. Mikor még a régi elavult rendszerek után a parlamentarismus új volt, s a népek mohón szívták magukba annak szép és magasztos tanait, a tudomány számára a hibák kimutatása nem volt hálás feladat. De az idők folyamán az idealismus glóriájával körülvelt képviselői rendszer sem kerülhette ki a degenerálódás veszedelmét. A népek kezdik a jót megszokni és az először még oly vakító fény elhomályosodása mellett az árnyoldalakat is észrevenni. Mert a Parlamentarismus fő erejét a múlttal való összehasonlításból meríti. Jobb mint az előtte létezett régi rendszerek, az evidens, de ez csak relatív dolog. Ha a parlamentarismust nem az elmúltakkal, de a jövő méhében rejülő s ma még csak halvány körvonalakban sejthető igazi szabadsággal hasonlítjuk össze, úgy az a magas pedestal, melyre a politikai tudomány első lelkesedésében helyezte, csakhamar össze fog zsugorodni.

Mi még most sem jutottunk annak teljes tudatára, hogy a természet gyermekei vagyunk, s így társadalmi és politikai intézményeinket is természeti alapokra kell fektetnünk. Pedig ennek be kell következni, s erre nézve hatalmasan egyengeti is az utat a társadalmi életjelenségek hű megfigyelője, a statistikai tudomány. Ez meg fog tanítani minket arra, hogy csak az az intézmény lehet jó, a melyik igaz, A parlamentarismus pedig nem jó, mert nem igaz, nem természetes, bármilyen magasztos eszmén alapuljon is. S ebben rejlik bukásának oka. Egy korszak, a nemzetségek egész sorozata feltalálhatja benne lelkének ideálját, de abszolút értéke sohasem lesz.

* * *

A parlamentarismus reformja s a közszabadságot nemcsak látszólag, de valósággal is biztosító intézmények létesítése már csak idő kérdése lehet. De a reformok előtt még az orvosolandó hibákat kell világosan körvonalozni, s a mi a fő, átvinni azokat

a köztudatba. Meg kell állapítani a diagnoszt tudományosan szután lehet gyógyszereket proponálni. Ez pedig első sorban a politikai tudomány feladata lesz, melynek műhelyében fognak az új eszmék, az új irányok kifermálódni, egészen addig a fokig, a míg azokat a közszellem is felfogni s megvalósításukat bevezetni képes lesz.

Tudom, hogy addig még sok időnek kell elmúlni, míg ez a hatalmas társadalmi evolúció az actualitás stádiumába lép, s a népeknek alighanem még az eddigiéknél is erősebb tapasztalatokra lesz szükségük, hogy a mai parlamenti rendszer lényegét a maga nagy hibáival együtt megismerjék. De ha a fejlődés processusa egyszer megindul, az fog haladni tovább, feltartóztatlanul.

A politikai tudománynak legelső feladata lesz az államhatalmak elméletét határozottabban és természetes alapon kifejteni, s úgy ennek, mint a többi ezzel összefüggő tudományos elveknek értékét a természetes igazság alapján megállapítani. S ha a tudomány e nagy munkával elkészül: csak akkor fog világosan látszani az irány, a melyen az óhajtott reformok felé haladni kell. Most még ez irány megjelölése csak az egyéni nézet értékével bírhat, mindazáltal az eszmék tisztázódásához a kérdés ilyen fejletlen állapotában is hozzájárulhat. Próbáljuk meg tehát befejezésül néhány irányeszmet, is felszínre dobni.

Első feladat mindenesetre a politikai intézményekben rejlő hibák és természetellenességek lényegének tudományos megállapítása. Ezután a reformot a parlamentarismus gyökerénél, a választási rendszernél kell megkezdeni, s azt a nemzeti akarat feltétlen érvényesülésének nagy elvével harmóniába hozni. E reformmal karöltve fog járni a parlament tekintélyének és hivatottságának biztosítása, a passiv választói jog megszorításával s a képviselői qualifikatio és incompatibilitás kérdésének megfelelő szabályozásával. Egy további lépés lesz már a merev, numerikus alkotmányossági elv módosítása s a szavazatok mérlegelésének legalább hozzátvetőleg természetes formában való létesítése, minél a kisebbség jogainak kellő biztosítása sem lesz mellőzhető. Nagy reformon kell átmennie a törvényalkotás szellemének is; a formák túltengése és a törvénygyártás gépies munkája feltétlenül korlátokat kíván, s a parlament működésének egyszerűbb és egészségesebb alapon kell szabályozást nyernie.

A reform leglényegesebb része azonban a törvényhozás és kormányzat viszonyának helyes megállapítása lesz. A közszabad-

ság biztosítékait a parlamentből a kormányzatba kell áthelyezni, s megfelelő módokat találni arra, hogy az egyetemes nemzeti akarat a kormányzás menetébe közvetlen s az eddiginél intenzívebb módon befolyást nyerjen. A befolyásnak eddigi indirect módja, a ministerek felelősségre vonása a parlament által nem elég, sőt mint befolyás csak látszólagos. Az önkormányzat mai formája pedig nagyon is localis térre szorítkozik, egyetemes érdekű és nagyobb kormányzati cselekvényeknél azonban alig számít. S ha a tudomány módot fog találni arra, hogy a nemzetakarat a kormányzatban is directe érvényesüljön, akár az önkormányzati jognak egyetemes alapokra fektetése, akár más megfelelő intézmény által, csak akkor lehet szó arról, hogy a közszabadság nemcsak formailag, de lényegileg is megtalálja a maga biztosítékait.

* * *

A huszadik század kezdete már előreveti az árnyékát annak az iránynak, a mi a közeljövőben a társadalmi tudományok fejlődésében érvényesülni fog. S ez nem lehet más, mint a *természetes*, az egyedül igaz valóság iránya. A XIX. század a természettudományokat vitte ez alapon előre, hihetetlen mértékben. Pedig nem csinált mást, mint felismerte és felhasználta azt, a mit a természet nyújtott. A XX. század a társadalmi tudományokkal fogja ugyanazt tenni, s így ezeknek a fejlődésében is hatalmas, a világot átváltoztató eszmék születésére lehetünk elkészülve.

Dr. Pap Tibor.

BODNÁR ZSIGMOND TÖRVÉNYE.¹⁾

A »Mind« utolsó száma sötét gondolatokkal töltött el. Véletlenül a megjelent új angol philosophiai könyvek listáján akadt meg szemem. Az utolsó pár hónap termékei ezek. És eszembe jutott, hogy talán ennek a pár hónapnak, de egy fél-évnek mindenesetre a philosophiai productiója mennyiségileg több, mint az egész magyar e szakbeli irodalom, kezdetének derengő emlékeitől számítva. Minőségi tekintetben is alig áll másként a dolog.

Ne keressük most itt e jelenség okait, mely különben az emberi tudás csaknem minden más terén is jellemzője és egyik legmegdöbbentőbb tünete honi viszonyainknak. De vessük fel a kérdést, hogy erre a szomorú tényre való tekintettel mi a kritika feladata. A válasz még nem is lehet kétséges. *Mérjünk európai mértékkel.* A túlbecsülés, a ki nem érdemelt dicséret nagyobb társadalmi kár, mint a túlszigorú bírálát. A pajtáskodó vagy avatatlan kritika által félrevezetett közvélemény az amúgy is csekély keresletet a valóban érdemes irodalmi munkától eltereli. Egy rossz könyv érdemtelen sikere mindig egy jobb könyv sikerének teljes vagy részben való megrontását jelenti. Ez áll úgy az anyagi, mint az erkölcsi szempontokból. Másrészt az érdemtelen siker buzdítás a feldicsértnek az irodalom újabb »gazdagítására«, a mely ismét papírban, nyomdafestékben, anyagi és erkölcsi keresletben való pusztítást jelent egy érdekesebb rovására. A kritika nagy és nemes feladata épen az volna, hogy a gondolatszabadságon alapuló modern társadalomban a keresletet és kínálatot a társadalomra leghasznosabb módon befolyásolja. Mert a szellemi világban a dolog természete szerint a szabad versenynek kevésbé van meg a »jobbát« biztosító az a szerepe, mely az anyagi termelés terén működik. Az emberek

¹⁾ A népfajok sorsa és más kérdések. Írta Bodnár Zsigmond Budapest. Eggenberger-féle könyvkereskedés. 1900.

ugyanis szellemi szükségleteik helyes kielégítési módjait még sokkal kevésbé képesek felismerni, mint a testieket. És a rémregények vagy jukker novellák gyakran elnyomják a komoly társadalmi regényt, az öblös chauvin jelszóktól duzzadva kongó krónikák a kor történelmének hű rajzát, az áltudományos, ú. n. philosophiai művek a nagy elmék új világosságot gyűjtő bölcsészeti alkotásait.

* * *

Bodnár Zsigmond könyve és a fogadtatás, melyben a napi-sajtó »bölcselei« azt részesítették, újból felidéztek bennünk ezeket a — sajnos — nagyon is gyakran jelentkező reflexiókat.

Bodnár Zsigmond legújabb könyve csak alkalmazása az ő elméletének, melyet »erkölcsi törvénynek« nevez s melyet »1891-ben fedezett fel« és melyet Kopernikus felfedezésével mér össze. Ez a »törvény« azt mondja, hogy vannak korok, mikor az emberiség a szép, jó és igaz eszméjét egységben látja; vannak ismét korok, melyekben ez az egység folytonos lazulásban van. Előbbi az idealismus, utóbbi a realismus kora. Ezeknek a koroknak hullámszerű váltakozása tölti be az emberiség történelmét. S ha még hozzáteszszük, hogy szerző szerint ugyan ezen értelemben véve vannak idealista és realista emberfajok is, úgy a váltakozó ideális és reális korok az azokban szereplő ideális és reális fajokkal megmagyarázzák a történelem összes jelenségeit, az emberi haladás egész pályáját.

Azok, a kik megtanulták, hogy a szép, jó és igaz eszméi nem absolut fogalmak, nem kezdettől fogva működő örök princípiumok, hanem hogy azok örökös fejlődésben, változásban és átmenetben vannak, hogy nem ezek az eszmék — mint valami csodálatos és elemi erők — alkotják a társadalmi jelenségeket és viszonyokat, hanem hogy ép megfordítva áll a dolog (bár a társadalomra való visszahatásuk is kétségtelen), azok előtt már ezen kevés előrebocsátott tétel is megfelelő világításba fogja helyezni a Kopernikus felfedezésével összehasonlított törvény jelentőségét.

De szerző kezében ez a »törvény« igen termékenynek bizonyul, már t. i. őt meggyőzi arról, hogy egyes jelenségeknek legmélyebb okait tárja fel előttünk.

Mily mélységes magyarázat és finom néppszichologia pl. ez: »A cigány például rendkívül erős faj, egységes, összefoglaló a gondolkozása, azért büszke, önérzetes, megveti a most szereplő fajok korlátolt, elemző, megkülönböztető realismusát s rosszul

érzi magát: örökös nyugtalanságban, szórakozás, veszekekedés, meg vándorlásban kell napjait élnie.« (9. 1.)

Íme a cigányság szerepe a törvény világitásába helyezve. A magyarázat nemcsak mély, de kényelmes is. Fel vagyunk mentve ezentúl, hogy fáradságos történelmi, ethnographiai, környezeti, biológiai stb. vagy egyéb okokkal igyekezzünk a socialis jelenségeket magyarázni. Ha azt mondjuk, hogy a cigány ideális faj (az olvasó kétségtelenül nem egyszer tapasztalta, hogy ezekben a barna emberekben milyen csodálatos egységben él a szép, jó, igaz eszméje!) s ha hozzáteszszük, hogy a reális milieuban rosszul érzi magát: igen teljes és végleges magyarázathoz jutottunk.

Vagy pl. a spanyol decadentia igaz okait is könnyű felfedezni. Itt sem szükséges magunkat távolabbi okokkal megerősíteni. Szerző könnyűszerrel igen emelkedett álláspontra vezet: »A spanyol a latin fajok közt is a legidealistikusabb jellem, azért nehezen tud megélni a mai reálisabb gondolkozás idején.«

Vagy vegyünk egy inkább részletkérdést: a családi életben észlelhető változásokat. Íme a magyarázat: »A latin fajok főleg reálisabb időkben, mikor nagyon követelő a feleség és a gyermek, rendesen bomlott családi életet élnek. A férj nem tud tapintatosan engedni, sima, jóságos, gyöngéd, engedékeny családfő lenni. Bomlott lelki állapota kikapóssá, házasságtörővé teszi a férfiút és a nőt, a mi talán azért is fordul elő ritkábban az angolok családi életében, mert jó és tapintatos realisták a férjek.« (21.1.) Szegény Spencer, Westermarek, Grosse, Ribot, Fouillée s ti többiek, kik hangyaszorgalommal gyűjtitek az adatokat a családi élet és az azzal kapcsolatos complicált jelenségek magyarázatára, s te is szegény, nagy elhunyt hazánkfia, Beöthy Leó, milyen hiába való munkát végeztetek! Ki fog az erkölcs kopernikusi törvénye után ilyen alacsony munkával foglalkozni: a realismus és idealismus jel-szavaival és ezek combinatioíval és variatioíval igen könnyen és sikeresen lehet ezentúl a bonyolult socialis problémákat megmagyarázni. Lehetetlen is, hogy követőkre ne találjon azok körében, kik lehetőleg gyorsan sociologusok óhajtanak lenni. A módszer azzal az előnnyel is bír, hogy szélesebb kör elismerésére számíthat, mint az eddigi kissé unalmas synthesisek vagy analysisek.

De a »törvény« nemcsak a legnagyobb és legnehezebb emberi problémák magyarázatában bizonyul igen termékeny formulának, hanem a napi politika kis kérdéseire is meglepő világosságot tud vetni.

Íme az agrarizmus erősbbödése, a Bánffy bukása, az antisemitizmus térfoglalása, a merkantilizmus gyöngülése, mindez a növekedő idealizmusból könnyen megmagyarázható. A zsidó-üldözések feléledését is bizton reméli szerzőnk, mint az idealizmus egyik csalhatatlan symptomáját.

Nem folytatom tovább ezeket a szemelvényeket. Az olvasó, kinek csak egy kis philosophiai trainingja van könnyen be fogja látni, hogy a Bodnár magyarázatai egy cseppet sem állanak magasabb fokon, mint azok a babonás tanok, melyek az eseményeket a távolabbi okok kifürkészése helyett túlvilági erőkből, a jó és rossz szellemek személyes intervenciójából magyarázták meg. Ha az idealizmus helyett angyalt és a realizmus helyett ördögöt mondanánk, vagy akár megfordítva, a törvény semmit sem veszítene tudományos értékéből.

Különben a Bodnár törvénye egy helyes megfigyelés helytelen magyarázata, mondhatnám, a tudomány eddigi eredményeinek visszadöntése a metaphysikai vagy theologikus bölcselkedés útvesztőjébe.

Mert ez a megfigyelés és ez a tan igen régi. Régóta észrevettük, hogy a történelem eseményei, berendezései, a korok ú. n. szelleme többékevésbé megisméltődnek. Soha ugyan nem megy végbe teljesen egy és ugyanazon módon két dolog, de gyakran hasonlóan folyik le. Vagy adjuk át a szót Conchának, ki irodalomtörténeti kérdésekben méltán tekintély:

»Herder előtt sem egyenesen leömlő folyam a szellemi haladás, hanem a benne egymást föl váltó végletekből alakult görbe. Az abderitaság, mely a fönnállóhoz ragaszkodik, a chiasmus, mely örökös haladásban remél, a terrorismus, mely az emberiséget visszalökni kívánja: ezekbe foglalja össze Kant a történelmi felfogás téves irányait, melyekkel szemben áll az emberiség szaggatott, de mégis állandó haladása, — mik egyebek, mint Bodnár nemzeti eszméje, új eszméje, reactiója s újjászületett nemzeti eszméje? Condorcet marche de raison-jának, Krause thesis, anthithesis, synthesisének rythmusa, Comte görbe vonala, Gioberti csigavonala, melylyel a szellemi haladást symbolizálják, utóbbinál a progresso és regresso synthesise, mindannyian más és más formában, de Bodnárénál sokkal mélyebb alapon fejezik ki e haladás törvényét. Újnak tehát lényegére nézve semmi esetre sem tekinthetni Bodnár törvényét.« (Budapesti Szemle 1893. CCIV. sz.)

Fűzzük ezekhez a Herbert Spencer tanát, mely szerint a történelemben jelentkező ismétlődés csak a rythmus egyetemes természettörvényének egyik esete, melyet az anyag és az erő törvényeiből magyaráz meg és mint az erő fönmaradása elvének kikerülhetetlen postulatumát állítja oda.

De egy ilyen hullámszerű mozgás még nem magyarázza meg a történelem jelenségeinek okait. Bizonyos ismétlődő jelenségeket egy önkényesen választott kifejezéssel megjelölni s azt mint a jelenség okát odaállítani, nem tudományos eljárás. Még ha ez az ismétlődés nem is változó és soha teljesen ugyanazon alakban vissza nem térő hullám, hanem szabályos változatlan körforgás volna, még akkor sem elégedhetnénk meg azzal, hogy e jelenségek magyarázatául a körforgást állítsuk oda, mert a körforgás itt nem lehet ok, hanem okozat, egészen úgy, mint a hogy a higanyoszlop váltakozó emelkedése és süllyedése a hőmérőben csak okozat, mely figyelmünket bizonyos azt előidéző okok kutatására felkelti, de azok magyarázatát nem adja.

Hogy világosabban szóljak. Bár Spencer a rythmus törvényét mélyebb okokra vezeti vissza, — mint említém — az anyag és az erő mechanikai viszonylataira, bár Herder és Comte s a többiek is észrevették ezt a rythmust, egyiknek sem jutott eszébe azt mint a társas élet jelenségeinek okát oda állítani, hanem megírta kiki, a társas jelenségek okait keresve, a maga sociológiáját vagy történetbölcseletét, melyekben a rythmus törvényét ugyan látjuk, de a mely mint okozat nem magyaráz meg semmit.

Bodnár ép az ellenkezőt teszi. Az ismétlődést mint abszolút örök és végső okot tekinti és az ismétlődő hullámot önkényesen idealismusnak, meg realismusnak nevezve el, bennük látja a társas élet jelenségeinek okait és ez által a tudomány eddig kiküzdött eredményeit negligálva, helyettük egy csodálatosan naiv és primitív magyarázatot ad.

Fölösleges ezek után a részletekbe mélyebben belemenni és kimutatni, hogy a történelmi tények csoportosítása gyakran mennyire önkényes, hogy olyan teljes analógiák, milyeneket szerző lát, a történelemben nem fordulnak elő, hogy ilyenféle beszéd, mint »mikor pedig az idealismus elérte délpontját, mint 1480., 1680., 1815. körül« vagy »eszmény alatt értjük azt az előttünk lebegő jót, melyre az ember törekszik és 12—20—30 év alatt rendszeren el is éri vagy közelebb jut hozzá«, mennyire tarthatatlan stb.

Csak egy szempontot akarunk még kiemelni. Ez a könyv erős politikai tendenciával bír, melylyel szerző az idealizmus és realizmus varázsszavai alatt politikai és társadalmi életünk egyes újabb jelenségeit, melyek méltán nyugtalanítják a szabadság és a haladás barátait, szerfölött dédelgeti. Talán ez sikerének egyik oka bizonyos oldalról. Például a szerző a kereskedelemről úgy beszél, a hogy az egy néppárti demagógnak sem válnék becsületére, az előítéletektől elvakultan nem látva, (vagy tán sohasem olvasott művelődéstörténetet?) hogy az általa annyira gyűlölt merkantil irány vagy industrializmus az emberiség haladásának (nemcsak a gazdaságának) legalább fele részét tette ki a múltban és kétségtelenül a jövőben sem fogja kisebb részét alkotni. A philosophia sohasem zárkózott el a napi politika actualis feladataitól.

És ez jól van így. Az összefüggés köztük oly szembeszökő, hogy a philosophiai alkotás értéke, ereje és jelentősége, mértéke az illető politikai áramlat értékének, erejének és jelentőségének.

S ha a liberalismus a maga védelmét egy Smithben, egy Millben, egy Spencerben stb., nálunk egy b. Eötvösben találta meg; ha a socialismus többek közt egy Marxban, egy Georgeban, egy Kidd-ben s nálunk egy Piklerben; ha a nemzeti állam pl. egy Steinban, egy Treitschkében, nálunk egy Conchában, Kunczban: nincs semmi kifogásunk az ellen, hogy a magyar reactio philosophiai igazolását a Bodnár kopernikusi törvényében lelje fel.

E philosophiai rendszer méltó e politikai mozgalomhoz.

Elemér Oszkár.

TUDOMÁNYOS SZEMLÉK.

A magyar magánjog codificatiója.¹

V. *Öröklési jog.* Hazai magánjogunknak kétségtelenül legkiműveltebb, legtöbbet fejlesztett része az öröklési jog. Ha jogunk nemzeties színezete, eredetisége kerül szóba: első sorban az öröklési jog az a terén, melyről az érveket méríteni szoktuk. Tényleg öröklési jogi intézményeink azok, melyeknek a szó szoros értelmében »magyar« jogtörténeti múltjuk van, még ha keletkezésük s történelmi fejlődésük kezdőpontjai szorosan oda is kapcsolódnak az idegen jogeszmék receptiójához. Am a receptio nem terjedt másra, mint valósággal alaktalan és határozatlan csirákra csak, melyek magyar földben nőttek ki magukat, a magyar szellem levegőjében izmosodtak hatalmas, nemzetfentartó intézményekké s a magyar jog intézmény világát tették oly individuálissá, az egyetemes nemzeti gondolkozásmóddal oly szoros kapcsolatúvá: mihez képest kevés hasonlót tüntet fel a világtörténelem a római és angol népen és azoknak jogfejlődésén kívül.

Mintegy önként következik ebből, hogy a magyar öröklési jog terén a codificatorius munkálatok már eleve meg vannak könnyítve. Sőt ha a mai codificatio közvetlen előzményeit tekintjük a magánjog egyéb részeihez viszonyítva, sokkal nagyobb szabásúaknak találjuk az eddig fogantba vett örökjog szabályozási, mint egyéb codificatorius kísérleteket. A *Teleszky-féle* tervezet, mint köztudomású, elérte javaslatkorát is s mint törvényjavaslat átment az igazságügyi bizottság tárgyalásain s ha *Szilágyi* Dezső miniszter törvényhozói tapintata, politikai és jogászai bölcsessége meg nem menti az országot tőle: talán ma már törvényünk is volna az öröklési jogról. Szerencse, hogy nem történt meg s hogy a most folyó munkálatok vezetőinek történelmi múltunk és magyar jellegű intézményeink, népünk hamisítatlan gondolkodásmódja és jogérzelmei világa iránt több az érzékük, mint volt azoknak, kik a Teleszky-féle javaslatban recipiálni akartak ismét idegen, divatos és semmi esetre sem magyar jogeszméket. Nem állítható ugyan, hogy eddigi előmunkálataival a ptkv. szerkesztőbizottsága azért valami túl szerencsés lett volna; csak *jogtörténelmi érzeke* volt, illetőleg *van* több és talán a jóakarata erősebb benne, mint Teleszkyék modernizáló rapsusságában volt. Nagy hibája azonban, hogy az alkudozás terére lépett s a helyett, hogy azt kereste volna: melyek azok a történelmi, sociologiai, vagy akár politikai, jogdogmatikai, sőt törvény-aesthetikai és bármilyen más elképzelhető s latba vehető szempontok is, melyek a szabályozás mikéntje kérdésében megoszolva, ilyen vagy olyan codificatio mellett szólnak, s a

¹ Az előző közleményeket lásd az I. f. 56.; II. f. 146.; III. f. 220.; IV. f. 209. lapjain.

helyett, hogy mindezek mérlegelésével eldöntötte volna, hol van az érvek többsége s mely szabályozás mellett szól a figyelembe veendő szempontok nagyobb súlya: alkudozott az ellenkező nézetek versengésével s ide is engedve, oda is kacsintva, kikereste a minden komoly és nagyszabású törekvés megömlő betűjeként szereplő azt a középutat, mely csak annyiban »arany középszerűség«, hogy külsőleg sem itt, sem a túlsó oldalon nem áll, hanem valamelyes megfoghatatlanságban és híg elvtelenségben lebeg ide-oda. Az öröklési jog szabályozásában nincs helye pactumnak, mert erkölcstelen. Az öröklési jog szabályai minden jogi tételzés közt a legmélyebben nyúlnak bele abba a titokzatos lelki és érzelmi világba, mely épp azért titokzatos, mert nem tudni, hogyan s miért, de élesen választja el egymástól a nemzeteket, viszont pedig e nemzetek kebelén belül társadalmi s gazdasági s érzelmi momentumok alapján különbségeket öröklési jogi gondolatok tekintetében, még ha azokat különböző intézményekben testesíti is meg, nem ismer. A Teleszky-féle javaslat szerencsétlen törvény lett volna, mert meghamisította a magyar öröklési jogot és annak intézményeit. Azonban el kell ismerni, hogy határozott irányú, független rendszerű, tiszta alapelveken nyugvó szabályozás volt. A jelen codificatorius előmunkálatokban kétségtelenül kifejezést nyer, hogy több benne a jóakarát a conservatióra, a nemzetiességre, megnyilvánul benne a történelmi érzék is, de tapogatózó erőtlenséggel, — mert a megalkuvás terére lépett —, részt engedvén az idegen felfogások lényeges befolyásának, annyira, hogy rendszeréből kiesik így az egységesség kapcsa; összetartó ereje nincs és alapjai levegőben lógnak.

Íme, itt az a megállapodás, melyet hosszú szerkesztőbizottsági és teljesülési viták után a szerkesztőbizottság 1898. évi április hó 1-én tartott 37-ik ülésében (Fölvetv III. f. 432 1.) az igazságügyminister, mint a szabályozás követendő irányelvét kijelentett:

»Az ági öröklés kérdése a hitvestársi örökléssel kapcsolatban oldandó meg, úgy, hogy az ági öröklés a szülői csoporton belül fentartassék.«

Mielőtt e kijelentés külsőleg nem sokat mondó értelmét óvatos fogalmazásának burkaiból kihámozni, tudnunk kell, hogy az előadó, dr. Schwarz Gusztáv javaslata nem ment érintetlenül keresztül a bizottság tanácskozásain. A benyújtott tervezet a mai jogban in infinitum menő ági öröklést két, a szülői és nagyszülői parentélára szorította. A bizottság egy része, bár az ágiságnak *Zsögöd* Benő személyében hatalmas védője akadt, nem ment bele a javasolt rendezésbe s az ági öröklési rendszer teljes kiküszöbölése mellett foglalt állást. Az egészen ágistákkal és ágillenésekkel szemben csakugyan egyedül állott az előadó, kinek tervezete már is ama bizonyos pactumszerű középutat jelölte. Annyi bizonyos, hogy nyoma sincsen a jegyzőkönyvi tárgyalásokban annak, miszerint valaki a fentközölt megoldást óhajította volna. E megoldás csak egy positivumot foglal magában. S ez az, hogy ági öröklés czímén örökhagyó vagyona csak szülője, testvére vagy a testvérek leszármazol, szóval a szülői parentéla tarthatnak igényt. Az álláspont jól érzett hiányait és visszasságait a megoldás az a hozzáadása kívánja corrigálni, hogy az ági öröklés ezen restringált alakjában a hitvestársi örökléssel kapcsolatosan szabályozandó. De hogy mi módon? ezt az előadóra bízták, ki tudomásunk szerint nem is tudta a képtelen utasítást végrehajtani s tervezetét eredeti álláspontja szerint dolgozta ki. A kérdés még tehát mindig függőben van. Részünkről azt ajánlanók, hogy tartsa szemelőtt az előadó azt a lapidaris fejtegetést, melyet az ági öröklés

kérdésében dr. Zsögöd Benő, a bizottság 1898. évi márczius hó 5-iki VI. teljes ülésében tartott. Ha megteszi, úgy hű marad s vele együtt az egész codificatio azokhoz a programponthoz, melyeket a bizottság feladataképpen Erdély minister annak idején hangoztatott (lásd I. közlemény): »Rá kell állnunk a magyar jogfejlődés alapjára. Semmit, a mi magyar, a mi a mienk, felhasználatlanul nem hagyunk. Be fogunk építeni mindent az új épületbe, mint drága kincset, hogy fényt árasszon a múlt dicsőségére s irányát szabja meg a jövő önálló jogfejlődésének« stb. Magyar jogfejlődés van-e valahol inkább, mint az ágiságnál? Nemzeties, magyar intézmény, mely a *mienk* s ezért felhasználatlanul nem hagyható . . . vajjon nem-e az ágiság az, mely legkifejezettebben a mienk?« Ha egyebet nem, következetességet azonban mindenestre kell tanúsítania a codificaló bizottságnak.

Azonban nemcsak az ági örökléssel foglalkozott a bizottság. Így mindenekelőtt a törvényes öröklési kapcsolat terjedelme, azaz bizonyos fokon való coupirozása keltett érdemes és nagyjelentőségű vitákat, nem csak a szerkesztőbizottsági, hanem a teljes üléseken is. Az előadó propositiója az volt, hogy ha nagyszülő vagy nagyszülői leszármazó sincsen, a vagyonban legyen örökös az a község, melyben örökhagyó halálakor illetékes volt. Ha pedig illetékes község nincs, örököljön az államkincstár. Indokát a rokon öröklési kapcsolat e megszorításának az adja meg, hogy a modern család szűkebb körű, mint a régi jog családja. A vérségi társadalom korában, de még később is a család, a nemzetség volt úgyszólván az összes közfunkciók legfőbb szerve. A közbiztonság fenntartása, az anyagi jólét és a szellemi fejlődés igényeinek ápolása jórészt a családon nyugodott s a közös érdekeknek ez a sokfélesége szoros, benső kapcsolatot létesített az összes nemzetiségi tagok, még a vér szerint egymástól távoleső rokonok közt is stb. Ma azonban a család korábbi funkcióinak nagyrésze (hadviselés, nevelés, közbiztonság stb.) az államra és községre szállott át és ezzel a családi érdekközösség érzete tetemesen alább hanyatlott.

Míthogy pedig a név egysége a régi agnatio megszüntével szintén megszünt összekötő kapocs lenni, a család mindinkább arra a kis körre zsugorodik össze, a melyet a legszorosabb vérközelség még egy életközösségben tart együtt s a melyet a szeretet kötelei még szorosan fűznek együvé. Ez a kör a nagyszülőkön túl rendszerint nem terjed. Azontúl már rohamosan csökken, valamint az együttélés külső ténye, úgy a vele járó érzelmvilág közössége is, mely a rokon szeretetnek tápot ad.

Az az intézmény, mely az így elvágott rokon öröklési kapcsolat helyébe lép a *közöröklés*, vagyis a köznek, községnek, államnak öröklése, mely hathatós tényezője volna az osztálygyűlölség enyhítésének, mert csökkenti a véletlen úton való meggazdagodás lehetőségét és oda juttatja a vagyont, a hol az széles körökre kiterjedőleg gyümölcsözik.

A közöröklés, illetőleg a törvényes öröklési kapcsolat megszaki-
tásának kérdése a teljesülési tanácskozásokon is keresztül vitett és a következő eredménnyel döntetett el:

A rokonsági öröklési kapcsolat egyelőre a negyedik parenteláig bezárólag való terjedelemben állapítandó meg; ezentúl örökös az államkincstár, a mely az örökséget célvagyonként (iskolai, szegényügyi és kórházi czélok előmozdítására) kapja.

A bizottságnak az ági öröklés tekintetében elfoglalt álláspontja a *hitvestársi öröklésnél* bosszulta meg magát elsősorban. Oly esetekben t. i. mikor a hátramaradt hitvesen kívül csak a nagyszülői parentelából

maradnak rokonok (pl. nagybátya) a szülői parentelából ellenben senki sem él, mivel az ágiság csak egy parentelára száll vissza, minden vagyon a hitvesnek jut, mi pedig jelenlegi jogunkkal szemben a hitvestársi öröklésnek enormis kiterjesztését képezi és egyúttal rendkívüli ugrású a jogfejlődés menetében. Ezért előadó kénytelen volt kiegészítőképpen a hányadöröklés rendszeréhez fordulni, oly értelemben, hogy mikor a hitvestárs a nagyszülői parentelához tartozó valamelyik rokonnal concurrál: a vagyon fél részét kapja. Ennek a rendezésnek az a hallatlan örökjogi anomália volna a következménye hogy a hitvestárs többet kapna, mikor *közelebbi*, t. i. első parentelához tartozó rokonnal concurrál, mint mikor távolabbival. Ugyanis, ha a hagyatékból 80.000 forint szerzemény és 20.000 ftt ági vagyon, ez esetben az elhunyt testvére, mint az első parentelába tartozó, kapná a 20.000 ftt ágiságot, míg a 80.000 ftt szerzemény a hitvestársát illetné. Ha azonban a hitvestárs az elhunyt-nak nagybátyjával, tehát a 2-ik parentelához tartozó távolabbi rokonnal áll szemben, úgy itt, ágiság már nem lévén, kevesebbel, t. i. 50.000 ftt félrészszel kellene megelégednie. Hogy ez az anomália elő ne állhasson, a hitvestársi öröklést az első parentelában is fél hányadrészben kellett az előadónak fixírozni, s ezzel az öröklési jog arról a magas niveauról, melyen a hitvestársi öröklés tekintetében már régi jogunk szerint is állott, alaposan vissza lett szorítva.

Hogy e kétségtelen hinárból miként igyekezett kiszabadulni a bizottság, azt az itt közlendő megállapodása tanúsítja. Tanúsítja azonban egyúttal azt is, hogy az öröklési jogot codificálni vagy csak a régi alapok földig való lerombolásával lehet, ha ugyan elég profán volna erre a feladatra törvényhozásunk, vagy pedig úgy, hogy a régi alapok érintetlen hagyásával pusztán csak az azokban rejlő joggondolatok fejlesztessenek korszerű szellemben tovább. De semmi esetre sem szabad öröklési jogunk tisztos épületéhez egy-egy alapkövének kíméletlen kivetésével oda nem álló czifraságokat tapasztgatni. A secessió megállapodás egyébként a következő: »Az ági öröklésre vonatkozó döntés következtében a bizottság megállapodott abban, hogy *elvi kiindulási* pontul elfogadja a mai jogot, mely szerint a hitvestárs az egész szerzeményt örökli. A nagyszülői csoporthoz tartozó rokonokkal szemben a hitvestárs öröklése a hagyatéknak egy bizonyos hányadára szorítandó. A szülői csoportra nézve, a mennyiben a szerzemény több, mint a hagyatéknak az a hányada (fele vagy harmada), mely a hitvestársat a nagyszülői csoportbéli rokonokkal szemben megilleti, a többlet a hitvessel concurráló rokon javára esik. Általában véve a szabályozás alapelve az legyen, hogy a szülői parentelában semmi esetre többet, mint a nagyszülőiben.«

Érdekes elvi megállapodásokra jutott a bizottság a szülői köteles rész tekintetében, azon ági vagyon felében állapítván azt meg, melyet a szülő törvényes öröklés esetén kapott volna. Foglalkozott továbbá a hitvestárs kötelesrész igényével s döntött oly értelemben, hogy kötelesrész címén a hitvestárs életfogytig való haszonélvezetül azt kapja, vagy annak meghatározott hányadrészét, a mit végrendelet hiányában tényleg örökölt volna. E mellett az özveginő özvegyi joga után kötelesrészül illő tartást követelhet. Mai jogunk elveit egyébként a bizottság a kötelesrész tekintetében általában fentartotta. Nemkülönb az örökség megszerzése tekintetében általában fentartotta. Nemkülönb az örökség megszerzése tekintetében megmaradt az ipso jure átszállás mellett, s foglalkozott végre az örökösnek a hagyatéki hitelerökkel szemben fennálló jogai és kötelezettségének több fontos kérdésével.

Nagyjában ezek voltak azok a legfőbb eredmények, melyeket a polgári törvénykönyv előkészítésének eddigi munkálataiban a szerkesztőbizottság felmutatott. A rajzolt kép kiegészítéseképpen álljon még itt egy pár szó a munkálatok menetéről. A bizottság jellege állandó s szervezete és ügy- és munkarendje ő felsége által helybenhagyott szabályzatokon nyugszik. A bizottság szerkesztő (előadó) és tanácskozó tagokból áll. Előbbiek a szerkesztőbizottsági üléseken permanentiában vannak, míg a tanácskozó tagok ülésének (teljes ülés) összehívása a felmerülő költséghez képest időről-időre történik. Még pedig vagy azért, mert a tárgyalás szőnyegén lévő kérdések nagyobb hordereje a minél sokoldalúbb megvitatást szükségessé teszi, vagy azon esetekben, mikor a szerkesztőbizottság tagjai valamelyes kérdésben megállapodni nem tudnak. A törvénykönyv tervezetének egyes részeit a szerkesztőtagok dolgozzák ki, s e dolgozatok képezik egyúttal a tárgyalás anyagát is. A bizottság elnöke az igazságügyministerének a vezetés teendőiben a bizottsági vezetőtagja, s ennek a különben az egyes szerkesztő tagok mellé is beosztott, bizottsági segédtagok segédkeznek. A bizottság eddigi munkálkodása a tervezet legfőbb alapelveinek megállapítására szorítkozott; s most, miután már a szerkesztés iránya meg van adva : a tervezetek részletes kidolgozása és cikkelyezése van folyamatban.

A bizottság, melytől az ország közvéleménye, a nagytudományú, és feladatuk magaslatán álló bizottsági tagokba vetett bizalommal várja a polgári törvénykönyv mielőbbi megalkotását a következőkből áll: Elnök : Dr. *Plósz* Sándor, kir. igazságügy minister; a bizottság vezetője ; *Lányi* Bertalan ministeri tanácsos, ki egyúttal a személyijog szerkesztésében is részt vesz. Szerkesztő tagok: Dr. *Imling* Konrád, kir. it. táblai tanácselnök, a dologi jog szerkesztője; dr. *Zsögöd* Benő egyet. prof. a házassági jog szerkesztője; dr. *Schwarz* Gusztáv, egyet. prof. a személy és öröklési jog szerkesztője; dr. *Sipőcz* László, budapesti árvászéki elnök, a rokonságról, gyámságról és gondnokságról szóló részeknek és az ezekkel kapcsolatos személyijogi fejezeteknek szerkesztője; dr. *Thüring* Lajos, kir. it. táblai bíró, a kötelmi jog szerkesztője. Tanácskozó tagok: *Adam* András kir. curiai bíró; dr. *Győry* Elek ügyvéd; *Köves* György, ügyvéd; dr. *Nagy* Ferencz, egyet. prof.; dr. *Neumann* Armin, egyet. prof. orsz. képvis.; *Oberschall* Adolf, kir. curiai tanácselnök; dr. *Sághy* Gyula, egyet. prof. orsz. képvis.; dr. *Vavrik* Béla, kir. curiai tanácselnök; dr. *Kováts* Gyula egyet. prof. Segédtagok : Dr. *Szászy* Béla, minist, titkár; dr. *Szladits* Károly kir. albiró; dr. *Bartha* Richárd, minist, fogalmazó; dr. *Illés* József, minist, fogalmazó és *Wolff* Károly, tvszéki aljegyző.

— I.

Állami művészet-pártolás.

Ha azt kérdené tőlünk valaki, hogy a világ melyik zugában közelítették meg legjobban az utopisticus socialismust, habozás nélkül azt válaszolnék, hogy Magyarországon. Az egyéni szabad verseny talán sehol széles e földön nem engedett oly tág tért az állami protectionának, mint mi nálunk. A contemporaine Magyarország nem hódolt meg a darwinismusnak; a »legalkalmasabb fenmaradásának« elve, a *survival of the fittest* a szent korona országainak határain belül nem érvényes. Mi vagyunk a monopóliumok, a bureaucratismus, a protectionalismus classicus földje. Nemcsak aránylag legtöbb államvasutunk van, hanem mindennemű vállalat állami támogatással indul nálunk, jóformán az

állam osztogatja kedvezményeivel a vállalkozás jogát, szabja meg, hogy kinek szabad meggazdagodnia; az állam csinálja az ipart; sőt akár a legutopisticusabb phalansterben, az állam megvizsgáltatván bizottságaival a főiskolát végzett ifjak koponyáit, meghatározza, hogy kiből legyen tudós (= egyetemi professor), a kiválasztottakat külföldön és közköltségen kinevelteti és beteszi a stallumokba. Hogy ki legyen művész, ki legyen szobrász vagy festő? Megint előkerülnek a szakértőbizottságok, minister capacitálása, állami közbelépés, állami ösztöndíj; s ma már úgy a kormány, mint a közönség, legfőként persze a művészek egészen természetesnek találják, hogy ennek le kell vonni végső következményeit. Vannak bizonyos számú művészeink, ezeknek munkát kell adni, arra való az állami képvásárlás, az erre szükséges összeget pedig nagyon természetesen ki kell vetni adóba.

Nehogy ebből az utolsó megjegyzésből azt következtesse valaki, hogy azoknak a módszerét akarjuk alkalmazni, a kik akármilyen állami kiadásról legyen szó, az illető összegnek 300-zal való osztása útján rögtön azt számítják ki, hogy hány népiskolát lehetett volna ezen a pénzen felállítani.

Az esetek egy igen nagy százalékában ugyan igazuk van ezeknek a buzgó matematikusoknak. A népiskola igen sok bajnak egyetlen orvosszere; az általános műveltség máris tán a leghatalmasabb tényező a nemzetek versenyében és még egyre nyerni fog jelentőségében. Mégis, a mai államnak sok mindenféle szükséglet harmonikus kielégítésére kell törekednie, azért nem lehet egy bármilyen fontos szükségletet kiszakítva folyton-folyvást a többiekkel szembe állítani. A szegény munkás sem vehet szűk béréből pusztán csak kenyeret, hanem napról-napra látszólag kevésbé fontos szükségletekre is kell áldoznia, még a fontosabbak rovására is. Az persze igen komikussá válhatik, ha egy rongyos ember tesz, díszes harisnyakötőre áldoz igen sokat, és éppen ilyen — tragicus minden aránytalanság az állami költségvetésben. Mindezt azonban általános elvekkel nem lehet eldönteni; a helyes középút megeléje itt egyike a legnehezebb feladatoknak, a melyeket csak helyes államférfim érzékkel lehet megoldani.

Nem valljuk tehát azt a felfogást, hogy az állami jövedelmekből művészeti célokra semmit sem volna szabad fordítani, hanem két más súlyos kifogást emelünk, a mi állami művészetpártolásunkkal szemben.

Az egyik az, hogy egészen alkalmatlan a kitűzött cél elérésére, s a másik az, hogy egészen fölösleges ennek a célznak elérésére.

Nemcsak leányból fiút nem tud csinálni az angol parlament, hanem festőnek nem való emberből festőt sem tud csinálni. És éppen ilyen képtelen erre a magyar közoktatásügyi minister is. Semmi sem esik távolabb az állam hatalmi körétől mint egy isten kegyelméből való művészi alkotás. A kezdő Munkácsy képeit nem vásárolta meg az akkori közoktatásügyi minister, mégis lett belőle valami. Számos állítólagos tehetségünk képeit pedig hiába veszi meg; mégis, akármit akarnak is ábrázolni, a legjobb esetben is csak oroszláncörmöket veszünk rajta észre.

Mihelyt az állam művészpártolásra használja a képvásárlást, szem elől téveszti azt a feladatot is, a melyet a közkeptárak betöltenek. Pedig csakis ez a tér, a hol a collectivismus és a művészet találkoznak. Miként a színészek vagy egyes kiválóbb zenészek legtöbbszörre egyes udvarok, vagy gazdagabb főurak szolgálatában állottak, úgy a festészet remekei is magántulajdonban voltak. S miként a nyilvános színházak és hangversenyek a nép széles rétegeinek teszik hozzáférhetővé e művészeteket, úgy a nyilvános képtárak képviselik a festészet socialismusát. Hogy a

szűkebb értelemben vett társadalom, avagy az állammá szervezett társadalom veszi-e kezébe e szükséglet teljesítését, az mindegy. Fődolog a czél elérése, vagyis összegyűjtése és közszemlére tétele kiválóbb műkincseknek. Hatványozott kielégítése ez annak; a szükségletnek, a melynek az egyesek egy-egy kép megvásárlásával csak igen tökéletlenül tudnak megfelelni. Midőn az állam képet vásárol, egyesegyedül ezt a szempontot volna szabad szem előtt tartania. A rendelkezésre álló összeget a lehető legjobb képek megszerzésére, a lehető legszebb képtár berendezésére kellene fordítania.

Mi történik ellenben akkor, ha úgynevezett művészeket pártolunk az állami képvásárlással? Beszerzünk egy állami lomtárt, olyan képtárt gyűjtünk össze, a mely nem felel meg rendeltetésének, a melyet nem lesz érdemes megnézni. Ezen az úton hova-tovább oda jutunk, hogy valamire való művész képe be sem jut többé az állam képtárába, mert az igazi tehetség amúgy is meg tud élni, nem szorul pártolásra. Legnagyobb mesterünk világhírű remekeit hiába keresné valaki minálunk, azokat mi nem tudtuk megszerezni; nekünk született rajztanárokat és számtiszteket kell istápolnunk. Ugyan mit szólnánk hozzá, ha az állam a színészet pártolására egy-egy kritikán aluli színész jutalomjátéka alkalmával kibérelné az első emeleti páholyokat, vagy a mikor pályavesztett muzsikusz rendez hangversenyt, venne föle tíz belépőjegyet?

A közönségnek a művészet iránti érzékét sem sikerülhet felkeltenünk, ha folyvást csak paczczerek műveit tartjuk szemé elé. Hiába bömböljük neki azután: »Vegyél képet közönség!« Bum-bum. »Hazafigés és szobadísz egy csapásra!« Bum-Bum. A közönség nem vesz képet. A művészet iránti érdeklődést természetes útjára kell bocsátani. Remek-munkákat kell a közönséggel megismertetni. Ki kell tenni az igazi művészet behatásának. Akkor azután a művészet majd maga eléggé fogja pártolni önnönmagát.

S végül még csak egyet.

Sohasem tudtam megérteni, hogy egy nagy művésznek miért kelljen nyomorognia, a mikor — megengedve, hogy itthon nincsen elég pénz és érdeklődés — akármelyik külföldi műkereskedő eléggé jól megfizet minden értékes képet. A mióta a gőzöst feltalálták, igazán semmi akadályja sem lehet a magyar festő boldogulásának. A kép nincsen nemzeti nyelven megírva, hogy idegenben meg ne értenék. Jobb festőink műveit tényleg szerte is kapkodták a világon. Állami támogatásra tehát csakis a nem kiválók szorulnak.

Már pedig e tekintetben csak az a helyes álláspont, hogy ha valaki kiválóbb tehetség nélkül lett festő, ennek a következményeit viselje ő maga.

Gazdasági erkölcs-katé.

Dr. Georg v. Mayr: Die Pflicht im Wirtschaftsleben. Tübingen.

H. Laup. 1900.

A müncheni statisztikus jelen előadása a gazdasági élet erkölcs-tanának kis kátéja. Szerzője, a kinek »Törvényszerűség a társadalmi életben« cz. művét nálunk is széltében ösmerik, a gazdaságtudomány ethikai irányának híve, s mint ilyen, ő is tiltakozik a régi classicus, s az újabb úgynevezett materialista történelmi iskola alapfelfogása ellen,

a mely szerint az ember összes tevékenysége pusztán gazdasági célú cselekvőség, a melynek egyedüli indítéka az egoizmus, s a melynek alárendelt függvénye minden egyéb életműködés és tiltakozik e tan következménye ellen, a mely szerint a gazdasági fejlődést *mindenáron* siettetni kell, akadályait minden másra való tekintet nélkül el kell hárítani.

Előadására, úgylátszik, különösen *Sombart Werner*-nek a »Verein für Socialpolitik« boroszlói gyűlésén tett nyilatkozata adta az impulzust. Ez állítólag így szól: »A vég kezdete az, ha az erkölcsösség a gazdasági haladás rovására érvényesül«. Az idézet hírlapi közlésen alapszik, s nem tudjuk, hogy szösz szerint ezt mondta e Sombart Werner, azonban még ha mondta is, lecsillapíthatná Mayrt annak a megfontolása, hogy bizony a mentői nagyobb gazdasági haladás és jólét jobban biztosítja az erkölcsösség lehetőségét, mindinkább való terjedését és diadalát, mint az erkölcsre való ünös-üntalan, sokszor épen nem önzetlen, tartuffe-ösködő hivatkozás.

Egy kicsit komikusnak, idejét múltnak is tetszik a szerző kirohanása. Manapság, a mikor a társadalmi gazdaságtan világosan hirdeti, hogy a gazdasági élet nem valami elszigetelt működés, hanem csak egyik, bár legfontosabb és létfentartó funkciója a szövevényesen együttműködő socialis organismusnak, a mely az egész társadalmi életet létrehozza, nincs komolyan számbavehető ember, a ki a régi doktrínát a »gazdasági ember«-ről, arról az abstract homunculusról, a ki csak gazdasági, nyereszkesedési célok szolgálatában meríti ki életét, a ki csak gazdasági törvények uralma alatt áll, — megújítaná, s ezzel a gazdaságtanból minden idegen befolyást, beavatkozást kitiltana. Sőt épen az organikus felfogás érlelte meg a meggyőződést, hogy a társadalmi élet egyetemének harmóniája érdekében tekintettel kell lenni a rokon dominiumok, s különösen a jog parancsaira és az erkölcs tanácsaira a gazdasági életben is.

Mayr tehát nem mond valami újat, ha az erkölctant a gazdasági életben is el akarja ösmertetni, de azért fejtegetései a társadalmi erkölcsnek az egyesre való reflexéről, a kötelességről a gazdasági életben, elég érdekesek.

A fogyasztást, termelést és jövedelemeloszlást nézi sorban a kötelesség szemüvegén keresztül.

A *fogyasztás* elsősorban nem gazdasági spekulációból történik. Csak egy megcsontosodott zoon oeconomicon eszik, iszik azért, élvezi a lakás, ruha oltalmát, a tudományokat és művészeteket csak azért, hogy egy mentől termelékenyebb termelő-erőt állítson elő önmagában. Mindenekelőtt szükségleteinket kielégítő, élvező emberek vagyunk, s gazdasági okoknak csak elő- és utóinstanciában adunk helyet.

Mi a socialisan megengedett a fogyasztásban? Mert a fogyasztás módja, mérve, alakulása nemcsak privátügy, mélyen kihat az a közre, a melybe gazdaságilag tartozunk. Célja vonja meg a határokat. Ez önfentartás, megelégedettség, lehető tökéletesedés, s a gazdasági termelési képesség fentartása. El kell kerülni tehát egyrészt az élvezetek túlságos differenciációját s az egyoldalú excessusokat, másrészt a kuporgató zsugoriságot, mert mind a két túlság veszélyezteti az élet-célokat. A socialis fogyasztásnak kötelessége tekintettel lenni arra, hogy a fogyasztás kellőleg kialakuljon, s illeszkedjék a rendelkezésre álló javak mennyiségéhez. A hol a közönséges életszükségletek túlhaladó mérvben vannak javak: a gazdaság kötelessége élvezni és közvetíteni a finom életszükségleteket különösen a szellem és kedély szá-

mára, nem pedig a legegyszerűbb, egyzugas, egytálételes háztartást vinni, a tudomány, művészet, s felebaráti szeretet élvezeteit megtagadni, s tűzbiztos Wertheim előtt kéjelegve szeldesni a couponokat. Csak úgy bontakozhatik ki a szervezett termelés egész gazdaságában és változatosságában és válik a fogyasztás is olcsóbbá, a szegénynek is hozzáférhetőbbé. A kevésbé tehetőst persze óva kell inteni, hogy ne nyújtózzék a takarón túl, s vigasztalja magát azzal az ösztövéreménnyel, hogy a takarékoság, a pillanatnyi élvezettől való tartózkodás lehetővé teszi majd a gazdagabb fogyasztás zónájába való felkapaszkodást.

A *termelés* a lét legfontosabb, bár nem egyedüli socialis követelménye. A fogyasztási kötelezettség egyetemes, mindenkinek követnie kell és szívesen is követi, a ki nem akar Ugolino-halállal meghalni. A termelési kötelesség azonban már nem lehet egyetemes, nem mindenki *tud* és nem mindenki *akar* a termelés munkájában részt venni. A serdülő gyermekort, (melynek 10 első korosztálya normális viszonyok közt $\frac{1}{4}$ -ét teszi az összlakosságnak) az aggodat, a korosabb nőket, a betegeket, nyomorékokat számbavehető termelési munkára bajos kötelezni, s bajos befogni a munkára nem szoruló, s munkára nem hajlandó gazdagot is.

E gazdaságilag passivokkal szemben állanak a termelésre képes egyének. Ezek kötelessége: a termelési processusban való közreműködés, együttműködés a szerint a helyzet szerint, a melyet születés és egyéni életpálya kinek-kinek kijelöl.

Annak megfelelőleg, hogy az egyesek helyzete nagyon különböző, hangoztatni kell a termelési kötelezettség differenciációját is az egyenlőség együgyű szószólói ellen. Minden gazdag és sokoldalú kulturfelhaladás alapfeltétele az egyes társadalmi rétegek és csoportok soktagozatú fokozata, különösen gazdasági erő tekintetében. Ebbe a tagozatba ömlik a mindenkori succrescentia, az új nemzedék beleszületik s passiv hozzá tartozik a történelmileg kifejlett hivatási és jóléti kategóriákba. Ennek a szükségszerűségébe bele kell törődni, s azután enyhíti ezt a vastörvényt az, hogy nem példátlan, hogy becsületes küzdés magasabb rétegbe emel, s a léhaság alantosságba taszít.

A termelés munkájában való részvétel tehát más és más a társadalmi helyzet szerint. Más a vállalkozóé, a kinek vállán tulajdonkép a kellő termelésért való felelősség nyugszik, a ki ebből a célból egyesíti a termelési tényezőket s elvállalja a sikertelenség risicóját, s más a föld- és tőkebirtokosoké és munkásoké, a kik csak egy-egy termelési tényezőt ajánlanak fel. Nincs természetesen kizárva, hogy ezen kategóriák néha egy személyben össze ne olvadjanak, a mely esetben a kötelességek is összeolvadnak.

A vállalkozó kötelessége a kellő termelést biztosítani. Nem hajtja erre kényszer, hanem a magánérdek, a melynek teljesítésével egyszerre mind socialis kötelességet is teljesít. A keze alá tartozó földdel szemben tartozik annak kincseit, erejét kihasználni, (nem kizsarolni) a tőkét tartozik gazdaságosan és intenzíve alkalmazni. Ugyanez áll a munkára nézve, csak hogy ennek élő forrása, a munkással szemben már oly erős kötelességei vannak, hogy azok jogilag is kikristályozódtak a munkásvédő, biztosító törvényekben.

A föld birtokosa tartozik birtokát a nemzeti termelés rendelkezésére bocsátani, akár maga végzi azon a termelést, akár más vállalkozó által végeztet. Erősen pathologikus tünet ennek az elhanyagolása: az extensiv latifundiumok és vadászterületek terpeszkedése.

A tőkést alig kell kötelességére figyelmeztetni, mert a tőke úgyszólván kiabál: »Helyezz el, forgass!« Az azonban erkölcsi megítélés alá esik, *hogyan és hol* bocsáttassák a termelés rendelkezésére. Az első kérdésre a felelet: úgy, hogy a vállalozási kedvet felköltse, a lapangó erőket kifejleszse, s ne uzsoráskodjék kiváltságos helyzetével. S hol alkalmaztassék a tőke? »A leghasznosabb helyen, mert a tőkének nincs nemzetisége, kozmopolita«. Ez az egyik felelet, de Mayr utal kárhozatos voltára. Belföldi tőkét oly külföldi termelési ág rendelkezésére bocsátani, a mely saját nemzeti termelésünk egy ágát fojtogatja, valószínű hazaárulás. Így hát Mayr szerint helyezzessék el a belföldi földművelés, ipar s kereskedelem javára, s — nem is volna német, ha nem említéné — a kolóniákban.

A munka kétoldalú viszony: a munkaadó és a munkásé. Emberi erő felajánlásáról van szó, a mi kiválólag etikai jelentőségű. A munkaadó kötelességéről fentebb volt szó, a vállalozóról szóló részben, a munkás kérdését két oldalról nézi a szerző, mint minden elfogulatlan ember. Egyrészt hangoztatja védelmének szükségességét, mert tényleg ő a gyengébb szerződő fél, másrészt szerénységre inti, mert munkaerejénél nincs egyebe, s azt nem értékesítheti a tőkétől, vállalozótól függetlenül. A munka nem készárú, s nem egyedüli értéktermelő, a munkás nem vállalozó, — mint legújában ismét Brentano hangoztatta*) — mert nem ajánl fel saját risicójára egy fogyasztásra kész javat, végterméköt. A munka csak eleme a termelésnek, tehát kötelessége beleilleszkedni a vállalozó által irányzott termelési processusba. Még pedig »hüen és engedelmesen«, a miről a volt államtitkár nagyon kegyesen tud beszélni. Itt alkalmat vesz magának, hogy mély aggodalmát fejezze ki a felforgató törekvésekkel szemben, a melyek az államhatalom existenciáját, jogosultságát kíméletlenül fejtegetik, s ajánlja a büntető repressiót, másrészt a népevelés fejlesztését, mert különösen veszedelmes theoretikusokkal (értsd kathedrasocialistákkal) kell szembeszállani.

Munkaadó és munkás közös kötelessége lehetővé tenni a lehető legnagyobb, szakadatlan termelést, az egyes tényezők minden antisocialis (strike és lock-out) törekvéseivel szemben. Szemügyre veszi a termelés megzavarásának ezt a két okát, a melyben tömegakarát nyilatkozik: nem dolgozni és nem dolgoztatni. Nem tagadhatja meg jogosultságukat bizonyos esetben, a mikor oly méltányos egyességet készít elő ez a házi hatalomkifejtés, a melyre másképp nem volna kilátás, a mikor jogosulatlan egyéni akarát kollektív czélszerű korrektúrájául szolgál. *Az Örökös gazdasági béke* amúgy is utópia, bár a választott bíróságok ítéletét könnyebb végrehajtani belföldön, mint a nemzetközi politikai választott bíróságokét. Természetes, hogy általánosságban Mayr is súlyos körtünetnek tartja a strike-ot, s Neumann tübingai tanár kölni nyilatkozatát ismételve, utal a tartós fegyverkezés, a keserűség, erőpazarlás nagy veszélyére, s az erőlködések hiábavalóságára, mert »végtére is az győz, kinek a legteltebb kasszája, legnagyobb hatalma van, s közömbös, hogy az ő oldalán van-e jog és méltányosság«.

A tömegakarát érvényrejuttatásának eszközei a koalíciók. Ezekkel szemben elég liberális Mayr: teljes koalíciószabadságot kíván munkásoknak és vállalozóknak a társulok *szabadon alkotott* keretében, de ellensége az oly koalícióknak, a melyek befolyásukat keretükön túl akarják terjesztetni, kényszert akarnak gyakorolni a kívülök állókra, s el akarják nyomni az izolált »arbeitswillig« egyéneket és koalíciókat.

*) »Reaction oder Reform? Gegen die Zuchthausvorlage«. Berlin. Schönberg. Verlag der »Hilf« 1899.

Ezért nagyon fáj neki a »Schutz des gewerblichen Arbeitsverhältnisses« cz. törvényjavaslat, az u. n. »Zuchthausvorlage« gyászos elbukása 1899. november 20-án.

A *jövedelemelosztás* terén való érvényesülésével a kötelességnek nagyon kurtán végez a szerző, mintha félne, hogy a socialismus eszmenetének medrébe téved, a mely ezt a folyamatot oly erős kritikájává tette.

A jövedelemelosztás egyrészt a termelési eredmények folyó kiosztása a termelésben résztvevők közt, másrészt ezen részesedés consolidációja a vagyonalakulásban. Mindkettőben kötelessége a gazdaságilag erősnek a gazdaságilag gyöngye segélyezése. Ezt az egyéni kötelességtudatot collectiv normává az állam hivatott átalakítani a szegényügy, munkásvédelem, betegség, baleset s rokkantság ellen való biztosítás intézményeivel. Az állam nagy feladatát a jövedelemeloszlási betegségek gyógyítása terén a helyes adópolitikával (fundált jövedelmek, játék [börze-] nyeremények, örökségek, telkek értékelkedésének erősebb megadóztatásával) teljesítheti. A társadalommal közös kötelessége elhárítani az emelkedésre jogosultaknak útból az akadályokat, s a jogosulatlan, demoralizáló kapaszkodásnak gátat vetni.

Ez nagyjából Mayr előadásának tartalma. Erkölctan, melynek tételeihez hozzá lehet szólni, mert sokban aprioristicusak és maradiak. Azt azonban szerzővel együtt melegen óhajtjuk, vajha a gazdasági életben mindjobban érvényesülnének az erkölcsi momentumok, s mindjobban terjedne az egészséges socialis lelkiismeret, — vulgo közvélemény — ez a társadalmi ítélőszék, a melynek verdictjét mégis minden ember jobban tekintetbe veszi, mint saját kisbírójának, önlelkiismeretének szavát, a melyet a gazdasági élet bábeli zavarában sokszor nem is hall meg.

W—r Ö—n.

Bankpolitika.

Bankpolitika. Von Dr. William Scharling. Professor an der Universität Kopenhagen. — Jena, Verlag von Gustav Fischer 1900.

A bankügy gazdag irodalma egy újabb kiváló munkával gyarapodott. Szerzője Scharling Vilmos dán egyetemi tanár, a felkething egy ismert tagja, ki hazájában eddig is rendkívül nagy tekintélynek örvendett és ki a dán kabinet küszöbön álló rekonstrukciója után valószínűleg a pénzügyminiszteri tárczát fogja átvenni. A munka, a melylyel most a külföld elé lépett, teljesen igazolja azt a magas véleményt, a melyet hazájában róla táplálnak. Scharling munkája joggal sorakozhatik egy Helfering és Max Wirth, egy Courcelle Seneuil, egy Maclead és Bagehot munkái mellé és daczára a banktudomány ezen számos kiváló művelőinek, mondhatnók classicusainak, ő sem végzett felesleges munkát, mert munkájának vannak olyan előnyei, melyek azt épen bizonyos célokra kiválóan alkalmassá teszik.

Scharling ugyanis, mint maga mondja, nem akarja a bankügy teljes kézikönyvét adni, csak útmutatásokkal szolgál a bankügyvel kapcsolatos legfontosabb kérdések megértésére. Ily czélok és szándékok mellett Scharling kénytelen volt hallgatással mellőzni számos oly részletkérdést melyek egy teljes kézikönyvben nem hiányozhattak volna, melyek azonban annak, ki a bankügyet könyvből akarja tanulmányozni, csak szét szórónak figyelmét. A kimerítő kézikönyvek arra valók, hogy az ember

egy-egy kérdés fölmerülésénél a munkát elővegye és a reá vonatkozó fejezetek elolvasásából kellő tájékoztatást szerezzen magának reá vonatkozólag, de teljesen lehetetlen kívánság, hogy valaki egy ilyen munkából sajátítsa el egyszerre valamely tudománynak úgy alapelveit, mint összes részleteit. Ez körülbelül ugyanaz, mintha valamely nevelő a számtani oktatást az algebrával kezdené és ennek oktatásába szóné be a szorzási és osztási műveletekre való útmutatást is. Az emberi agy korlátolt recipiáló képességével számítani kell azoknál a könyveknél, a melyeknek feladata, általános vonásokban valamiről világos képet adni. A kinek ily általános ismeretekre van szüksége és nem valami kézi-könyvre; az jobb helyre nem fordulhat, mint Scharling e munkájához.

A könyv első részében a banktevékenység keletkezésével és fejlődésével foglalkozik és igen világosan tárgyalja a letéti és giroüzletet, az érczpenz pótlására szolgáló hiteleszközöket és a bankoknak mint tökélykövetítőknél tevékenységét. E kérdésekre vonatkozólag a nemzetgazdasági tudomány már nagyjában megállapodásra jutott, ha tehát nem találunk e részben új dolgokat, ez a könyvnek hátrányára nem válik. A második fejezet tárgyalja a letéti és kölcsönbankok tevékenységét és a különböző bankoperációkat. A munka legnagyobb része azonban a jegybankokkal foglalkozik és szerző ezek történeti fejlődésének szenteli könyve legérdekesebb fejezeteit. Végig veszi Anglia, Franciaország, Németország, Svédország, Dánia; Norvégia és az Amerikai Egyesült Államok jegybankviszonyait és beleszővi előadásába azon nagy vitáspontok taglalását is, a melyek az idők folyamán bankkérdésekre vonatkozólag felmerültek. A negyedik és utolsó rész végül a jegybankok rendezésére vonatkozó elveket tartalmazza.

A könyvről a legnagyobb dicséretet mondjuk, ha abban foglaljuk össze véleményünket, hogy a munka elérte célját. A ki végigolvasta, az tisztában lesz a bankok szervezetének és politikájának alapelveivel és a közgazdasági élet ezen bonyolult szervei világosan fognak szeme előtt állni, a ki még többet akar tudni e kérdésekről, az azután bátran elővehet valamely nagyobb munkát is. De kevesen fogják ennek szükségét érezni, mert Scharling 24 éves könyvéből legfőljebb egyes apróbb részletek hiányoznak. A közgazdasági irodalomban e munka számot fog tenni és kétségtelenül meg fogja találni azt az elismerést, mely megilleti.

z.

Az ember eredete.

*Über unsere gegenwärtige Kenntniss vom Ursprung des Menschen.
Von Ernst Haeckel. Vierte bis siebente Auflage. Bonn. Verlag von
Emil Strauss.*

Ez a füzet annak az előadásnak bővített kiadása, melyet a nagy-névű szerző 1898. augusztus 26-án a negyedik internationalis zoologus-congressuson Cambridge-ben tartott.

Ernst Haeckel a tudósok ama fajtájához tartozik, mely egy Darwint, egy Spencert, egy Lamarckot, egy Helmholtz-ot, egy Claude Bernard-t és a többi nagyokat adta az emberiségnek, kikben mindenha fajunk legtökéletesebb példányait fogjuk tisztelni. Philosoph-természettudósoknak nevezhetnők őket a többiekkel szemben. Fáradhatatlan kutatók, az adatok és tények lankadatlan gyűjtői, pontos és az aprólékosságig gondos megfigyelők. Ebben megegyeznek a tudomány napszámosaival. De míg ezek munkájukban nem látnak mást, mint épen a feladatot, melyet kitűztek,

s nem is érdekli őket egyéb mint kutatásuk közvetlen célja, azok az ezer, meg ezer még megoldatlan részletkérdések egyike vagy másika, mely előttük tanáraik útmutatására, vagy egy kitűzött pályakérdés alkalmából, vagy egy katedra megszerzése érdekében felmerül vagy a mely bizonyos ezekből leszűrődő inveterált associatióknál fogva őket érdekli, addig a philosoph-természettudósoknál minden csak eszköz, hogy mindig távolabbi és egyetemesebb igazságokhoz jussanak, a Mindenség nagy rejtélyének minél teljesebb megismeréséhez s általuk az emberiség mind teljesebb boldogságához. A szellemi élet, a gondolkodás ezen egyetemes iránya és érzelmi életünkben az emberiség boldogságát előmozdítani kívánó altruizmus képezik két főjellemvonásukat. Ezek mellett a szempontok mellett eltörpül előttük minden más, az élet külső sikerei, örömei és előnyei, a jelen kisszerű küzdelmei. Csak az ő nagy életfeladatuk lebeg előttük, mely az emberiségé. Egyszerűek életberendezésükben, szinte naivak a közönséges dolgokban s a sírba egy húszéves ember izzó lelkesedését viszik. Családi és politikai pártok érdekeitől távol, egységesen, egy fő tartalomban és hangulatban látják és élik végig az életet. Kisszerű compromissumokat, apró politikai torzalkodásokat az ő lelkük undorral tart vissza magától. Az élet minden kérdésében és viszonylatában az ő nagy elveik szerint járnak el. Szeretetük ép oly teljes, mint gyűlöletük, bár ezt a részvét mások tudatlansága iránt sokszor mérsékeli.

Ilyennek látszik előttünk a német tudomány egyik vezéralakja, Ernst Haeckel is. Az evolutionista tábor egyik díszjele ő, ki egy sikerekben gazdag élet munkájával sokban hozzájárult az evolutionista világnézet diadalához. De munkái nem pusztán kutatások, hanem kövek egy új világnézet, egy új ethika, politika, társadalmi berendezés felépítéséhez. Mert a jelenleginek súlyát, baját és borzasztóságát teljesen átérzi. S nincs semmi kételyünk az iránt, hogy munkái előttte is csak azért becsesek, mert át van hatva a meggyőződéstől, hogy általuk a maga részéről is megtette kötelességét a jövő generációk (ha a jelenlegi talán nem is aratna belőlük) boldogságához.

Az a nagy probléma is, melylyel ez a füzet foglalkozik, azért oly fontos előttte, mert tudományos jelentősége mellett a babonák és a dogmatikus vallások tekintélyének egy újabb megingatását reméli tőle. Ha az ember származása egy alacsonyabb állatfajból tudományosan beigazolható, a teremtés dogmájának képtelensége nyilvánvalóvá lesz, vele együtt az ember világközponti helyzetének, a lélek halhatatlanságának tévtana is stb. És ez a felolvasás azt bizonyítja, hogy a tudomány ebben a kérdésben már kimondta végső ítéletét. Szerzőnk előtt immár *positív bizonyosság*, hogy az ember a primatesek állatfajának egyik sorából származott le. Gondosan összegezve a tudomány eddigi eredményeit és különösen kiemelve azt, hogy az a *Pithecanthropus erectus*, melyet *Eugen Dubois* 1894-ban, Javában talált, ama kihalt középcsoportnak a maradványa, mely az ember és a majom között létezett s így a sokat keresett »hiányzó tag« (Missing link) benne feltalálható, végigmenve az összehasonlító physiologiai, lélektani, anatómiai és egyéb kutatások eredményein *arra a végső conclusióra jut, hogy a Darwin féle hypothesis megszűnt hypothesis lenni, hogy az végső tudományos igazolást nyert.*)

E felolvasás füzetben való sokszorosításától szerző azt reméli, hogy szélesebb műveltebb köröket sikerülni fog erről meggyőzni.

Aligha csalódott.

Bár mi laikusok egy szigorúan zoologikus szakkérdésben ítéletet nem mondhatunk, mégis alig zárkozhatunk el a nagy német tudós

fenti tételének elfogadásától, ha meggondoljuk, hogy ezt a kijelentést, melyet *a priori* okoskodásunk igazol, melyet a tudomány eddigi eredményei a logika szükségyszerűségével szinte megkövetelnek, a világ előkelőbb szakgyülekezete előtt, a jelenkori tudományosság legelső oszlopai jelenlétében *minden ellenmondás nélkül* hirdethette, sőt az a legmelegebb tetszésnyilvánítással találkozott.

Ez tekintélyi érv! fogják talán mondani. Kétségkívül. De ugyan ilyen érveken nyugszik előttünk laikusok előtt az erő fennmaradásának elve, a physika és chemia számos más alaptétele is. Az emberi agy jelenlegi comprehensiv ereje mellett nem is lehet ez máskép. Minthogy minden téren szakemberek nem lehetünk, nem marad más hátra, mint-hogy a többi terek ama eredményeit, melyek jelenlegi ösztudásunkkal ellentétben nem állanak, sőt annak egyenesen postulatumai, melyek hosszú és állandó nyilvános irodalmi harc után az illető tudomány legjobbjai és legérdemesebbjai által elfogadtattak s azok által jóhiszeműen, mint tények hirdettetnek, magunkévá tegyük.

A főprobléma tárgyalása mellett a füzet számos más kérdést is — bár mellékesen — felölel, számos érdekes adatot tartalmaz, melyek közül legyen szabad itt egyet felemlíteni. A számításokat, melyek az organikus élet valamint az ember élettörténetének időtartamára vonatkoznak ismertetve arra az eredményre jut, hogy a szerves élet *minimalis* időtartama földünkön *25.000 évezred*, míg az ember fellépése óta *legalább 100.000 év* folyt le.

Ezek a számok minden szónál hatalmasabban beszélnek. A socialis jelenségek vizsgálói jól fogják tenni, ha kutatásaikban ezt a két számot sohasem fogják feledni. Ha ezt a tanácsot megfogadják, az az eredményük mindenestre meglesz, hogy a közönséges értelemben vett történelem »eredményeit« és »törvényeit« nagyobb óvatossággal fogják fogadni.

J. O.

Chauvinismus és Örök béke.

*Kemény Ferencz: A békeprobléma megoldásának egyik módja.
Budapest, 1900.*

A napjainkban megjelenő könyveknek két csoportja bizonyos különállást foglal el az irodalom termékei között. Ezek a szocialista és a békeművek. Közös jellemvonásuk, hogy főcéljuk nem annyira egyes tudományos eredményeknek, tételeknek ismertetése, mint inkább bizonyos eszmék propagálása s ezek számára hívek gyűjtése. Volt idő, mikor a protestáns, a katolikus, a hazafias, a szabadelvű művek voltak ilyenek. Jellemző vonásuk az ily munkáknak, hogy különleges tárgyakon kívül minél bővebben kifejtik az előmozdítani kívánt irányzat főelveit, minél több tekintélyre hivatkoznak, az ellenkező nézetek jogosultságát el nem ismerik és minél magasabban szárnyaló mondatokkal, kifejezésekkel igyekeznek az olvasóra hatni. Az ily propagatív munkáknak alaphangja ez: »Látod, hogy a józan ész, a tisztesség, az emberiség mellettünk van. Minden nagyészű és tiszta jellemű ember úgy gondolkozik, mint mi. Vésd hát szívedbe jelszavainkat, fogadd el elveinket, állj közénk és ha célunk szempontjából jónak látod, járulj hozzá az általam most kifejtett eszméhez is.«

Ilyen munka Kemény Ferencz: »A béke-probléma megoldásának egyik módja« című könyve is. Ezzel épen nem kívánunk a munkáról

kedvezőtlen ítéletet mondani. A háborúnak békével, az egymás pusztításának közös munkával való helyettesítése egyike a legfenségesebb eszméknek, melyek az emberiség történetében felmerültek, vagyis inkább azt egész folyamán váltakozó alakban végigkísérték. Figyelemre méltó a szerző által felvetett eszme is, hogy a jövőben sok háborút elkerülhetnénk, ha már az ifjúságot, a jövő nemzedéket is a béke szeretetében nevelnénk fel.

Kemény szerint a mai tanítási rendszer sarkalatos hibája az, hogy a történelem egyoldalú és részrehajló előadásával, továbbá a nemzetek harczeit dicsőítő olvasmányokkal mesterségesen belenevelik az ifjúságba a *chauvinismust*, a mely szerző szerint a nemzeteknél ugyanaz, a mi az egyes embereknél a stréberség. Ezen — szerző által csak jegyzetben előadott — találó jellemzés megérdemli, hogy egy kissé foglalkozunk vele és vizsgáljuk, mi is az a stréberség és az a chauvinismus.

A nevelésnek és tanításnak mindig egyik irányelve volt: az ifjú egyénekben azon meggyőződést érlelni meg, hogy a valódi érdemek az egyének életében jutalmat nyernek és nagy eredményeket csak kiváló tulajdonságokkal, nagyszabású tevékenységgel lehet elérni. Az ifjak kötelességtudatának kifejlesztésére van ez szánva. Ezen nevelés folytán az ifjú az iskola padjairól bámulattal tekint fel azokra, a kik magas hivatalokat viselnek, nagy vagyont szereztek, az életben másoknál többet értek el, míg a kis emberről, a proletárról, az eltévesztett életúrról igen hajlandó azt hinni, hogy nálánál és másoknál silányabb, megvetésre méltó. Azon elhatározással lép az életbe, hogy a kiválóbbak, az érdemesebbek közé fog tartozni és a munka nemes eszközeivel eléri ennek külső ismertető jeleit és előnyeit, a nagy társadalmi állást, vagyont stb. is. Csakhamar érik az első csalódások. Reájön, hogy egész igyekezete csak épen annyit használ, hogy életpályája legelső fokozatára helyezkedhetik és magát ott megtarthatja. Ahhoz, hogy többre vigye, már — szerencse kell. Azután megtudja, hogy a magasabban állók képesség dolgában épen nem mindig különbek a lejjebb maradtaknál, sőt igen gyakran jellem dolgában rosszabbak és kimagasló állásukat sem munkájuknak, hanem épen jellembeli fogyatkozásaiknak köszönhetik. Ifjúsága eszményeit elvetni és a nagyratörés helyébe a megelégedés bölcsészettét állítani nem képes, tovább is arra törekszik, a mire idealista korában vágyódott. Csakhogy a mód, az eszköz alaposan megváltozott. A fiatal ember most már úgy igyekszik előre jutni, ahogy *könnyebb*. A nemes törekvésű ifjúból aljas stréber lesz, a ki némely előnyök elérése végett minden jellemtelenségre kész, a kinél az önérzet helyét megalázkodás, a szerénység helyét szemtelenség foglalja el. Az ilyen ember erőszakosságai, fondorlatai védekezésre készítetik a náluknál tisztességesebbeket is és kész a harc az egyesek között.

Nem lenne-e jó a szentírásnak azt a mondatát, hogy »méltó a munkás az ő bérére« jobban az ifjúság emlékezetébe vésni és többet olvasgatni vele Petőfi »Tiszteljétek a közkatonákat« című költeményét? Ha az ifjúság azt tanulná, hogy a hadvezérek, államférfiak azért, hogy a többiek vállain állottak, nem voltak mindenkinél nagyobbak, hogy egyszerű, szegény munkások művelték meg Egyiptom földjét, építették fel Rómát, szereztek meg mindazt, a miért mi, a késő utódok ma boldogabban élhetünk a földszinén, mint őseink, ha ezt tanulná, akkor talán kevesebb lenne a hányi-veti uracs és a stréber.

A stréberséghez valóban nagyon hasonló a chauvinismus, az öblös torkú, frázis halmozó, türelmetlen, embertelen és alapjában önző alhazafiság. Csakhogy ennek is megvannak a maga természetes okai. A

föld élő lényei és közöttük az emberek is mindig sokkal nagyobb fogyasztási, szaporodási, elterjedési képességgel bírtak, hogysen a föld által nyújtott anyagok valamennyi fajnak teljes, eszményi kifejlődését lehetővé tették volna. Így azután harcok keletkeztek egyes fajok, néptörzsek között. Néhány ezer évvel ezelőtt az emberek páviánok módjára verekedtek egy fa gyümölcse, egy elejtett vad húsa fölött. Ma ilyesmi csak egyes műveletlen földtájakon fordul elő és mi, művelt európaiak hangoztatjuk, hogy az egyes népeknek válllvetve kellene munkálkodniuk az emberiség közös céljai érdekében. Amde a munkálkodáshoz tér és eszközök kellene, a melyek csak korlátolt mennyiségben állanak a népek rendelkezésére. Az egyik nép nem hozhat létre közlekedési eszközöket, tanintézeteket, jótékony intézményeket, műremekeket oly javakból, melyeket már más nép használ fel a maga céljaira. Nincs nemzet, melynek körében ne élne azon meggyőződés, hogy az általa létrehozott alkotások az összemberiség szempontjából is becsesebbek, mint más nemzetekéi. Ha már most valamely nemzet gondolkodó fiai észreveszik, hogy a maguk elé tűzött célokat más nemzetek tevékenysége miatt meg nem valósíthatják, feltámad bennük a gyűlölet ezen más nemzetek iránt, elkezdődik azok minden életnyilvánulásának, alkotásának ócsárlása üldözése és ezzel szemben a saját nemzetük szüntelen dicsőítése, egyszóval felmerül a chauvinismus, mely kétségtelenül sok háborúnak — bár nem minden háborúnak — okozója.

Ezen chauvinismus kifejlődését, vagy legalább túltengését kívánja Kemény Ferencz megakadályozni a mai nevelési és tanítási rendszer átalakításával. Szerinte a gyermekeket meg kell ismertetni más nemzetek nyelvvel, intézményeivel, életével, a történelem tanításánál a főszűlyt nem annyira a háborúkra, mint a béke és munka eredményeire, diadalaira kell fektetni és az ifjúság olvasmányait is úgy kell megválogatni, hogy azok a fiatal kedélyekbe általános emberszeretet és ne szűkkeblű nemzeti önzést oltsanak.

Szerző eszméje alapján helyes; nagyobb szűlyt kellene fektetni arra, hogy az ifjúság az emberiség munkáját a múltban és jelenben megismerje, mint arra, hogy az egyes népek között lezajlott harcok egyes mozzanatairól tudomást szerezzen. Jó, hogyha az ifjú megismerkedik más nemzetekkel, *de csak azért, hogy azokkal együtt saját nemzetét is becsűlni tanulja.* Az nem lehet célja a nevelésnek, hogy oly nemzedéket hozzon létre, mely csak az idegenért rajong és mindig kész a saját nemzete munkájában való részvétellel gyáván felhagyni, ha azt találja, hogy másutt fényesebb eredményeket érhet el. Az egyes az emberiség munkájában a nemzet keretében vesz részt, minden nemzet nemcsak saját nyelvvel, hanem egy bizonyos különleges értékkel is bír az össz-emberi eszme szempontjából és így erkölcsileg nem teljesen egészséges ember az, a ki nemzetéhez, hazájához nem ragaszkodik.

De a míg az örök béke utópia valósággá nem vált, a míg a háború lehetősége kizárva nincsen, nem is tanácsos az ifjúságból minden harckészséget kiölni. Ez idő szerint még minden nemzet oly helyzetben van, mint a babyloni fogságból hazatért zsidók, a kiknek egy része fegyveres, kézzel verte vissza az ellenséges törzsek támadásait, míg másrésztük a templom felépítésén dolgozott. A mely nemzet feltétlenül idegenkednék a háborútól, az igen hamar nem lenne többé azon helyzetben, hogy az emberiség eszményeinek megvalósításán munkálkodjék.

Különbén a népek kebelében időnként felmerülő chauvinistikus áramlatok, és az állandóan létező nemzeti elkülönülés nem egyedüli okai a háborúknak. Még ha Kemény terve egész terjedelmében megvalósulna, akkor is támadhatnának háborúk felekezeti, gazdasági, uralkodóházi érdekekből. Ezért túlsokat mond a most ismertetett könyvczím azzal, hogy »a békeprobléma megoldásának egyik módja«. Csak ezen megoldás megközelítésének módjáról lehet szó a szerző által ajánlott eszközzel. De ezen utóbbi megjelölésre a fölvetett eszme valóban igényt tarthat.

Dr. Farkas Geiza.

Socialpolitikai tanulmányok.

Írta: Dr. Somogyi Manó. Kilián Frigyes utóda kiadása. 317 l.

Tagadhatatlanul olyan korban élünk, melynek úgy a társadalmi, mint a tudományos életben iránytadó tényezői oly socialis reformok behozatalán fáradoznak, melyek a social-liberalis fejlődés követelményei.

Ezek a socialis reformok eléggé ismeretesek; a munkásosztály gazdasági, politikai és társadalmi viszonyainak megjavítására irányulnak, úgy, hogy nem az absolut egyenlőség communistikus és soha el nem érhető ideálja felé törekednek, hanem a fejlődés egyik alapkövetelményéhez — a differentiólódáshoz — tartják magukat; ez a practicus social-reform, mely az egyéni szabadságot ép oly nagyra becsüli, mint a társadalom megsérthetlen jogait; ez azon socialis irányzat, mely az eszme értékét nem az absolut igazságában, hanem a practicus termékenységben találja.

Ezekről a törekvésekről, eddigi eredményeiről szól dr. Somogyi socialpolitikai tanulmányok című munkája is.

Szerző ezen művébe foglalt értekezéseivel a socialpolitikának nálunk irodalmilag nagyon kevésbé művelt területére vezet bennünket, hol vonzó, tárgyilagosan kritikai előadással a socialpolitikai követelmények legfontosabbjait — keletkezésük rugóival társadalmi intézményekké való átalakulásukig — ismerteti olyképen, hogy a munkásügyre és mozgalmakra vonatkozó majd valamennyi adat, irány, eszme és eredmény ügyes csoportosításával munkája kitűnő tájékoztató és érdekes olvasmányul szolgálhat laicusnak és hozzáértőnek egyaránt.

Somogyi e munkájában 17 értekezést közöl, melyeket három csoportba oszt. Az első csoportban vizsgálja az államregényeket, mint a socialismus előfutárjait; ismerteti az anarchisticus eszméket, ezek képviselőit; nagy vonásaiban rajzolja az Internationale mint a cosmopoliticus eszmék egyik és maradandó sikereket el nem ért rövid életű eredményét; és a capitalisticus termelési rendszer mivoltját, illetőleg történetét, de a nélkül, hogy a capitalismus kritikájába bocsátkoznék.

A tanulmányok második csoportjában közöltek közül kiemelendőnek tartom a munkás-egyletekről, a gyári balesetekről szóló és az ó-budai hajógyár munkásainak helyzetét bemutató dolgozatait. A gyár-felügyeletről és a hazai munkásviszonyokról írtakat nem tarthatom teljeseznek, mert szerző ezen dolgozatában az újabb évek adataival és eredményeivel nem foglalkozik, ezek nélkül pedig a jelenlegi viszonyok és állapotok képét meg nem construálhatjuk — a 88-as évek gyár-vizsgálati jelentései óta — mint szerzőnk is bizonyára jól és alaposan tudja — több újítás tépott életbe, több socialis tendenciákat szolgáló

intézmény létesült, melyek közül csak az iparfelügyelőről szóló 1893. évi XXVIII. t.-cikket említem fel (melyről szerző munkájában érdemlegesen nem is szól).

Csak sajnálnunk lehet, hogy a 88-as évek jelentései mellett szerzőnk nem terjeszkedett ki az iparfelügyelők tevékenységére, melyről a kereskedelmi miniszter 1890 óta (tehát a róluk szóló törvény megalkotása előtt) évenként az országgyűlés elé terjesztett évi jelentésében számolt be, egészen az 1897. év végéig, mely időtől kezdve az iparfelügyelők működésére vonatkozó adatok a statisztikai évkönyvben közöltek. Ezen adatokkal ki kellett volna szerzőnek dolgozatát egészítenie, mely így az utolsó 10 esztendő eredményeit teljesen figyelmen kívül hagyja.

Végül tanulmányai harmadik csoportjában találunk a munkásstatisztikára, a munkás-hivatalokra, munkanélküliség esetére való biztosításra, munkás-választmányokra stb. kimerítő ismertetéseket és sok becses anyagot.

Szerző komoly és derék munkát végzett; a munkások helyzetének javítására irányuló, már létesült intézmények és ezek eredményeinek hatásainak bemutatásával, míg egyrészt de lege ferenda mintákat ad elő, másrészt a sokat dicsért culturánk megtartása érdekében mintegy figyelmeztet bennünket arra, hogy a munkásosztály ügyét nem lehet és nem is szabad pusztán a rideg gazdasági szempontok szerint tekinteni, hanem politikai és társadalmi vonatkozásaik szerint is.

Ezeknek a szempontoknak megfelelő törvényes intézményekben való érvényre juttatása nem csupán a társas élet zavartalan folyamatát és békés fejlődését fogja kiválóan biztosítani, hanem elősegítendő azt is, hogy ezen elvek mellett a munkásosztály érdekei egyenlő és igazságos méltatásban és figyelemben fognak részesülni; az érdekek harmonikus kiegyenlítése a nyugodt viszonyoknak, a gazdasági és erkölcsi haladásnak egyedüli biztos ereje.

Dr. Lessner Richárd.

KORTÖRTÉNETI SZEMLE.

A lefolyt hónap a csendes hónapok közé tartozott. A parlamentek a húsvéti ünnepek következtében a hónap legnagyobb részében szüneteltek, és a mikor a parlamentek nem tárgyalnak, rendes időkből a történelem folyása is mintegy megállapodik. Európában a párisi világkiállítás, ez a nagy békemű bilincselte le a figyelmet, de messze vannak már azok az idők, a mikor az ilyen kiállításoknak világtörténeti jelentőséget tulajdonítottak. A délafrikai harcztér feltűnően csendes volt és bár ez a nyugalom jól esik az újságolvasóknak az utóbbi idők folyamán annyira felizgatott idegzetének, már szinte óhajtott volna, hogy az események gyorsabb lefolyást vegyenek, hogy ez az áldatlan háborús állapot végleg a létűnt események közé kerüljön. Mindenki pihenni látszott és ily körülmények közti a historiographus is pihenhet.

A magyar képviselőház nem kezdte meg szünidejét a nélkül, hogy a szabadelvű pártban lappangó ellentétek még egyszer világosan kifejezésre nem jöttek volna. Széll Kálmán egy ép oly nyílt és őszinte, mint erélyes kijelentése, a melylyel bizonyos klerikális eszmék híveinek a jelenlegi kormányhoz fűzött vérmes reményeit egyszer s mindenkorra semmivé tette, a szabadelvűpárt autochthon elemeiben freneticus tetszésnyilvánításokat idézett elő, míg a párt új tagjai — a volt nemzeti párt hívei — majdnem tüntetőleg tartózkodtak ez ovatioktól. A magyar képviselőháznak pár pillanatig ismét ugyanaz a külső képe volt, mint a fusió előtti időkben. Nem akarunk e tüntetésből semmire sem következtetni. Utóvégre is abból, hogy a volt nemzeti párt tagjai nem tagadják meg múltukat, semmit sem lehet következtetni a jövőre. De mint a pártban lappangó ellentétek egy külső tünete, ez a kis episod mindenestre figyelemreméltó.

A mikor Széll Kálmán e tüntetéseket látta és másnap elolvasta a lapoknak beszédjéhez fűzött kommentárjait, bizonyára ő maga csudálkozott el legjobban. Hát valóban okot szolgáltatott volna arra, hogy róla klerikális politikát feltételezzenek? Hát valóban oly nagy lett volna az országban a félelem, hogy a fekete reakció emberei fogják magukhoz ragadni a befolyást? Hisz úgy látszott, mintha Széll Kálmán beszéde egy mázsányi terhet vett volna le a szabadelvűek szívéből. Utóvégre is Széll Kálmán hosszú és nem közönséges politikai múltjában nem volt egyetlen mozzanat sem, a melyből antiliberális vagy éppen klerikális hajlandóságaira lehetne következtetni, s ha voltak mégis, kik világos nappal rémeket láttak, úgy azt hisszük, a kormány elnök utolsó beszéde teljesen eloszlatta ezeket.

Valljuk meg őszintén, nem is annyira a miniszterelnöktől magától félt a szabadelvű közvélemény, mint inkább attól, hogy ő egy új, antiliberális, vagy legalább is kevésbé liberális acarának fogja útját egyengetni. A szabadelvűpárt »új elemei« okoztak aggodalmat, annál inkább,

mert úgy látszott, mintha befolyásuk igen nagy lett volna. Lehet, hogy aggodalmakra nem volt ok, hisz a közvélemény bizonyos kérdésekben nagyon ideges szokott lenni és gyakran többet lát, mint a mennyit az elfogulatlan szemlélő látni képes. De ép ezért, — bármint álljon is a dolog, — felette kívánatos volna, hogy a párt régi és új elemei nemcsak külsőleg, de belsőleg, érzelmeik tekintetében is tömörüljenek. Meg kell szűnnie a bizalmatlanságnak a régi és az új elemek közt. Örömmel constatáljuk, hogy az elmúlt hónap folyamán erre megtörtént az első lépés. Ezt az első lépést a volt nemzeti párt egy tagjának államtitkárrá történt kineveztetésében látjuk. Ha majd a nemzeti párt emberei is felelősségteljes politikai állásokat fognak elfoglalni, akkor hamar meg fog szűnni szűkebb elvtársaiknak ama bizonyos, külön álláspontja a kormány ténykedésével szemben, mely eddig aggodalomra adott okot.

Ha a jelek nem csalnak, a jövőben úgy is ismét szükség lesz egy erőteljes, egységes magyar többségre. *Ausztriában* ismét viharfelhők tornyosulnak. A csehországi tartomány gyűlés tanácskozásából némi valószínűséggel arra lehet következtetni, hogy a csehek a Reichsrathban újból obstrukcióra készülnek, sőt két vezérük, Herold és Pazak, választók előtt tartott beszédükben nyíltan fenyegetőztek ezzel. Az obstrukció főleg a kormány gazdasági jelentőségű javaslataira fog kiterjedni, de természetesen visszhatása lesz az Ausztria és Magyarország közötti viszonyokra is, annál inkább, mivel a legközelebbi időben a quótát is újból kell megállapítani. Május nyolczadikára van újból összehíva a Reichsrath és tárgyalásai sok tekintetben döntő jelentőségűek lesznek.

Az *olasz* képviselőházban az obstrukcióval könnyen elbántak, és ezt mindazoknak, kik a parlamentáris elvek lényegének épentartását magasabbra helyezik a parlamentáris formák épentartásánál, melegen kell üdvözölniök. Pelloux kormányelnök, Colombo házelnök és Sonnino, a többség vezére, époly ügyesen mint erélyesen vették fel a harcot az obstrukciós pártok ellen. A legnagyobb bizonytalanság közepette egyszerre csak felállt Pelloux kormányelnök, és azt indítványozta, hogy a többség által benyújtott Cambray-Digny-féle házszabályindítvány ejtessék el. Mielőtt az ellenzék még meglepetéséből felocsúdott volna, a miniszterelnök azt az indítványt fűzte szavaihoz, hogy április 3-án egyszerű szavazással döntsenek a házszabálybizottság által kidolgozandó új házszabálytervezet fölött. Alig hangzott el Pelloux utolsó szava, Colombo elnök ez indítványt már szavazás alá bocsátotta. Eddig minden sikerült, de az ellenzék nem akart beleegyezni abba, hogy az obstrukciónak ily módon vége legyen, hivatkozott arra, hogy a miniszterelnök kijelentései után két ellenzéki képviselő szót kért, a nélkül, hogy ezt nekik megadták volna, és a ház elnökét egyszerűen csalónak nevezte. A képviselőház legközelebbi, márczius 30-iki ülésén az ellenzék irtózatos lármával és tombolással fogadta Colombo-t az elnöki székben s papírgolyókat dobtak feléje, úgy, hogy az elnök az ülést meg nem nyithatta. Együttal az elnökségnek négy, az alkotmányos ellenzékhez tartozó tagja kijelentette, hogy állásaikat továbbra meg nem tarthatják. Colombo meggyőződött arról, hogy az adott közülmények közt ereje nem elegendő az ellenzék megfélemezésére, és szintén visszalépett az elnöki tisztől, de már április másodikán 255 szóval 158 ellenében újból megválasztották. Az április harmadiki döntő ülésen erre az ellenzék meglegedett azzal, hogy a képviselőház eljárását törvénytelennek minősítvén, a teremből kivonuljon. A visszamaradottak megszavazták a házszabálymódosításra vonatkozó indítványokat s azután a képviselőház megkezdte május 15-ig tartó húsvéti szünidejét. A szünidő elég hosszú arra, hogy a kedélyek lecsillapuljanak a parlament egybeüléséig.

Franciaország a legnagyobb nyugalomba ünnepelte a kiállítás megnyitását, és van valami jellemző abban, hogy éppen egy socialista elveket valló miniszternek, Millerandnak, jutott feladataul, hogy a megnyitó ünnepségeknél a köztársasági elnöknek assistáljon. A francia kamarában ugyan a reactionáriusok szövetkezvén a forradalmi socialistákkal és a köztársasági pártoknak jelenleg Méline és Ribot vezérlete alatt álló conservatívabb elemeivel, ismételten megkísérlették, hogy Waldeck Rousseau kabinetjét megbuktassák, de minden alkalommal érzékeny vere-séget szenvedtek.

A délafrikai harctéren az angolok nyugodni látszottak és az a pár episod, mely az elmúlt hó folyamán lejátszódott, inkább a boerokra nézve kedvező» így rögtön április első napjaiban a bloemfonteini vízműveknél boer csapatok meglepték az ott elhelyezett angol katonákat és legnagyobb részüket fogságba ejtették. Kevésel később Dewet tábornoknak sikerült a natáli harctéren fekvő Wepener városka angol helyőrségét körülzárni, és ennek felszabadítása csak április 25-én sikerült. Április nyolczadikán Merkaatsfontein mellett szenvedtek az angolok kisebbszerű, de érzékeny vereséget. A háború kimenetelére ez események kevés hatással lesznek, de azért a boerok helyzetét ma jóval kedvezőbbnek tüntetik fel, mint a milyen ez egy hónappal ezelőtt volt. Csak két nagy veszteség érte a boerokat. Az első veszteség fővezérük, Joubert halála, a kinek natáli hadjárata a múlt év október, november és december havában az ő rendkívüli stratégiai képességeiről tett tanúságot, — a második tábornoki főnökük, Villebois-Mareuil gróf francia ezredes halála, mely a boerokat egyik legképzettebb — és a mi fő, modern kiképzésű munkatársuktól fosztotta meg. Joubert helyébe *Botha* tábornok lépett, egy aránylag fiatal 36 éves ember, de az a pár sikeres hadmozdulat és ütközet, a mely az elmúlt hó haditörténetét képezi, világos bizonyítéka annak, hogy a boerok választása helyes volt.

Április közepén a transvaali köztársaságnak az európai udvarokhoz küldött követsége is megérkezett. A követség rendeltetési célját szándékosan a legnagyobb homályba burkolja s csak sejteni lehet, hogy valamely európai hatalmat interventióra akar bírni. Hogy ezen törekvé-sének semmi eredménye sem lesz, az majdnem kétségtelen. Beszélük, hogy a követség fontos okmányokat visz magával, melyek új világot fognak vetni az angoloknak Transvaallal szemben követett eljárására. De ilyen hírek majdnem minden háborúban felmerülnek s nevezetesen a német-francia háború folyamán is majd egyik, majd a másik részről minduntalan felhangzottak, a nélkül, hogy a háború kimenetelét valaha befolyásolták volna.

Hogy az angolok elleni gyűlölet a kontinensen mily nagy mérveket öltött, azt semmi sem bizonyítja jobban ama merényletnél, melyet egy Sipido nevű 16 éves gerkőcz a brüsszeli pályaudvaron április negyedikén a *walesi herceg* ellen elkövetett. A merénylő ezredes indokolta tettét, hogy ő a boerokért akart bosszút állni. A merénylet szerencsére nem sikerült és senki sem fog neki valami nagyobb jelentőséget tulajdonítani, de bizonyos, hogy csak egy létező hangulatnak abszurd és bűnös kifejezése volt.

A míg Anglia délafrikai birodalmának ügyeivel van elfoglalva, egy második nagy birodalma, *Ausztrália* erősen szervezkedik. Ausztrália eddig több önálló gyarmatországra oszlott, de évek óta a gyarmatok egyesítésére törekszik. A múlt évben végre sikerült az »Australian Commonwealth« szervezetét megállapítani és ezt az új alkotmányt, a melyhez Nyugat-Ausztráliát kivéve, az összes gyarmatok hozzájárultak,

felküldték az angol ministeriumnak, hogy ez az angol parlamentben elfogadtassa. Az angol kormány némi változtatásokat óhajtott, a melyek az elmúlt napok folyamán az ausztráliai gyarmatok ministerelnökeinek egy értekezletén tárgyalás alá vétettek. Előreláthatólag a megegyezés minden nagyobb nehézség nélkül létre fog jönni. Már Nyugat-Ausztráliában is oly hatalmasan mozgolódik a közvélemény, hogy ennek csatlakozása a »Commonwealth«-hez csak nagyon rövid idő kérdése lehet.

Spanyolországban a meglehetősen terméketlen politikai viszonyokba egy ministerválság hozott némi változatosságot. A konzervatív ministerelnök, Silvela, lemondott és azonnal új kabinetet alakított, melybe régi kabinetjének legkiválóbb tagjait, Villaverde pénzügyminisztert, Dato belügyminisztert és Azcarraga hadügyminisztert is átvette. A közoktatásügyi és közmunkaügyi ministeriumot, mely eddig az agg Pidal marquis kezében volt, ki kevésbé tudott megbarátkozni ama modernebb szellemmel, mely már-már Spanyolországban is elterjed, ketté osztották; a közoktatási tárczát az »Imparcial« fiatal szerkesztője, Garcia Alix, a közmunkaügyi tárczát Gasset vette át. A külügyminiszteri tárczát, melyet eddig Silvela maga vezetett, Aguilar Campo marquis vette át. A ministerválságnak célja volt, a kabinetet fiatalabb elemekkel kissé felfrissíteni s ezzel mintegy egy reformaerának útját egyengetni. Hogy erre szükség van, ezt külföldön már rég tudták és csak örömmel lehet üdvözölni, ha ez a belátás most magában Spanyolországban is kezd elterjedni.

Budapest, 1900. április 27-én.